

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN DİN ALGISI:
1972 VE 2011 YILLARI CUMA HUTBELERİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HALİL ARSLAN

ŞANLIURFA

2015

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN DİN ALGISI:
1972 VE 2011 YILLARI CUMA HUTBELERİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HALİL ARSLAN

DANIŞMANLAR

YRD. DOÇ. DR. SAMİ ŞEKEROĞLU ve DOÇ. DR. RIFAT ATAY

ŞANLIURFA

2015

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz Felsefe Ders Bilimleri Anabilim Dalı 115227003 numaralı
Hakikî İslam isim hazırladığı "Doğrudan İşler Başlangıcı Dm. Algısı :
1972 ve 2011 Yılları Arasında Değişim" konulu tezli yüksek lisans tezi ile ilgili
tez savunma sınavı, 17.06/2015 tarihinde, saat 14.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar
verilmiştir.

17.06 2015

Y. Doç. Dr. Saygı ŞEKER
(Danışman ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Üye
Doç. Dr. Nami Kemal KARABİBER

Üye
Y. Doç. Dr. Sakir ÖZ

Bu tezin Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini
Onaylarım.

30.7.5 2015

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü ✓

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarını, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak
gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖNSÖZ

Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti'nde din işlerinin idare ve yürütülmesi ile görevli anayasal bir kurumdur. DİB'in sunduğu din hizmetlerinin başında en fazla katılım olanı olması hasebiyle Cuma hutbeleri gelmektedir. Her hafta tekrarlanan Cuma hutbelerinde hangi konudan bahsedildiği, nasıl bahsedildiği ya da nelerden bahsedilmediği önem arz etmektedir. Toplumda iletişim imkânlarının yaygınlığına paralel olarak hızlı bir değişimin yaşandığı bilinen bir durumdur. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde düzenlenen Cuma hutbeleri de elbette bu değişimden payına düşeni almaktadır.

Din dili, din hakkında konuşmaların toplamıdır. Dünyayı, insanı ve yüce yaratıcıya karşı tavır alışı bunları anlamlandırmanın adına da din algısı denilir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlayıp her hafta her yaştan, her sosyo-ekonomik seviyeden ve farklı eğitim seviyelerine sahip insanların istifadesine sunduğu Cuma hutbeleri ile din algısı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Tezimize konu olarak Diyanet'in Din Algısındaki Değişim'i seçmemizin sebebi bu kadar önemli bir ibadet ve din algısı belirleyicisine yakından bakıp din felsefesinin argüman ve yöntemleriyle değişen din algısını ortaya koymaktır. Hutbelerin tartışılan bir öge olması, bizim de on üç yıla yakın personeli olduğumuz Diyanet üzerinde bir çalışma yapmaya olan cesaretimizi arttırmıştır. Bu çalışmayı yaparken çalıştığımız kurumu daha yakından tanıma isteği akademik ilgimizi arttırmıştır.

Tezimize "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Algısındaki Değişim'i seçince elbette bunu sınırlandırmak icap ediyordu. Hutbe özelinde bir sınırlandırma ve karşılaştırma yapmak amacıyla güncel bir tarih olması hasebiyle tezimize başlama yılı olan 2011 yılı hutbeleri; bir karşılaştırma olsun, varsa kırılmalara, değişime işaret edebilelim diye de 1972 yılı seçilip yüksek lisans tezi olan çalışmamızın sınırları çizilmiştir. 1972 yılını seçmemize Diyanet Gazetesi'nin ulaşabildiğimiz günümüze en uzak ve hutbelerinin tam olduğu yıl olması dolayısıyla karar verilmiştir. 1972 ve 2011 yıllarının seçilmesiyle de aradaki bir nesillik zaman, değişimi göstermesi açısından da isabetli bir seçim olarak görülmüştür.

Hutbeler üzerine böyle bir çalışma yapılmamış olması bu alandaki eksikliğe bazı çalışmalarda işaret edilmesi çalışmaya olan isteğimizi artırmıştır. Hutbelerin din felsefesinin imkânlarıyla ele alınması değişen içerisindeki değişmeyi göstermesi ya da kırılmalara, veya savrulmalara ışık tutması açısından önemlidir.

Tezimizin bir felsefe ve din bilimleri çalışması olması Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cuma hutbelerini analiz ederken metin tenkidi metodunu kullanmamızı gerektirmiştir. Bunun için metinlerin yani hutbelerin şekli, yazarları ve yazarlarının sıfatı, konuların dağılımı, konuların tekrarı, yeni konular, din dillerinden hangi yaklaşımla inşa edildikleri, kullanılan ayet ve hadisler, hutbe metinlerindeki metaforlar, kıssalar, kelime takibi gibi açılardan bir durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda 1972 yılında 24 hutbe yayınlanmışken 2011 yılında 52 hutbe bulunması karşılaştırma yaparken bir takım zorluklara neden olsa da oranlama yaparak bu zorluk aşılmasına çalışılmıştır.

Tezimiz yüksek lisans tezi olmanın sınırlılıklarını taşımaktadır. Hutbeler konusunda analizler yapan, felsefe ve din bilimlerinin farklı disiplinlerince ele alınması hutbeler açısından daha sağlam bir zemin sağlayacaktır. Bu alan akademik ilgi olarak bakır kalmış bir alandır. Hutbelerin daha sık aralıklarla ele alınması elde edilen bilgilerin daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır. Bizim yaptığımız çalışma bu alanın çalışma alanı için ne kadar genişlikte ve zenginlikte olduğunu göstermiştir.

Felsefi bir mütevazı adım olan bu çalışma kendi değerlerimizin, kendi kelimelerimizle ifade edilmesinin ne kadar önemli olduğunu da göstermiştir. Son zamanlarda felsefi düşünüşün bu topraklarda nasıl var olabileceği, bize ait bir felsefi çabanın olup olmadığı gibi tartışmaların, felsefenin kendi değerlerimizden aldığı güçle yepyeni ufuklar açabileceği savı bize bu çalışmayla bir kez daha açıklık kazanmıştır.

Hem tezimizin konusunu belirlerken hem de akademik çalışmaların ilk basamağı sayılan bu çalışmayı yaparken değerli katkılarını anmam icap edenlerin başında, lisans eğitimimden bugüne kadar samimi ilgisini her zaman cömertçe gösteren danışmanım Doç. Dr. Rifat Atay ayrı bir yerde durmaktadır. Özellikle tezimize son şeklini verirken yaptığı katkılar için diğer danışmanım Yrd. Doç Dr. Sami Şekeroğlu hocamın katkılarını da minnetle anmalıyım.

Tezimizin akademik camia dışından destekçileri olarak, 1972 yılı hutbelerini arşivden çıkartıp istifademize sunan Milli Kütüphane Uzmanı eski eser restoratörü dostum Dr. Mehmet Konuklar'ı, dostum Viranşehir İlçe Vaizi Şehmus Arslan'ı ve elbette bana sabırla katlanan eşim Süreyya Arslan'ı anmalıyım.

Bu çalışmamız, gerekliliğine dikkat çektiğimiz hutbe konusundaki çalışmalara dair küçük bir adım sayılırsa amacına ulaşmış demektir.

20 Nisan 2015, Şanlıurfa

Halil Arslan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI	5
1.1 Kuruluş ve Tarihçe	5
1.2. Amaç ve Sorumluluklar	9
1.3. Teşkilatlanma	12
1.4 Faaliyetler	14
İKİNCİ BÖLÜM	18
DİYANET HUTBELERİ	18
2.1 Hutbe ve Önemi	18
2.2 Dinleyici Açısından Hutbe	21
2.3 Diyanet Açısından Hutbe	24
2.4 Hutbe ve Toplum	30
2.5 Hutbe ve Devlet	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	40
DİN ALGISINDAKİ DEĞİŞİM BAKIMINDAN CUMA HUTBELERİ	40
3.1 Din Algısı ve Hutbeler	40
3.2 Hutbe Konuları ve Hutbe Konularının Değişmezleri	45
3.3 Hutbedeki Ayet ve Hadisler	45
3.4 Hutbede Dil	85

SONUÇ

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

KAYNAKÇA

100

ÖZET

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN DİN ALGISI: 1972 VE 2011 YILLARI CUMA HUTBELERİ ÖRNEĞİ

Bu çalışma Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din algısının değişimini izlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç için DİB'in hizmet alanlarından en önemlisine tekabül eden Cuma hutbeleri incelenmiştir. Tezi sınırlamak ve hutbeler arasında kıyas yapabilmek için aynı zamanda bir nesillik bir zaman da sayılabilecek 1972 ve 2011 yılları odağa alınmıştır.

Din algısı değişimi için hutbelerdeki konuların tekrarı, hutbelerdeki ayet ve hadisler, hutbelerin şekli, hutbelerde görülen bazı yeni konulara dikkat çekilerek zikre konu iki yılın hutbeleri karşılaştırılmıştır. Her iki yılın hutbelerinde hem şekil hem de din dili açısından problemler tespit edilmiştir.

1972 yılına göre 2011 yılının hutbeleri modernizmin ve güncel tartışmaların daha çok etki ettiği hutbeler olarak gözükmektedir. Hutbe konusunun DİB tarafından daha bir ciddiyetle ele alınması, her bileşenin hususi araştırmalara konu edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diyanet İşleri Başkanlığı, Hutbe, Din Algısı, Modernizm, Din Dili.

ABSTRACT

THE RELIGIOUS PERCEPTION OF THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS: THE CASES OF 1972 AND 2011 YEARS' FRIDAY KHUTBAS

This study aims to monitor the change in the religious perception of the Presidency of Religious Affairs (PRA). For this purpose, the Friday Khutbas, which belongs one of the most important service areas of the PRA, were analysed. In order to make a comparison between the two terms, the thesis was limited with the khutbas of the years 1972 and 2011, which equals roughly to a generation,.

To be able to follow the change in religious perception, the khutbas of 1972 and 2011 were compared from the aspects of repetitive subjects, the verses and hadiths used in khutbas, the forms of khutbas and some new subjects appeared in the khutbas. Some problematic issues related to both form and religious language were discovered in both year's khutbas.

Compared with the 1972's, the khutbas of 2011 seem to be affected much more from modernism and contemporary debates. In conclusion, the khutbas should be scrutinized by PRA and each component should be subjected to serious study.

Keywords: Presidency of Religious Affairs (PRA), Khutba, Religious Perception, Modernism, Religious Language.

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi.
ANAR	: Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi.
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
BDP	: Barış ve Demokrasi Partisi.
c.	: Cilt.
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi.
çev.	: Çeviren.
DG	: Diyanet Gazetesi.
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
DİB DHGM	: Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
DİB SGB	: Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
DİYK	: Din İşleri Yüksek Kurulu.
Dr.	: Doktor.
E.	: Esas.
FLSF	: Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi.
Hız.	: Hazreti.
İHİD	: İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi.
İst.	: İstanbul.
K.	: Karar.
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi.

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi.
Prof. Dr. : Profesör Doktor.
RTÜK : Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.
s. : Sayfa.
S. : Sayı.
TA : Tanrı Algısı.
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TESEV : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı.
thk. : Tahkik.
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
TV : Televizyon.
vb. : ve benzeri.
Yay. : Yayınları.
Yrd. Doç. Dr.: Yardımcı Doçent Doktor.
yy. : yüz yıl.

GİRİŞ

Din, insanın kimlik inşa etme araçlarından biridir. Din sayesinde insan hem bu dünyayı hem de fizikötesi âlemi makul hale getirir. Dinin hayatın her alanını kapsayan bu özelliği, dini, insan inşasının bir ürünü olan kültürün her alanında görünür bir iz haline getirmektedir.¹ Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti'nde din işlerinin tedviri ile görevli bir kurumdur; kültürümüzün şekillenmesinde Diyanet önemli bir konumda durmaktadır.

İnsan nüfusunun artmasıyla beraber ilişkilerin giriftleşmesi, onun hayatın düzeni için bir takım kurumlara olan ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Aynen selefleri gibi Diyanet İşleri Başkanlığı da böylesi bir ihtiyaçtan neşet eden bir hizmet kurumudur. Diyanet İşleri Başkanlığı, altı yüz yılı aşkın bir zamana tekabül eden Şeyhülislamlık ve akabinde geçiş kurumu sayılabilecek Şer'îye ve Evkaf Nezareti'nin tarihi mirası üzerinde bulunmaktadır. Her ne kadar günümüze gelene kadar bir çok sorumluluk alanı başka kurumlara devredilmiş, Diyanet'e sadece ibadet yerlerini yönetmek gibi epey sınırlandırılmış bir hareket sahası kalmış olursa olsun; Diyanet İşleri Başkanlığı, tarihî kökleriyle, üstünde bulunduğu işin hayati ehemmiyetiyle, sayısı yüz bini aşan personeliyle hem ülkemizde hem yurt dışında yaşayan vatandaş ve soydaşlarımız için önemli bir kurumdur.

Diyanet İşleri Başkanlığı bir Türk tecrübesidir. Laiklik ile dinin kontrolü arasında bir ara formül olarak dizayn edilmiştir. DİB, Cumhuriyet'in teşekkülü ile devletin din ile münasebetine bağlı olarak daha da sorunlu bir zeminde varlık göstermiştir. Devlet, Diyanet'i kendi anlayışı için bir araç olarak görürken; Diyanet'in üst düzey bürokratları da Diyanet'i bir nevi hizmete vesile, daha fazla kötülüğe engel olmanın yolu olarak görmüşlerdir. Diyanet'in devlete bağlılığı üstelik direkt Başbakanlığa bağlı olarak yapılandırılması birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Başta hutbeler olmak üzere, başlı başına kendi varlığı, laiklikle ilgili kaygılar ön planda tutularak söyledikleri, personel sayısı, fetvaları hep tartışmalara kaynaklık etmiştir.

¹ Şahin Gürsoy ve İhsan Çapcıoğlu, "Din- Kimlik İlişkisi Üzerine", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak-Haziran 2006-2009, s. 116.

DİB'in verdiği din hizmetinin, en çok katılım olanı, haftada bir gibi kısa aralıklarla tekrar edileni, iştirak edenlerden dikkatle dinlemeleri gerektiği dinen sabit olan Cuma hutbeleridir.

Cuma hutbeleri, ilk uygulamalarından günümüze kadar ibadet olmasının yanında siyasetin, devleti yönetmenin, bağımsızlığın, hâkimiyetin de bir sembolü olarak görülür. Hz. Muhammed'den sonra ilk zamanlarda halifeler tarafından verilen hutbeler daha sonraları da bu işle görevlendirilmiş imam- hatipler tarafından irad edilir olmuş; bir hâkimiyet göstergesi olarak halifenin, devlet başkanının adı hutbelerde okunmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti boyunca hutbeler padişah adına okunmuştur. Osmanlı devleti zamanında hutbenin tamamının Arapça okunduğu bilinse bile son zamanlarda halkın anlamadığı Őikâyetleriyle devrin gazete ve dergilerinde bu konu tartişılmış; Türkçe hutbe örnekleri yayınlanmaya başlamıştır.

Halkın hutbelerden bir Şey anlamaması iddiasının ardında daha başka fikirler de kendine yer bulmaya çalışmıştır. Milliyetçilik akımının güçlenmesi, dinin Türkçeleştirilip milli bir din inşa etme fikri, hutbelerin anlaşılmadığı fikriyle perdelenip Türk dini için bir ilk adım olarak planlanmıştır.

Tüm bu tartişmalar hutbenin yüz yıllar boyu gündemde belli bir yer işgal ettiğinin delilidir. Cumhuriyet'ten hemen önce ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında hutbelerin nasıl olması gerektiği ile ilgili kararın verildiği, günümüzdeki formuyla yani Arapça dua kısımlarının asli haliyle, vaaz kısmının Türkçe verilmesinin istikrar kazandığı bilinmektedir.

Hutbenin Şekli ile ilgili bir tartişma gibi görünen bu durum aslında birçok anlamda hutbenin içeriği ile ilgili, din anlayışı ile ilgili de söz söylemek anlamına gelmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi hutbenin sahibi sayılan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşunun, varlığının sağlıklı bir zemine oturmuyor oluşu onun bu en göz önünde uygulaması olan hutbeleri çoğu defa gündeme malzeme yapmaktadır.

Toplumun farklı kesimlerinde farklı farklı Diyanet algısı bulunmaktadır. Buna sebep farklı din algılarıdır. Din algısı din karşısındaki tavır alışın tutumların toplamıdır. Bu tutumlar Diyanet'i lağvedilmesi gereken bir kurum olarak görmekten Diyanet'i bir model olarak görmeye kadar geniş bir skalada yer alırlar.

Durum böyle olunca Diyanet'in yapıp etmeleri, bu yapıp etmeler içinde de hutbeleri daha dikkat çekici bir yerde durmaktadır.² Hutbeleri inşa eden, onlarla ilgili politika belirleyen, hutbenin formuna, diline karar veren mercii Diyanet kurumudur. Hutbenin her hafta yenilenmesi, her hafta başka kıyas edilecek kadar bir sosyalleşme aracının olmaması, her yaştan, her meslekten, her ilgiden, her ekonomik durumdan insanımızın iştiraki hutbeler üzerine ehemmiyetle durmayı gerekli kılmaktadır. Hutbeler üzerinde var olan tartışmalar, hutbelerin bazı şekilsel değişimleri, merkezi hutbeler, daha sonra merkezilikten vazgeçilip hutbelerin yerelde hazırlanmasına karar verilmesi, merkezilikten vazgeçilse bile sık sık merkezden genel başlığı altında hutbe yayınlanması hutbe üzerinde bir dikkate neden olmaktadır. Bizim de 2001 yılı başından 2014 yılı başına kadar DİB'in bir personeli olmamız hutbelere olan ilgimizi arttırmıştır. Böylece yüksek lisans tezimizin konusu da ortaya çıkmıştır.

1972 yılı, 1968'de yayınlanmaya başlayan Diyanet Gazetesi'nin Milli Kütüphane'den eksiksiz olarak bir yılın tümünün hutbelerine ulaştığımız günümüze en uzak yıldır. 2011 yılı da tezimize başladığımız yıl olması ve 1972 ile arasında bir nesillik bir zaman dilimi bulunmasından dolayı seçilmiştir.

Tezimiz için materyal toplarken gördük ki aynı zamanda Diyanet'in Cuma hutbeleri önemi oranında akademik çalışmaya konu edilmemiştir. Diyanet üzerine yapılan birçok doktora ve yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.³ Diyanet'e odaklanan Tesev'in yaptırdığı çalışmalar dikkate değerdir.⁴ Diyanet hutbeleri ve hadislerin tahriri ile ilgili yüksek lisans çalışması ise Kayseri Müftülüğü'nün okuttuğu hutbelerdeki hadislere odaklanmıştır.⁵ Ceren Kenar'ın yaptığı İngilizce kaleme alınan yüksek lisans tezi ise devletin dini şekillendirmesindeki rolü açısından Cuma hutbelerini inceleyen bir çalışmadır.⁶ Özellikle Cuma hutbelerinin din algısı

² İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s.70-71.

³ Hasan Yavuzer, "Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizleri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2005, Kayseri: Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 7.

⁴ İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, Tesev, 2007; Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tesev, 2000.

⁵ Mevlüt Şahiner, *Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahriç ve Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

⁶ Ceren Kenar, "Bargaining between Islam and Kemalism: An Investigation of Official Islam through Friday Sermons", *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. IV.

üzerindeki etkisine eğilen bir çalışmamın bulunmaması bizim bu alanda çalışmamızın gerekliliğini perçinlemiştir. Hutbelerin dili, anlayışı hutbelerin nasıl inşa edildiği ve bu hutbelerin nasıl bir din algısı inşa ettiği üzerinde ehemmiyetle çalışılması gereken eksik bırakılmış alanlardır. İsmail Kara hoca da bu eksikliğe dikkat çekmiştir. Cumhuriyet devrini iyi kavramak için hutbeler gibi önemli bir konunun mutlaka daha fazla akademik ilgi gerektirdiği açıktır.

Çalışmamızın amacı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı 1972 yılı hutbeleri ile 2011 yılı hutbelerini din algısı açısından karşılaştırmak ve varsa değişen din algısındaki değişime işaret etmektir.

Türkiye'de modernliğin, çağdaşlaşma düşüncesinin tarihi son iki yüz yıllık zamandır denilebilir.⁷ Her alanda olduğu gibi dinî alanda da geleneksel anlayıştan modern anlayışa doğru bir kayma söz konusudur. Laiklik daha fazla söz konusudur. Bu değişimin Diyanet'teki yankıları ve bunun hutbelere ne kadar sirayet ettiği önemlidir. Çalışmamızın sonunda bu temel problemin yani modernizm, çağdaşlaşma denilebilecek tutumun, tezimizin konusu üzerindeki etkisi ortaya çıkmış olacaktır.

Çalışmamızda, hutbeleri karşılaştırırken metin tenkidi metodundan faydalanmaya gayret edeceğiz. Metinler arasındaki benzerlikler, farklılıklar, konuları ele alışlar, bir konunun hutbede ele alınıp alınmaması, konuların tekrarı ya da hutbe gündeminden çıkmış olması dikkat sahamıza dâhil olacaktır. Hutbelerin vazgeçilmezi mesabesinde olan ayet ve hadis seçimleri, ayet ve hadislerin orijinal metinlerinin hutbenin başında olup olmaması, hutbelerin şekli, yazarlarının kimler oldukları, ne sıklıkla ayet ve hadis kullanıldığı, ayet ve hadislerin kullanıldığı bağlamlar, elimizde, ortaya koymaya çalışacağımız din algısı değişimi için birer veri olacaktır.

İlk bölüm Diyanet'in öncülleri ile beraber tarihine, ikinci bölüm hutbelerin tarihi ve çeşitli açılardan hutbeler üzerine olurken; üçüncü bölüm bu hutbelerdeki din dilinin, din algısının peşine düştüğümüz bölüm olacaktır.

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 17.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

1.1 Kuruluş ve Tarihçe

Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde İslâm diniyle ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadethaneleri yönetmekle görevli bir kamu kuruluşudur. Diyanet İşleri Başkanlığı tarihini daha iyi anlayabilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan önce aynı meşguliyet sahasına sahip kurumlara kısaca göz atmakta fayda vardır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, farklı görüş sahipleri⁸ olsa da, altı yüzyıllık geleneğe sahip Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dinî meseleleri Sultan ve devlet adına yürüten Şeyhülislamlık⁹ makamının devamıdır. Şeyhülislamlığın kuruluş zamanı iç karışıklıkların olduğu II. Murat zamanıdır. Bâtını, Rafizî ve Şîlik kaynaklı sorunlarla mücadele için Sünnî İslâmı savunan Osmanlı devleti Şeyhülislamlık gibi bir makam ihdas etmiş olmalıdır.¹⁰ Şeyhülislamlığın, Osmanlı döneminde resmi bir unvan olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemekle beraber¹¹ ilk Şeyhülislam Molla Fenari 1424 yılında bu makama getirilmiştir.

İlmiye teşkilatının başına 16. yüzyılda geçen Şeyhülislamlık, hukuk işlerine bakan kadılık, din hizmetlerine bakan müftülük ve eğitim işlerine bakan medrese kurumlarını bünyesinde bulunduran geniş bir yapıya denk geliyordu. Bu kurumun kurulduktan sonra artarak devam eden önemi İbni Kemal ve Ebussud Efendilerin zamanında kazaskerlikten de üst seviyeye çıkmasıyla olmuştur. Bunu o zamanki yevmiye miktarlarından da anlamak mümkündür.¹²

⁸ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s. 61-62.

⁹ Fikret Karaman, "Dini Hizmetlerin Dünü Ve Bugünü", *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, S. 11, 2000, s. 26-30.

¹⁰ Mehmet Şimşir, "T.C. Diyanet İşleri Başkanlığına Geliş Sürecinde Osmanlı Devletinde Şeyhu'l-İslâmlik Müessesesi", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 43, Sayı 4, 2007, s. 86.

¹¹ Şimşir, s. 86.

¹² Şimşir, s. 88-89.

Altı yüzyıllık bir gelenek anlamına gelen Şeyhülislamlık Osmanlı Devleti tarihi boyunca sosyal değişmelerle birlikte önem kazanmış veya daha az önemi haiz bir yapı halini almıştır. Bu kurum Osmanlı devletinin dünyevileşmesi paralelinde önemini kaybeder hale gelmiştir.¹³

Şeyhülislamlık Osmanlı Devleti'nde halkın her türlü idari ve sosyal olaylara karşı dinî duygularla göstereceği reaksiyonları kontrol altına almak, onları vicdanen rahatlatmak, olumsuz görüş ve akımlara karşı bilinçlendirip güçlendirmek, idareye bağlılığı gerçekleştirmek gibi işlevleri yerine getiren diğer taraftan da devletin meşruiyetini sağlayan bir konumdaydı.¹⁴ Dikkat çekilen bu konum Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili eleştirileri hatırlatması açısından ayrıca manidardır.

Şeyhülislamlık Makamı'nın başında bulunduğu ilmiye teşkilatı Şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli Kadıaskeri, İstanbul Kadısı, Vilayet Kadıları, Müftüleri ve Müderrisleri, Sancak Kadıları, Naip (Kadı vekili), cami ve mescitlerdeki din görevlilerinden oluşurdu. Bu bilgiden yola çıkarak Şeyhülislamlık Makamı'nın şimdilerde Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğrenim Kurumu, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi kurumlar tarafından paylaşılmış olan geniş bir faaliyet sahasına sahip olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.¹⁵ Şeyhülislam padişahın yardımcısı konumundadır. Devletin yönetildiği Divan-ı Hümayun'a gerektiğinde katılan biridir.

Şeyhülislamlığın bu görev alanları azalan itibarıyla paralel olarak 19. yüzyılda teker teker elinden çıkmaya başlamıştır. 1839'da başlayan kırım 1879'da Adliye Nezaretine bağlı asliye ve ceza mahkemelerinin kurulması Şeyhülislamlığın yargı üzerindeki etkisini iyice azaltmıştır. En son Ziya Gökalp'in sahibi olduğu bir önergenin 12 Mart 1917'de İttihat ve Terakki Partisi eliyle kanunlaştırılmasıyla tüm şer'i mahkemeler Adliye Nezaretine bağlanarak Şeyhülislamlığın yargı üzerindeki yetkileri tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁶ Ziya Gökalp'in Şeyhülislamlığın görev alanının sadece din, ibadet ve itikat olması gerektiği fikri kanunlaşırken bu görüş

¹³ Şimşir, s. 99.

¹⁴ Şimşir, s. 95.

¹⁵ Ruşen Çakır ve İrfan Bozan, *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?*, İstanbul: Tesev Yayınları, 2005, s. 15-16.

¹⁶ Çakır ve Bozan, s. 16.

yine Diyanet odaklı tartışmaların ana eksenini hakkında fikir vermesi açısından anlamlıdır.

Bu gelişmelerle beraber tüm medreselerin Jön- Türk Hükümeti'nce Maarif Vekâleti'ne bağlanması Şeyhülislâmlığın azalan etkisinin başka bir yönüdür. Bu ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı kurumuna doğru adım adım gidişin de resmidir.¹⁷ Şeyhülislâmlık makamı 1922'de en son Mehmet Nuri Efendi'ye kadar 498 sene fasılasız devam etmiştir.¹⁸

1920 yılında Şer'îye ve Evkâf Vekâleti ilk Büyük Millet Meclisi tarafından Osmanlı'nın Meşihatı'na mukabil olmak üzere kuruldu. 1921 Anayasası'nın yani Teşkilât-ı Esâsiyye Kânûnu'nun 20. maddesine göre Büyük Millet Meclisi'nin vazifeleri arasında şer'î hükümlerin uygulanması hükmü de bulunuyordu.¹⁹ Bu hüküm din politikası açısından bir kırılma anlamına gelmektedir. 1920'de Ankara Hükümeti tarafından kurulmuş olan Şer'îye ve Evkaf Vekâleti sadece dini işlerden ve vakıflardan sorumlu ama oldukça etkili, yönetim hiyerarşisi bakımından bakanlık düzeyinde bir kurumdu."²⁰ 1924 yılı 3 Mart'ına kadar devam eden din işlerinin bir bakanlık tarafından tedviri mezkûr tarihte çıkarılan Şer'îye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Vekâletlerini ilgasına dair kanun ile Şer'îye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine Başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmasıyla son buldu.²¹

Diyanet İşleri Reisliği daha sonra ismi değiştirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nde din işlerinin düzenlenmesi ve ibadethanelerin yönetimiyle görevli bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ismiyle günümüze kadar gelmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı din algısı oluşumunda, din-devlet ilişkilerinde, laiklikle ilgili tartışmalarda hep söz konusu edilen; büyük çoğunlukça eleştirilen ama bunun yanı sıra Türkiye gerçekleri ile birlikte anılarak vazgeçilmez de görülen, var olması hakkında neredeyse fikir birliği edilen bir kurumdur.

¹⁷ Şimşir, s. 100.

¹⁸ Şimşir, s. 97.

¹⁹ Mehmet Sait Hatipoğlu, "Diyanet Meselemiz", *İslâmiyat Dergisi*, IV. Cilt, Sayı 1, 2001, s. 9,

²⁰ M. Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 219-314'den aktaran: İftar Gözaydın, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.15.

²¹ Çakır ve Bozan, s. 17.

3 Mart 1924 tarihindeki 622 sayılı kanun Diyanet İşleri Reisliği'nin kuruluş kanunudur. 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilerek 22 Haziran 1935'te yürürlüğe giren 2800 Sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun Başkanlığın ilk teşkilat kanunudur. Bu kanun 1950 yılına kadar korunmuş, 20 Nisan 1950 tarihinde yürürlüğe konan 5634 sayılı Kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı günün şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

1961 Anayasası; 154. Maddesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nı bir Anayasa kurumu olarak düzenlemiş, genel idare içinde yer vermiş ve bu kurumun, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesini öngörmüştür. 1961 Anayasasının öngördüğü doğrultuda 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Başkanlık yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Teşkilatı'na bugünkü organik yapısını kazandıran ve Diyanet'in tarihi gelişimi içerisinde yeni bir dönemi başlatan da bu kanun olmuştur.

30 Nisan 1979 tarihinde yürürlüğe giren 26 Nisan 1976 tarih ve 1982 sayılı Kanunla, 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'da geniş çapta değişiklik yapılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurtdışında da teşkilatlanması sağlanmıştır. Ancak 1982 sayılı Kanun, Anayasa Mahkemesi'nin 18 Şubat 1979 tarih ve E.1979/25, K.1979/46 sayılı kararı ile iptal edilmiştir. Bu iptal sonucu, 633 sayılı Kanunun 1982 sayılı Kanunla değiştirilen maddeleri yürürlükten kalkmıştır. Ayrıca, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile çeşitli kanun ve kanun hükmünde kararnameler, 633 sayılı Kanunun bazı maddelerini hükümsüz kılmıştır. Ancak 1 Temmuz 2010 tarihinde TBMM'de kabul edilen 6002 sayılı yasa ile öncelikle iptalden doğan boşluğun giderilmesi sağlanırken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat yapısının çağın gerekleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmesi sağlanmıştır.²²

2010 yılında çıkarılan kanun yıllardır eksikliği konuşulup uygulamaya konulmayan 'teşkilat yarasız Diyanet' yakınmalarına son vermiştir. Bu kanunun nihayet 2010 yılında kanunlaşması Meclis'te temsil edilen AK Parti, MHP, BDP tarafından verilen ortak destekle gerçekleşmiştir. Siyasi yelpazenin neresinde olursa

²² <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8221.aspx>, Erişim Tarihi: 18.5.2011.

olsun Diyanet'in varlığı tüm partiler için ortak payda olmuştur. Bu birleşme Diyanet üzerine yapılan siyasanın rengini göstermesi açısından çok önemlidir.

1.2. Amaç ve Sorumluluklar

Kanun-i Esasi'de din ile ilgili "Devlet-i Osmâniyye'nin dini, dîn-i İslâm'dır" denildikten sonra diğer din ve bu din cemaatlerine halkın asayişini ve genel ahlâkı bozmamak şartıyla sınırlanan bir serbestiyet tanınmıştır.²³ Osmanlı Devleti'nde din işleriyle ilgili Şeyhülislamlığın beş asra yakın bir zamanda bu kanunun ruhu çerçevesinde görev yaptığı söylenebilir. Din, Osmanlı toplumunda meşrulaştırıcı, düzenleyici ve norm sistemi sunan bir yapı olmanın yanı sıra etkin bir kontrol aracı olarak da fonksiyon görüyordu. Bu nedenle dini yorumlar Osmanlı'da hep önemli olmuştur. Hangi davranışların ve kurumların dini olduğuna karar verecek olan merci Şeyhülislamlık olduğu için hem Osmanlı yönetimi hem de toplumu üzerinde bu kurumun gücü ve etkisi büyük olmuştur. Örneğin padişahlar davranışlarını şeriat bakımından haklılaştırma konusunda hep büyük titizlik göstermişlerdir.²⁴

Sünni İslâmcılığın savunuculuğunu yapan Osmanlı yönetimi, Sünni İslâm'ı yaymak, güçlendirmek ve halkın bazı dini hizmet gereksinimlerini karşılamak amacıyla Şeyhülislamlık kurumunu örgütlemiş olabilir.²⁵ Çıkış zamanı ve şartları göz önüne alındığında bu makam devletin meşruiyet sorunu, sosyal ve bazı siyasal meselelerle²⁶ ilgili kilit bir yerde duran kurum olarak düşünülmüştür.

Şeyhülislamlık'tan sonra dört yıl kadar varlığını devam ettiren, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra kurulan yeni hükümetin 3 Mayıs 1920'de oluşturulan ilk İcra Vekilleri Heyeti'nde Şeriye ve Evkaf Vekâleti adıyla yer alan bakanlık vakıflar ve din işlerinden sorumludur. Bu bakanlık Milli Mücadele dönemi boyunca en önemli bakanlık olarak öne çıkmıştır. Başbakan'ın ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in yokluğunda Büyük Millet Meclisi'ne başkanlık eden bu bakanlık Milli Mücadele dönemi içerisinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının din olgusunu ne derece önemsediklerini göstermesi bakımından çarpıcıdır.²⁷ 1921

²³ Hatipoğlu, s. 8.

²⁴ İrfan Bozan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul: Tesev, 2007, s. 49.

²⁵ Ekrem Kaydu, "Osmanlı Devletinde Şeyhu'l-İslâm Müessesinin Ortaya Çıkışı", *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı II, 1977, s. 201-205.

²⁶ Şimşir, s. 95.

²⁷ Bozan, s. 50.

Teşkilât-ı Esasi Kanunu'yla kurulan Şeriye ve Evkâf Vekâleti'nin faaliyet sahasının önemli oranda azaltıldığı görülse de amaç ve sorumluluk olarak Şeyhülislâmlık'la aynı bakış açısının şekillendirdiği bir kurum olduğu söylemek mümkündür.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş amacı 3 Mart 1924 tarihli Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun'da yer alır. Bu amaç "Türkiye Cumhuriyeti'nde muameleatı nâsa dair olan ahkâmın teşri ve infazı TBMM ile onun teşkil ettiği Hükümete ait olup dini mübin-i İslam'ın bundan başka itikadat ve ibadeta dair bütün hüküm ve meselelerinin düzen ve dini müesseselerinin idaresi için Cumhuriyet altında Diyanet ve Evkâf Vekâleti kurulduğu"²⁸ şeklinde ifade edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev alanı sadece ibadet ve inanç alanına hasredilmiştir. Böylece şer'i hükümlerin kanunlara ve böylece hayata dayanak yapılmasının önüne geçilmesi amaçlandığı açıktır. Teşri ve bu kanunların uygulaması yani hukuk sahası yalnız Büyük Millet Meclisi'ne verilmiş bir görev olarak zikredilmektedir.

Bir bakanlık teşkilatı olan Şeriye ve Evkâf Vekâleti'nin ilgasıyla ve bunun yerine ihdas edilen Diyanet İşleri Başkanlığı'yla Türkiye Cumhuriyeti Devleti dine bağlı devletten kısa sürede devlete bağlı din siyasetine geçmiştir.²⁹ Asırları dolduran bir Diyanet mirasından sonra çok zayıf bir Diyanet İşleri Başkanlığı ile yola çıkılmıştır. İlk Diyanet işleri Başkanlarının ilmi ve manevi karizma ve yeterlilikleri bu zayıflığı büyük oranda görünmez kılmıştır.³⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan beklenen amaç ve sorumluluklar değişen siyasi anlayışlara, dine karşı tavır alışlara göre değişiklik gösterir mahiyettedir. Devlete bağlı Diyanet'ten beklenen, Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş kanununda ifadesini bulur. Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş kanununa göre Başkanlık İslâm dininin itikat, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek; din konusunda halkı aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere kurulmuştur. Buna göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teorik ve pratik iki görevi bulunmaktadır. Birincisi bir din anlayışını üretmeyi diğeri de bunu hayata geçirmeyi içerir.

²⁸ Gözaydın, s. 247-248.

²⁹ Hatipoğlu, s. 9.

³⁰ Mehmet S. Aydın, "Avrupa Birliği, Din ve Diyanet", *İslâmiyat Dergisi*, IV. Cilt, Sayı 1, 2001, s. 17.

Bu mevcut yapı üç açıdan eleştiriye tabi tutulmaktadır. Bir kesim anayasal gerekçelerle Diyanet'in varlığı ve amaçlarının laiklik ilkesiyle çeliştiğini savunurken, bir diğer kesim tarihsel gerekçelerle Diyanet'in Meşihat Kurumu gibi yapılandırılmasını dillendirirken başka bir kesim de mevcut yapının korunup Diyanet İşleri Başkanlığı'nın etkinliğinin artırılması gerektiğini çeşitli vesilelerle dile getirmektedir. ³¹ Bu tartışmalar Diyanet İşleri Başkanlığı üzerindeki tartışmaların çeşitliliğini gösterir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş amacını belirleyen kanun, halkın kâhır ekseriyeti olan Sünni Müslümanlar gerçeği ile laik devlet arzusunun mezcedilmesinden neşet etmiş bir ara yol, bir sentez çabasıdır. Cumhuriyet Kurucuları ya din yokmuş gibi davranacaklardı ya da yönelmekte olan laik devlet modeline en az yabancı bir ara yol bulacaklardı. Diyanet İşleri Başkanlığı işte bu ara formül arayışından ortaya çıkmış bir kurumdur. ³²

Halkın çoğunluğunu oluşturan Sünnilerin azınlıklar gibi dini cemaatler olarak örgütlenmesinin önüne geçmek üzere laiklik ilkesiyle bağdaşmamasına rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasına karar verilmiştir. Diyanet'in kurulmasının ardında yatan amaçta devleti dini cereyanlara karşı koruma güdüsü bulunmaktadır. 1961 Anayasası hazırlayıcı ön projesinde yer alan Sıddık Sami Onar'ın ifadelerinde bu gerçek şöyle dile gelmektedir³³:

Böyle bir çoğunluk teşkilatının bazı memleketlerde Katolik kilisesinin inkılâplardaki menfi rolleri gibi bir durum yaratacağını ve Devlet içinde bir kuvvetin teşekkül edeceğini öne sürerek lâiklik prensibine rağmen yalnız sünnî Müslümanların din işleriyle meşgul olacak bir Diyanet İşleri teşkilâtının Devlet teşkilâtı içinde bulunmasını zarurî görmüşler ve bu durumu lâiklik prensibine aykırı görmemişlerdir (52-53).

Tüm bunlardan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorumluluğu için daha Cumhuriyet'in başında bir kırılma olarak görülebilecek devlet güdümündeki din politikasına geçişin baskın olarak her dönemde farklı ifadelerle kendini görünür kıldığı ifade edilebilir.

³¹ Erkan Yar, "Dinin Siyasallaşması ve Dinsel Bürokrasi", *İslâmiyat Dergisi*, IV. Cilt, Sayı 1, 2001, s. 43.

³² İl Han Özay, "Cumhuriyetin Dini", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD)*, Sayı 3, s. 79-83.

³³ İl Han Özay, "Bir 'Dinayet' Hikâyesi", *İslâmiyat Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, 2001, s. 52-53.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sitesinde: “Laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, İslâm Dini'nin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” amaç ve hedef olarak ifade edilmektedir.³⁴

DİB'in yerine getirdiği görev ve fonksiyonları beş başlık altında özetleyip toplamak mümkündür:

- a) İbadet ile ilgili hizmetler
- b) Dini konularda toplumu aydınlatma ile ilgili hizmetler
- c) Din Eğitimi ile ilgili hizmetler
- d) Yurtdışı ile ilgili hizmetler
- e) Vakıf ile ilgili hizmetler³⁵

1.3. Teşkilatlanma

Osmanlı'da dini teşkilatlanmanın gücü hakkında fikir vermesi açısından şu bilgiler önemlidir: 1600'lü yılların başında Osmanlı Devleti'nin otuz iki eyaletinde yaklaşık 30 milyon insan yaşamaktadır. Bu eyaletler bünyesinde mevcut sancak sayıları da yine yaklaşık olarak 250 ile 300 arasındadır. Kayıtlara göre 1530 – 1540 yılları arasında, sadece Anadolu eyaletlerinde, 3756 hatib, imam ve müezzine vakıflar tarafından maaş ödenmekteydi. Mesela, kayıtlara göre 1520 – 1530 yılları arasında sadece Hüdavendigâr sancağında üç yüz bin kişi yaşamaktaydı. Bu sancağın otuz camisi ve iki yüz elli mescidi mevcuttu. Aynı sancak kazasının Bursa merkezinde 1530 yılında yüz otuz mescid ve on sekiz cami vardı. Bu verilerden hareketle o yıllarda Osmanlı Devleti'nin tamamında görev yapan imam, hatib, müezzin gibi din görevlisi sayısı tahmininde bulunulduğunda karşımıza çok büyük bir rakam çıkmaktadır.³⁶ Buradaki imam hatip ve müezzin sayılarının Şeyhülislamlık teşkilatının sadece din hizmetine bakan yönüyle alakalı olduğu unutulmamalıdır. İlimiye teşkilatı Şeyhülislâm, Anadolu ve Rumeli Kadıaskeri, İstanbul Kadısı, Vilayet Kadıları, Müftüleri ve Müderrisleri, Sancak Kadıları, Naipileri (Kadı vekili) de içine

³⁴ <http://diyanet.gov.tr/tr/kategori/temel-ilke-ve-hedefler/23>, (22.10.2013).

³⁵ Bozan, s. 62-63.

³⁶ Ahmet Akın, “Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, s. 70.

alan bir yapıdır. Şeyhülislâmlık Makamı'nın şimdilerde Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğrenim Kurumu ve Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi kurumlar tarafından paylaşılmış olan geniş bir teşkilata tekabül ettiği de rahatlıkla iddia edildiğine göre³⁷ tüm bu bileşenlerdeki görevlilerin de toplam sayıya eklenmesiyle daha da büyük bir toplama ulaşılabileceği muhakkaktır. Şeyhülislâmlığın idare ve toplum nezdinde zayıflaması Osmanlı'nın sekülerleşmesiyle izah edilmiştir.³⁸

Şeyhülislâmlıktan sonraki dini kurum sayılan Diyanet ve Evkâf Nezareti Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre daha güçlü bir idari yapıya sahipti. Bu durum idarenin bakanlık düzeyinde teşkilatlanmasıyla açıkça bellidir.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla teşkilatlanan Diyanet ve Evkaf Reisliği ise selefleri olan kurumlardan daha sorunlu bir zemine oturmasından neşet etmiş sebeplerle idari yapılanması da sıkıntılarla dolu bir kurumdur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş kanunundan da anlaşılacağı gibi Genel Kurmay Başkanlığı ile aynı kanunla kurulması en başta kuruma verilen önemin bir göstergesi sayılsa bile imam hatip sayısının zaman zaman cenazeleri kaldıracak imam hatip bulunmayacak derecede azalması Diyanet üzerindeki siyasi gölgenin bir tezahürü gibidir. Bu iddia Din Hizmetleri Yüksek Kurulu'nca hazırlanan ve 1 Şubat 1977'de Başbakanlığa sunulan Manevi Kalkınma Konusunda Diyanet İşleri Başkanlığının Görüş ve Düşünceleri başlıklı raporda: "1976 yılında Türkiye'de ibadete açık 50 bin camiden yaklaşık 41 bininde, 633 sayılı Kanunda belirlenmiş nitelikleri taşıyan; yani, asgari İmam-Hatip Okulu mezunu imam-hatip yoktu"³⁹ şeklinde dile gelmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı günümüzde merkez, taşra ve yurtdışı olmak üzere üç ana kolda teşkilatlanmıştır. Merkez teşkilatı Başkan ve üç Başkan Yardımcısı idaresinde Din İşleri Yüksek Kurulu, Mushafı İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı, Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı, İç Denetim Birimi Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, Özel Kalem Müdürlüğü, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler Genel

³⁷ Bozan, s.15-16.

³⁸ Şimşir, s. 99.

³⁹ Mehmet Bulut, "Din Görevlileri Üzerine Bazı Tespitler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 41/3, 2005, s. 49.

Müdürlüğü, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nden müteşekkildir.

Diyanet İşleri Başkanlığı yurt içinde taşrada teşkilatı olarak İl Müftülüğü, Dini Yüksek İhtisas Müdürlüğü ve Eğitim Merkezi Müdürlüğü şeklinde teşkilatlanmışken yurt dışında ise Din hizmetleri Müşavirliği ve Din Hizmetleri Ataşeliği şeklinde bir teşkilatlanmaya sahiptir.⁴⁰

2012 verilerine göre Başkanlığın merkez teşkilatında 1040 kişi görev yapmaktadır. Yurtiçinde ise bu sayı 87104 erkek ve 16456 kadın olmak üzere toplam 103560'dır.⁴¹ 2012 yılında yurtdışı teşkilatında müşavir ve müşavir yardımcısı ile ateşe ve ateşe yardımcısı kadro sayısı 41'dir.⁴² Yurtdışına din görevlisi olarak gidenler buldukları ülkede görevlendirme ile bulduklarından yurtdışında görev yapan din görevlileri yurtiçi personel sayısına dâhildir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son yıllarda yurtdışı hizmet alanlarını ve görevli sayısını arttırması yurtdışı din hizmetinin niceliği anlamında önemli bir gelişme olarak okunabilir.

Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı devletin hemen her yerleşim yerine uzanan eli gibidir. En küçük idari yapılanma sayılan hemen her köyde devletin başka bir görevlisi olmasa bile mutlaka bir imam hatip görev yapmaktadır. Bu güç ve imkân zaman zaman devlet tarafından bir haberleşme, istendik yönde algı inşası için de kullanılsa bile Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun güç ve önemini belirten bir göstergedir de.

1.4 Faaliyetler

Diyanet İşleri Başkanlığı her ne kadar selefleri olan kurumların görev yükünün çok altında bir faaliyet sahasına sahip olsa bile kurumun işgal ettiği faaliyet alanları öneminden bir şey kaybetmemiştir. Diyanet üzerinden yapılan tartışmaların harareti, hemen herkesin bu konuda söyleyeceği bir şeylerin bulunması işaret ettiğimiz bu önemin bir göstergesidir.

2012 Faaliyet Raporuna göre on altı başlık altında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2012 yılı faaliyetlerinin bir bilançosu çıkarılmıştır. Her ne kadar

⁴⁰ DİB Strateji Geliştirme Başkanlığı (SGB), *2012 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 2013, s. 8.

⁴¹ DİB SGB, s. 13.

⁴² DİB SGB, s. 16.

rakamlar bir kurumu ve onun yaptığı hizmetlerini, etkinliğini, verimliliğini tam olarak açıklamasa da, kurumun toplumdaki karşılığı hakkında sağlıklı bir veri elde etmemize yardımcı olmasa da konu ile alakalı fikir vermesi açısından başvurulacak değerlendirme ölçütlerinden yine de en vazgeçilmezidir.

2012 yılında Din İşleri Yüksek Kurulu'nca bir çok kitabın incelemesi yapılmış, 1640 fetvanın internet sitesinde yayınlanmasına karar verilmiş, farklı konularda çalıştaylar düzenlenmiş, V. Güncel Dini Meseleler İstişare toplantısı yapılmış, farklı mecralarda, farklı yollarla 113.936.487 soruya cevap verilmiştir.

Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı faaliyet sahasıyla ilgili 119 Kur'an-ı Kerim'i inceleyip 2.591.750 adet nüsha mühürlenmiştir. 69 adet Kur'an-ı Kerim'in ise ön incelemesi yapılmıştır. Bu kurul yine 16-18 Kasım 2012 tarihlerinde Tarihten Günümüze Uluslararası Kıraat İlmî Sempozyumu'nu gerçekleştirmiştir.

Diyanet'in vatandaşlarla en çok münasebette olan, cami hizmetleri uhdesinde bulunan Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ramazan ayı için belirlenen tema çerçevesinde her ilimizde irşat faaliyetinde bulunmuş; Kutlu Doğum Haftası için belirlenen Hz. Peygamber, Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku temasıyla ilgili sergiler açılmış, büyük salonlarda kitlesel programlar tertip edilmiş temayla ilgili Nisan ayında da bir sempozyum düzenlenmiştir. Bereketli geçtiği anlaşılan Kutlu Doğum Haftası'nda 928 radyo yayını, 1338 TV programı, 2044 konferans ve 243 panel gerçekleştirilmiştir. Yine Camiler ve Din Görevlileri Haftası vb. gibi bir çok önemli zamanda hem kurum personeline hem önemli gün ve haftalarda ilgililere yönelik bir çok faaliyette bulunulmuştur. Faaliyet Raporu'ndan da anlaşılacağı üzere Diyanet İşleri Başkanlığı hemen her fırsatı değerlendirme yoluna gidip din hizmeti üretmenin çabası içerisinde. Başkanlık vaazlar, televizyon programları, radyo programları, seminerler, konferanslar, çalıştaylar, bilgi paylaşım toplantıları, ziyaretler gibi farklı mecralarda konuşmalar, eğitimler, hatimler, mevlit programları gibi fırsatları kullanmaktadır. Bizim de tezimize konu edindiğimiz Cuma hutbelerinin hazırlanması Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün görev alanı içerisinde bir faaliyettir.

Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü her kademedeki görevliler için eğitim programları, kurs, seminer vb. hazırlayıp bunların icrası, denetlenmesi ve verimliliği gibi konulardan sorumludur. Bu amaca matuf olarak 6434 Kur'an kursu öğreticisi

Kur'an-ı Kerim Hizmet İçi Eğitim Kursu'na alınıp eğitilmiştir. 2012 yılında 939 personel Tashih-i Huruf Kursu'nu başarıyla bitirmiştir. Aşere Takrip Kursu'ndan ise 496 kişi mezun olmuştur. 1976 yılından beri sürdürülen ihtisas kursları hâlen 6 merkezde sürdürülmekte olup yine 2012 yılında 146 personel buradan mezun edilmiştir.

Diyanet Yaz Kur'an Kursları'na verdiği önemin bir göstergesi olarak yaz Kur'an Kursları ile ilgili eğitim programları hazırlamaktadır. Son yıllarda kur sistemini uygulamasını istediği personelini seminerler, uzaktan eğitim mecraları marifetiyle eğiterek bu konuda bilgilendirmekte böylece hizmette verimlilik hedeflenmektedir. Bu çerçevede 2012 yılında 83.158 kişi uzaktan eğitim programını izlemiştir. Her cami görevlisinin kendi vaazını kendinin yapabilmesi becerisine sahip olmasını isteyen Başkanlık buna hedefini için de 6902 personelini hizmet içi eğitimden geçirmiştir ve bu çaba her mihrap görevlisinin bu eğitimden geçmesi hedefiyle sürdürülmektedir.

Uygulamaya konan İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursu Öğretim Programı'ndan 21.311'i erkek 429.521 kişi faydalanmıştır. Yarım milyona yakın kişinin Kur'an kurslarıyla münasebette olması din eğitimi faaliyeti olarak dikkate değer bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Burada zikredilen rakamlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ne kadar çok insanımızla münasebette olduğunun bilgisini vermesi açısından da önem arz etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı 2012 yılında yaz Kur'an kurslarında 1.220.449'u erkek olmak üzere toplam 2.445.648 öğrenciye Kur'an kursu hizmeti vermiştir. bu Kurslara ilaveten aynı yıl 152.093 vatandaşımız Camilerde Kur'an Öğretimi Projesine dahil edilmiştir. Bu veri de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an öğretimiyle alakalı ne kadar hayati bir hizmetin icracısı olduğunun kanıtıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığı hac ve umre ile ilgili sorumluluklara da sahiptir. Hacca giden ülke kontenjanının yüzde altmışı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tertip ettiği organizasyon marifetiyle gitmekte, bunun yanı sıra acenteler vasıtasıyla gidenler de dâhil her hacı adayının dini rehberliği Diyanet İşleri Başkanlığı'nca organize edilmektedir. 2012 yılında 135.411 kişiyi umreye götüren Başkanlık ayrıca acenteler yoluyla umreye giden 246.470 vatandaşımıza da dini rehberlik yapmıştır.

Tüm bunların yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı son yıllarda yayın atağına kalkmış durumdadır. 2012 yılında 15 eserin birinci baskısı 2.061.950 adet yapılmıştır ve bunlar ücretsiz olarak dağıtılmıştır. 31 eserin mükerrer baskısı ücretsiz dağıtılmak üzere 9.729.000 adet olarak gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra Diyanet her yıl Diyanet Takvimi (2013 yılı için 2.797.950 adet) basmakta, Diyanet İlmi Dergi (yıllık 36.000 adet), Diyanet Aylık Dergi (yıllık toplam 1.080.000 adet), Diyanet Çocuk Dergisi (840.000 adet yıllık) gibi mevcuteleri ve bunların eklerinin basım ve yayımını da gerçekleştirmektedir.

Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü yurtdışında yaşayan vatandaşlarımız ve soydaşlarımıza hizmet sunarken İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü kurumun insan kaynakları politikalarını belirlemekte personelin atama terfi ve tayin işlerini yüklenmektedir.⁴³

Burada bir kısmını zikrettiğimiz şeylerden başka diğer birimlerin hizmetlerini de değerlendiren 2012 Yılı Faaliyet Raporuna göre stratejik hedeflerin gerçekleşme oranları ortalaması %86'nın biraz üstündedir.⁴⁴

⁴³ DİB SGB, s. 33-51.

⁴⁴ DİB SGB, s. 52.

İKİNCİ BÖLÜM

DİYANET HUTBELERİ

2.1 Hutbe ve Önemi

Sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelen hutbe, dinî literatürde başta Cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irat edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder.⁴⁵

Hutbe denilince ilk akla gelen Cuma hutbesidir. Tezimize de konu olarak seçtiğimiz Cuma hutbeleri Müslümanlar için önemli bir ibadettir. Haftada bir gün Cuma namazının farzından önce okunan hutbe müminler için nasihat, Allah’a hamd ve peygamberine salata içerir. Cuma suresinde Hazreti Allah insanları Cuma günü ezan okunduğunda Allah’ı zikretmeye davet etmektedir.⁴⁶ Cuma namazının belli bazı şartları da taşıyan erkeklerce mutlaka cemaatle kılınması gerektiği⁴⁷, peygamber efendimizin üç hafta üst üste Cuma namazına gitmeyenlerin kalbinin mühürleneceği ile ilgili hadis-i şerifi⁴⁸ bu günü ve bugün irad edilen Cuma hutbesini önemli kılan sebeplerdendir. Cuma gününün fazileti ile ilgili birçok hadis bulunmaktadır⁴⁹.

Cuma namazı ve hutbesinin kaza edilmesi imkânı yoktur. Bu namaz ve okunan hutbe aynı zamanda İslâm’ın şeâirindendir. Cuma günü Müslümanların bayramıdır ve haftalık toplu ibadet günüdür.

Hutbe Cuma namazının sıhhat şartlarındandır. Bayram namazlarında ise hutbe sünnettir. Hutbe, Cuma namazından önce, bayram namazlarında ise, namazdan sonra okunur. Hanefilere göre hutbenin rüknü, Allâh’ı zikirden ibarettir. Allâh’ı hamd, tesbih veya tekbir getirmekle hutbenin farzı yerine getirilmiş olur; ancak sünnet terk edildiğinden mekruhtur.⁵⁰ Cuma namazı hicret esnasında farz kılınmıştır.

⁴⁵ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *DİA*, c. 18, s. 423.

⁴⁶ 62/9-10.

⁴⁷ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul, Erkam Yayınları, 2005, s. 388-400.

⁴⁸ Müslim, *Cuma*, 40; Ebu Davud, *Salat*, 212.

⁴⁹ Ez-Zebidî, “Kitab -ul Cum’a”, *Tecrid-i Sarîh*, Dimeşk, Dar-Al Yemame, 2005, s. 149.

⁵⁰ İbrahim Paçacı, “Hutbe”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2006, s. 272.

Peygamberimiz ilk Cuma namazını, Ranunâ vadisinde kıldırılmıştır.⁵¹ Peygamberimiz hutbesiz Cuma namazı kılmamıştır.⁵²

Hutbenin dinî, dünyevî, siyasi, şahsî ve toplumsal birçok yönden farklı farklı hususiyeti bulunmaktadır. Hutbe ilk zamanlardan bu güne kadar ibadet olmasının yanı sıra siyasi bir içerik de kazanmıştır. Sultanların hutbede adlarının okunması, bu hutbeyi dinleyen kişilerin buna karşı çıkmaması bir tür biat olarak kabul edilmiştir. Hutbenin namazdan önce ya da sonra okunması Müslümanların idaresinin saltanata dönüştüğü daha İslam'ın ilk zamanlarında bile siyasi bir manevra olarak kullanılmıştır.⁵³

Hutbe Müslümanlar için topluca yapılan dinî bir faaliyettir aynı zamanda. Başka namazlar evde tek başına kılınabildiği halde Cuma namazı cemaatle kılınmalı ve mutlaka hutbe dinlenilmelidir. Hutbe esnasında konuşmanın hatta konuşan birine sus demenin bile yasaklanması hutbenin önemini gösteren kuvvetli başka bir delildir.⁵⁴ Cuma namazına bağlı olarak irad edilen Cuma hutbesinin ve Cuma namazının bazı şartları vardır. Mesela cemaat Cuma namazı için şarttır. Mezhepler arasında Cuma cemaati için farklı sayılar kabul ediliyor olsa bile Cuma namazı şehirlerde ya da şehir hükmündeki yerlerde topluca kılınır. Hutbe okumak cumanın farzıdır. Tüm bu bileşenler bu namazı ve hutbeyi sosyal bir olay haline getirmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayanlar söz konusu edildiğinde Cuma günü ve Cuma namazına gitmek başlı başına bir tören halini almaktadır. Hâlâ Anadolu'da pazarlar Cuma günü kurulmakta bugün hem ihtiyaçlar giderilmekte, eş dost ziyaretleri yapılmakta ve Cuma vaazından faydalanılmakta, namaz kılınmakta ve hutbe dinlenilmektedir. Bu yönüyle özellikle küçük yerleşim yerlerinde Cuma günü ile ilgili merkezinde Cuma namazı, cami ve hutbe olan alışkanlıklar bambaşka anlamlar da içermektedir. Cuma günü peygamber efendimize göre üzerine güneş doğan en mutlu gün ve Müslümanların bayramıdır.⁵⁵

⁵¹ İbrahim Paçacı, "Cuma Namazı", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB Yayınları, 2006, s. 106.

⁵² Döndüren, s. 399.

⁵³ Yar, s. 41-42,

⁵⁴ Buhari, *Cuma*, 34.

⁵⁵ Müslim, *Cuma*, 18.

Ülkemizde hafta tatili ilk defa 1924 yılında Hafta Tatili Kanunu ile belirlenmişken⁵⁶ 27 Mayıs 1935 tarihine kadar resmi tatil Cuma günüydü; mezkur tarihte TBMM’de Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun düzenlemesiyle resmi tatil Pazar günü olarak değiştirilmiştir.

Camide gerçekleşen din eğitimi en yaygın olarak hutbe ve vaaz⁵⁷ vasıtasıyla sağlanmaktadır. Cuma hutbesinin farz olması, cemaatin bir kısmının camiye gelmek için ezan vaktine kadar beklemesi, vaazın her camide verilmemesi, hutbenin vaktinin Cuma namazı sünneti ile farzının arasında olması hutbeye katılımı vaaza göre arttırmaktadır. Bu yönüyle hutbe daha yaygın, daha çok insanın iştirak ettiği bir dini eğitim faaliyeti ve ibadettir. Artık cami cemaatinin camilere yalnızca ibadet için gittiği; camilerin eğitim öğretim yeri olması gerektiğinin ihmal edildiği düşünülse⁵⁸ de bir çok insan için hutbe hâlâ vazgeçilmez bir dinî bilgilenme kaynağıdır.

Kendini -farklı değerlendirmelerle %77 ve %87 gibi yüksek bir oranda-dindar olarak gören Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları erkeklerinin % 52’si düzenli olarak Cuma namazına gitmektedir.⁵⁹ Başka bir araştırmaya göre ise düzenli olarak Cuma namazına gidenlerin oranı %65’den fazladır.⁶⁰ Asr-ı saadetten günümüze şekli belli bir ibadet olarak Allah’ın emrinin inananlara ulaştırılmasının bir vasıtası, cemaatin bir din eğitimi faaliyeti ve olgun müminler yetiştirmenin sade, nezih bir yolu olan hutbe⁶¹ verilen bu oranlar ile, cami sayıları ve camilerin kapasitelerinden yola çıkarak yaklaşık 15 ile 20 milyon arasındaki vatandaşımızın bu din eğitimi faaliyetine katıldığı ifade edilebilir.⁶²

Eğitimin en temel gayesinin bireylere yeni tutum ve davranışlar kazandırmak, mevcut tutumlarını sağlamlaştırmak ya da değiştirmek olduğu bilinir. Eğitimin bu hedefi göz önüne alınca Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmet alanlarından birisi

⁵⁶ Önder Deniz, “Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XI/23, 2011/Güz, s. 60.

⁵⁷ İlhan Yıldız, “Ahmet Hamdi Akseki’ye Göre Cami Hizmetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 43, sayı 4, 2007, s. 106.

⁵⁸ Ramazan Buyrukçu, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 269.’dan aktaran: İlhan Yıldız, “Ahmet Hamdi Akseki’ye Göre Cami Hizmetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 43, sayı 4, 2007, s. 106.

⁵⁹ Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tesev, , 2000, s. 44.

⁶⁰ Anar, *Kur’an’ın Anlamıyla Buluşmak Araştırması*, Ankara: Zinde Sosyal Gelişim Derneği, , 2007, s. 63.

⁶¹ Mehmet Yaşar, “İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3–4 Kasım 2007)*, Ankara: DİB, 2008, s.474.

⁶² Yaşar, s. 474.

olarak yaygın din eğitiminin amacının, bir yönüyle bireye yeni dinî tutum ve davranışlar kazandırmayı, tutum ve davranışlarda meydana gelecek değişimleri, zihniyet değişiminin bir parçası olarak görmek gerekir. Buna göre zihniyet değişiminin başlangıcında; tutum ve davranışları değiştirme ve ihtiyaç duyulan yeni tutum ve davranışlara yönlendirme faaliyeti söz konusudur. ⁶³ Dini her konuda mutlak problem çözücü olarak görmenin sakıncalarıyla beraber⁶⁴ Cuma hutbesi Diyanet İşleri Başkanlığı faaliyetleri içerisinde her hafta yeniden değişme imkânını içinde barındıran, ilişkilerin sanallaştığı günümüzde yüz yüze sıcak bir iletişim yoludur.

Hutbe hem zikir ve ibadet hem de faydalanılması gereken bir öğüttür. Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının anılması sebebiyle bir zikir, dinin usul ve esaslarının hatırlatılması yönü ile umumi bir derstir.⁶⁵

2.2 Dinleyici Açısından Hutbe

Cuma hutbesinde iletişimin verileriyle ifade edilecek olursa cemaat hedef, hatip kaynak, hutbenin kendisi ise mesaj mesabesinde. Hedefin, yani cemaatte istendik yönde dini algının oluşmasının, bir takım istendik fiilerin kazandırılmasının, cemaatin istenilen duygularla donanmasının; kaynağın, yani hatibin hutbe öncesi hutbe esnası ve hutbe irat ettikten sonraki hutbe ile ilgili hallerinin; mesajın, yani hutbenin kendisinin ayrı ayrı ele alıp üzerinde düşünülmesi hutbenin verimliliğini arttırır. Hutbe ile istenilen hedefe ancak böyle ulaşılabilir.

Cuma cemaatine katılanların erkek ya da kadın olması, yaş durumu, eğitim seviyesi, kentli ya da köylü olması, sosyal durumu, maddi açıdan durumu, sağlık durumu, geçmiş yaşantıları, olağanüstü haller yaşayıp yaşamadığı, içinde bulunulan sosyal çevre, siyasî tutumları, zekâ gibi birçok değişken hutbe hazırlanırken hep göz önünde tutulması gereken verilerdir. Cuma hutbeleriyle ilgili elimizde bu verilerle

⁶³ Niyazi Usta, “Yaygın Din Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme)”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Ankara: DİB, 2008, s. 468-469.

⁶⁴ Usta, s. 469-470.

⁶⁵ İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet*, Ankara: Kuşak Yayınları, 1977, s. 26.

ilgili sağlıklı bilgi olmaması, hutbenin planlama ve uygulama ve sonuç alma aşamalarında sıkıntılı durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁶⁶

Hedef kitlenin özelliklerini bilmeden el yordamıyla hazırlanan hutbeler her açıdan problem arz etmektedir. Bu durum hem zaman ve emek kaybına neden olmakta hem de böylesi büyük bir imkân heba edilmiş olmaktadır. Bunun yanı sıra hutbenin bileşenlerinden birinde ortaya çıkan bir aksaklık diğer bileşenler için de sorun olmaktadır. Örneğin cemaatin sosyal çevresi dikkate alınmadan hazırlanan bir hutbe o hutbeyi irad eden hatip ile ilgili sıkıntılı durumları da beraberinde getirmektedir. Hatip havada kalan bir metinle ilgili eleştirileri göğüslemek zorunda bırakılmakta ya da duygusal bütünlük içine giremediği bir metni aktarırken yaptığı işe yabancılaşmakta ve iş verimi sekteye uğrayabilmektedir.

Hutbenin nasıl olması gerektiği ile ilgili bir fikir vermesi açısından ilk Diyanet İşleri Başkanlarından biri olan Ahmet Hamdi Akseki şöyle demektedir: “Hatibin dinî konuda duyduğu her sevinç ve üzüntü, cemaate geçerek her birinin kalbinde yumuşaklık meydana gelmelidir. Hutbe dinledikçe gönüller iman nuru ile dolmalı, dinlerine olan sevgi ve saygıları artmalıdır.”⁶⁷

Ahmet Hamdi Akseki'nin belirttiği bu kıvama gelmek için hatibin yeterlilikleri ve hutbenin kendisinin iyi bir ön hazırlığa sahip olması gerekmektedir. Dinleyicinin hutbeden en verimli bir biçimde faydalanması kendinin hutbeden ne umduğu, hutbeye karşı zihni tutumu, sosyal çevresi, eğitim seviyesi ve zekâsı gibi değişkenlerce belirleniyorsa bunun hutbelerin içeriği, sunumu ve hatiple ilgili bileşenlere etkisi mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Olaylar karşısında tutarlı bir duruş olarak ifade edilebilecek zihniyeti belirleyen hususları, coğrafi şartlar, ekonomik şartlar, din, tarih, sosyal ilişki biçimleri ve siyasal yapı hatta kişisel ya da toplumsal korkular, kaygılar, istekler ve hedefleri de dâhil edebileceğimiz değişkenler olarak sıralayabiliriz. Zihniyet dünyayı, olay ve olguları anlamlandırma, tepki, tutum ve davranış geliştirmede zaman kazandırıcı bilişsel bir sistemdir. Önemli bir özelliği kendisini oluşturan şartları aşan, bir gerçeklik halini almakla, söz konusu şartlar ortadan kaybolursa dahi

⁶⁶ Hayati Hökelekli, “Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı: 41/3, Yıl: 2005, s. 93–104.

⁶⁷ Ahmet Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1936, s. 6-7.

en azından belli bir süre mevcudiyetini koruyan bir hüviyettir. Dolayısıyla kendisini oluşturan şartlar ortadan kalktığı halde insanlar yine o zihniyete bağlı kalabilirler. Hutbelerin bu veriler ışığında önemi ön plana çıkarılmalı hutbeler ibadet olmasının yanında müminlerin vazgeçilmez önemde bir bilgilenme kaynağı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Hutbelerin toplumsal hafıza oluşturma, kolektif bir bilinç ortaya çıkartma için de sunduğu olanaklar değerlendirilmelidir. Kitaplarla ilgisi sınırlı, internet, gazete ve televizyon gibi bilgilenme kaynaklarının olmadığı zamanlar, hatta günümüzde kırsal kesimdeki birçok insan için hutbe yegâne dini bilgilenme kaynağı durumundadır. Hutbenin muhatap kitlesinin durumu göz önüne alınmalıdır; zira hutbe konusunu irdeleyen birçok çalışma daha çok hutbe metni üzerinden yola çıkmaktadır.⁶⁸ Hutbe metni kadar muhatabın durumu hutbenin muhataptaki karşılığı mutlaka dikkate alınmalıdır.

Eğitimin en temel gayesinin bireylere yeni tutum ve davranışlar kazandırmak, mevcut tutumlarını sağlamlaştırmak ya da değiştirmek olduğu bilinir. Eğitimin bu hedefi göz önüne alınınca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet alanlarından birisi olarak yaygın din eğitiminin amacının, bir yönüyle bireye yeni dinî tutum ve davranışlar kazandırmayı, tutum ve davranışlarda meydana gelecek değişimleri, zihniyet değişiminin bir parçası olarak görmek gerekir. Buna göre zihniyet değişiminin başlangıcında; tutum ve davranışları değiştirme ve ihtiyaç duyulan yeni tutum ve davranışlara yönlendirme faaliyeti söz konusudur.⁶⁹

Hutbeler mutlaka memleketin ahlâkî durumunu göz önünde tutmak mecburiyetindedir. Binaenaleyh intihap edilecek mevzu, ya halk arasında şayi olmuş bir hâdise hakkında hükmü ilahînin beyanını tazammum eder (içerir), yahut halkın bilmedikleri ve fakat öğrenmek ihtiyacında oldukları bir şeye cevap teşkil eder; veyahut da halk arasında yerleşmiş olan ruhi ve ahlâkî hastalıklara ve hurafelere bir ilaç olur.”⁷⁰ Hutbe devletin haberleşme aracı gibi kullanılmamalı her sosyal sıkıntıda hutbe bir çözüm yolu bir mecra olarak ilk akla gelen yol olmamalıdır.

⁶⁸ Yıldız, s. 112.

⁶⁹ Usta, s. 468-469.

⁷⁰ Akseki, s. 6-7.

Zikredilen bu değişim için zihniyetin objesi durumundaki dinleyici iyi tanınmalıdır. Özellikleri ihtiyaçları, arzuları, eğilimleri dikkate alınmalıdır. Hutbenin sıhhati metin olarak sağlamlığının yanında metnin muhatabında bir karşılığı olup olmadığı, muhataptaki öncelik sıralamasında, muhatabın gündemi olup olmamasında aranmalıdır.

Camiler eski asli fonksiyonlarını kaybetmesine rağmen⁷¹ hutbe hâlâ bir çok kimse için dini açıdan tek bilgilenme kaynağı olma özelliğini sürdürmektedir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in ciddi ikazları, hutbeyi sessizce dinlemenin farz olması, birçok insanın Cuma günlerine dayalı bir ibadet yaşantısının olması hutbeyi dinleyici açısından elzem kılmaktadır. Bu da bu konuda dikkatin daha da yoğunlaştırılmasını gerekli hale getirmektedir.

2.3 Diyanet Açısından Hutbe

Diyanet İşleri Başkanlığı kanunun kendine verdiği yetkiye dayanarak camilerin yönetiminden sorumludur. 2011 yılı istatistiklerine göre sayısı 82693'i bulan camilerde⁷² haftada bir tekrar edilen; yine 2012 yılı sonu itibariyle sayısı yetmiş yedi bini aşan imam hatip veya müezzin kayımlar⁷³ vasıtasıyla icra edilen Cuma hutbesi 2014 yılında yapılan bir araştırmaya göre ülkemizdeki 18 yaş ve üzeri erkeklerin %57'sinin, kadınların %1'inin her Cuma⁷⁴ muhatap alındığı bir eğitim faaliyetidir. Bu yönüyle hutbeler Diyanet'in bu sorumluluk sahasının çok önemli bir yönünü teşkil etmektedir. Cuma hutbeleri vesilesiyle hem basının, hem kamuoyunun ilgisi her zaman Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinde olmuştur.

Diyanet, görev alanı ibadet ve itikat alanıyla sınırlı bir kurum olarak teşekkül ettirilmiştir. Böylece hem laik anlayışa hâle getirilmemek istenmiş hem de İslam anlayışına uygun bir hukuki yapı kurulmak istenmiştir ve böylece bu amaç kuramsal da olsa başarılmıştır.⁷⁵ Fakat kuramsal olarak başarı gibi görünen bu durum pratikte birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiş Diyanet İşleri Başkanlığı hem dindarlar hem de laiklikler tarafından eleştirilmiştir.

⁷¹ Yıldız, s. 106.

⁷² <http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136>, Erişim Tarihi: 10.7.2014.

⁷³ DİB SGB, s. 14.

⁷⁴ DİB ve TÜİK, *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara, 2014, s. 51-55.

⁷⁵ Gözaydın, s. 247-248.

Din hizmetlerinin devlet eliyle gördürülmesi halk kitleleri açısından şikayete konu olmasa da İslâm dünyasında din kurumları siyasetin güdümündedir. Bu devlete bağımlı din görüntüsü terk edilmedikçe, özü itibariyle sivil bir iş olan din hizmetleri sivil hizmetler üreten yapılara dönüşmedikçe dini kurumların güven kriziyle baş etmesi çok zordur.⁷⁶

Bahsedilen bu güvensizlik halkta Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbeleri vesilesiyle daha görünür hale gelmektedir.⁷⁷ Bu hizmet alanı belki de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın halkla en çok münasebette olduğu bir alandır. Daha önce de değindiğimiz gibi Cuma namazı ve bu namaza bağlı olarak irad edilen hutbe dinimizde ve dindarların hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

Hutbe ve öneminden bahsetmişken hutbenin tarihçesi sayılabilecek hutbe için dönüm noktası addedilebilecek önemli duraklardan da bahsetmek gerekmektedir. Hz. Muhammed (sav) tarafından ilk kez Ranuna Vadisi'nde irad edilen hutbe genellikle kısa ve özlü sözlerden oluşmaktaydı. Hz. Peygamberin imamet yapanlar için, hutbelerin kısa namazın uzun olması gerektiği ile ilgili tavsiyesi⁷⁸ bize kendisinin hutbeleri hakkında da fikir verir.

Müminler için bilgilenme kaynağı öğüt ve nasihat olan hutbe tarihsel süreç içerisinde dinin ideolojileşmesi problemiyle beraber araçsallaştırılmıştır. Hutbe dini içeriğinin yanı sıra devlet için bir haberleşme aracı da olmuştur.⁷⁹ Hutbenin güncelle münasebeti bu yönüyle İslam'ın ilk asırlarına kadar geri götürülebilir. Hutbenin aynı zamanda hâkimiyetin de bir sembolü olarak kullanılması devlet başkanları adına hutbe okutulması bu hutbe esnasında itirazın çıkmaması idare için bir nevi onay yani biat olarak kabul edilmiştir. Peygamberimizin irtihalinden sonra başlayan hâkimiyet temelli anlaşmazlıklar dine menfi tesir etmiş bu da dinin siyasi güç tarafından istismarını gündeme sokmuştur.⁸⁰

⁷⁶ Aydın, s. 17.

⁷⁷ Kemalettin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul: İz Yayıncılık, , 2002, s. 174.

⁷⁸ Müslim, Cuma, 47; Ebu Dâvut, Salât, 231.

⁷⁹ Sabine Prötor, "Bugünkü Türkiye'de İslâm Eğitimi ve Cuma Hutbeleri", Çev. Mustafa Tavukçuoğlu, *İlim ve Sanat*, sayı 41, 1996, s. 86-87.

⁸⁰ Yar, s. 41-42.

Türkiye’de din-devlet ilişkilerinin oturduğu sağlıklı zemin⁸¹ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın varlığını ve ürettiği hizmeti de ve bu hizmet kaynaklı tartışmaları da problemli bir şekle sokmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın içinde bulunduğu problemli duruma kaynaklık eden unsurlara örnek olarak başta da zikrettiğimiz gibi Diyanet’in Başkanlık olarak teşkilatlandırılması; görev alanının ibadet ve itikat ile sınırlandırılması, Başbakanlığa bağlı olarak kalması gösterilebilir.

Din ve devlet arasındaki bu sıkıntılı ilişkiye Cumhuriyet’in ilk yıllarında çağdaş Müslüman aydınların, mağlup, ezik bir hâlet-i rûhiye içinde ve kısmen yabancı bir mantıkla, tevarüs ettikleri İslâm kültürünü taşıyamayacak bir duruma düşmeleri ve buna bağlı olarak tasfiyeyi (kendilerini tasfiyeyi) vazgeçilmez öğe olarak görmeleri, dinî İslâmî olan hemen her şeyi içine alacak genişlikte ve yaygınlıkta bir siyasanın doğmasına neden olmuştur.⁸² Bunun için de dinin millileşmesi yeni tesis edilmeye çalışılan ulus devlet için vazgeçilmez bir yol olarak seçilmiştir. Bu amaca matuf olarak da Kur’an tercümesi yoluyla ibadetlerin Türkçeleştirilmesi, ezanın Türkçeleştirilmesi, hutbenin Türkçeleştirilmesi, çağdaş bir din temennisi gündemi hep meşgul etmiştir. Bunlardan Türkçe namaz hedefine, ibadetleri Türkçeleştirecek kadar uygun bir Kur’an tercümesi bulunamaması nedeniyle bazı akim denemeler dışında ulaşılamamıştır.⁸³ Etkinliği ve yaygınlığı dolayısıyla hutbelerin Türkçeleştirilmesi de bir hedef olarak gündemde yer bulmuştur. Dücane Cündioğlu’na göre hutbelerin Türkçeleştirilmesi dinin millileştirilmesi çabalarının sadece bir veçhesidir.⁸⁴

Cumhuriyet’in ilk yıllarında temelleri atılan ulus devletinin bekası için, daha önce belki de acıları çekilen din temelli birlik fikrinden uzaklaşma çabaları, bir proje olarak kendini göstermiş ve bu yönde yoğun çaba sarf edilmiştir. Milli bir din oluşturma hevesi kendini dini ritüelleri Türkçeleştirme çabası olarak göstermiştir. Türkçe ibadet, Türkçe ezan, Türkçe namaz, Türkçe hutbe hep bu çabaların sonucunda gündeme gelmiş şeylerdir.⁸⁵

⁸¹ Dücane Cündioğlu, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Din ve Siyaset*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 3-4.

⁸² Kara, s. 239.

⁸³ Cündioğlu, s. 75.

⁸⁴ Cündioğlu, s. 12-14.

⁸⁵ Cündioğlu, s. 100.

Türkçe Hutbe tartışmaları da –tıpkı Türkçe Kur’an gibi- II. Meşrûtiyet’in ilanı ile birlikte gündeme gelmiş ve bu konudaki kalem münakaşaları, devrin gazete ve mecmualarında geniş bir şekilde yer almıştır. Her ne kadar daha önceleri münferit bazı eleştirilerin yayımlandığı ve hutbelerin anlaşılmayan bir dille (Arapça’yla), hatta tegannîyle okunuyor olmasına ta’rizde bulunulduğu biliniyorsa da bu söylemin ilk ortaya çıkış tarihi, esasen 1908’li yıllardır. Nitekim Sırat-ı Müstakîm’in ilk sayılarından itibaren dile getirilen Türkçe Hutbe talepleri zamanla yaygınlık kazanmış ve kısa bir süre sonra diğer mecmualarda da bu yöndeki talepler seslendirilmeye başlamıştır.⁸⁶ Önceleri meselenin fihri boyutu irdelenmiş daha sonra siyasi içerikli Arapça hutbelerin yanında Türkçe hutbe örnekleri de yayınlanmaya başlamıştır.⁸⁷

Halk tabakasında hutbenin anlaşılmamasından kaynaklı rahatsızlıkların bulunması ve devrin gazetelerinin oluşturduğu Türkçe hutbe isteğinin kuvvetlendirmesi vasıtasıyla ulema hutbelerin Türkçeleştirilmesine ciddi bir karşı çıkış içinde olmamış ve bu konu sükunetle halledilmiştir.⁸⁸ Meşihat’ın bu yönde aldığı karar da memnuniyetle karşılanmıştır.⁸⁹ Türkçe hutbe mevzusunun gündemde tutulmasında Sebilürreşat dergisinin yanında İslâm Dünyası, Medrese İtikadları, Hayr’ul Kelâm, İslâm Mecmuası, Ceride-i Sûfiye gibi mevkutelerde Türkçe hutbe örneklerinin yayınlanması hatta bunlarda hutbelerle ilgili Meşihat’a ve Şeyhülislâm’a yazılmış mektuplara da yer verilmesi önemli rol oynamıştır.⁹⁰

Bu konu zaman zaman münakaşa konusu olsa bile hutbeler 1926 yılına kadar Arapça okunmaya devam edilmiş; Diyanet’in bütçe görüşmeleri esnasında Türkçe hutbe mecmuası hazırlattırılması ile ilgili verilen önerge 1927 yılının Şubat’ında Ahmet Hamdi Akseki’ye 51 hutbeden müteşekkil Türkçe Hutbe adlı eserin hazırlattırılıp yayınlanmasıyla amacına ulaşmıştır. Hutbenin tamamını Türkçe okuma girişimleri olsa da bu yol işlerlik kazanmamış bundan böyle hutbelerin mevza kısmı Türkçe okunmuştur.⁹¹

⁸⁶ Cündioğlu, s. 26.

⁸⁷ Cündioğlu, s. 28.

⁸⁸ Cündioğlu, s. 29.

⁸⁹ Cündioğlu, s. 29.

⁹⁰ Cündioğlu, s. 30-31.

⁹¹ Cündioğlu, s. 35-36.

Hutbenin meviza kısmı günceli taşıyan, güncelden etkilenen, dinleyicilerin dikkatlerinin yoğunlaştığı kısımdır.⁹² Din eğitiminin yapıldığı kısım tam da hutbelerin meviza kısmıdır. İlk başlarda basılı kitaplar marifetiyle Türkçe hutbe neşredilmiş daha sonra bu iş için Diyanet kendi yayın organı olan Diyanet Gazetesini kullanmıştır. Gazetenin kaldırılıp yerine Diyanet dergisinin yayınlanmaya başlaması ile hutbe yayını burada devam ettirilmiştir. Merkezden yayınlanan hutbelerin her yerde okunması elbette bir takım eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Köyde, kasabada ve şehirlerde her yerde aynı metnin okunması birçok yerde ortama uygun düşmemekte metin havada kalmaktadır. Farklı yerlerin farklı gündemi olabilmektedir. Merkezi hutbe uygulamasının sakıncalarından belki de en başta geleni budur. İlk başlarda belki de birlik ve beraberliği sağlamak için başvuru olan bu yöntem çoğu defa dinleyicilerde Diyanet'e ve hutbe irad eden hatibe karşı güvensizlik problemini ortaya çıkarmakta; hatip havada kalan bir metnin sıkıntılarına muhatap edilmektedir.⁹³

Günümüzde sık sık şikâyet konusu olan hutbelerin merkezi olarak hazırlanması yerine hutbeler mahallinde hazırlanarak bu şikâyetin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Daha önceleri 2003 yılında başlayan en son 2006 yılında yapılan güncel düzenlemeyle hutbe hazırlama işi il müftülüklerine devredilmiştir. Bizim de on yılı aşkın süre imam hatip olarak şahidi olduğumuz hutbe hazırlama işi şöyle gerçekleşmektedir. Önce ildeki hutbe hazırlama komisyonu üçer aylık periyotlarla haftalık hutbe konularını belirlemekte, ilçe müftülükleri aracılığıyla görevlilere duyurulan bu konularda herkesin hutbe yazması istenmektedir. Her ilçe müftülüğü, din görevlileri tarafından yazılan hutbeler içinden en iyisini seçip bağlı bulunduğu il müftülüğüne göndermekte il müftülüğünde toplanan hutbeler içinden de yine en iyisi seçilerek il müftülüğünün sitesinden ilgili hafta okunmak üzere hutbeler ilan edilmektedir.⁹⁴ İşleyiş prosedürü bu şekilde olmakla beraber gerçekten birikim ve ciddi emek isteyen bu işe katılım sağlanamamakta; hemen her ay belirli birkaç ismin hazırladığı birçok konuda eksiği bulunan; sağlıktan uzak, üslup ve konu olarak birbirinin neredeyse aynısı olan hutbeler okunmak üzere ilan edilmiş olmaktadır. Uygulamadaki bu aksaklık bireysel olarak farklı yollardan giderilmeye çalışılsa da

⁹² Yaşar, s. 475.

⁹³ Çakan, s. 241.

⁹⁴ DİB SGB, s. 24.

bu sıkıntılı durum hutbeyi irad eden ve en önemlisi de dinleyen cemaatte huzursuzluğa sebep olmaktadır. Her ne kadar bu konuda din görevlilerine eğitimler verilse de mevcudu yüz bini aşmış bir kurumda işler yavaş yürümektedir. Her ne kadar hutbelerdeki merkeziliğin neden olduğu sorunların önüne mahallinde hazırlanan hutbelerle geçilmeye çalışılsa da merkezden ülke genelinde okunmak üzere gönderilen hutbeler toplamın içinde yine de epey bir orana tekabül etmekte; hutbelerde merkezilik bir anlamıyla devam etmektedir. 2011 yılında camilerde merkezden yayınlanan altı genel hutbe okunmuştur.⁹⁵

Her hatibin kendi hutbesini okuması her görevlinin kendi vaazını yapabilmesi hedefi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından son yıllarda sık sık dile getirilmekte bununla ilgili özellikle merkezi vaaz uygulamasından kaynaklı eleştirilerin önüne geçebilmek gayesiyle bir hizmet içi eğitim atağına kalkıldığı ifade edilebilir. Bizim de kursiyer olarak katıldığımız Din Görevlilerinin Vaaz Becerisini Geliştirme Hizmet İçi Eğitim Kursu gibi etkinlikler bu problemin çözümü yönünde yapılmış bir girişimdir.⁹⁶ Fakat aynı amaç yani her hatibin kendi hutbesini hazırlama girişimi şimdilik akim kalmış bir hedef olarak durmaktadır. Hâlâ din görevlileri ellerine fotokopi vasıtasıyla tutuşturulan başkalarının metinleriyle minbere çıkmaktadır. Bir nevi zorunluluktan kaynaklanan bu durum devam etmektedir.⁹⁷

Tüm bu tartışmalar hutbenin dini, siyasi, toplumsal, ferdi yönleri olan çok bileşenli bir olgu olduğunu gösterir. Diyanet açısından hutbe böylesi bir tarihsel arka plana sahip olmasına rağmen ne yazık ki hutbelerin gereken özenle hazırlanmadığı, hutbe irad etmenin neredeyse sadece ibadet boyutuna indirildiği aşikârdır. Hutbe ile ilgili Diyanet'in bu bilinçle hareket etmesi, hutbelerin sağlayacağı faydayı da en üst seviyeye çıkartacaktır. Hutbenin tüm bileşenleriyle ele alınması; gerektiğinde bir yönünü ön plana çıkartırken vazgeçilen taraflarının ne kadar elzem olduğu akıldan uzak tutulmamalıdır. Bunun için yapılması gereken özellikle muhatap kitlenin tanınması için veri bankaları oluşturulmalı ve bu veriler güncelle bağları da sıkı olan hutbe için sürekli güncel tutulmalı; hatiplere nasıl bir ibadeti icra ettikleri, nasıl bir imkana sahip olduklarının farkındalığı oluşturulmaya özen gösterilmelidir. Hutbe ile ilgili müstakil çalışmaların yapılması; Cuma cemaati profilinin iyi tanınması;

⁹⁵<http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/GoruntuluHutbeler.aspx>, Erişim Tarihi: 19.09.2014.

⁹⁶ DİB SGB, s. 43.

⁹⁷ Yaşar, s. 477.

cemaatin istek arzu ve dini görüşleri; dinden, Cuma hutbesinden ne bekledikleri; hutbelerden duydukları memnuniyet durumları ciddi çalışmalara konu edilmelidir. Muhatapı tanımadan sadece metnin sağlamlığı, şekil özellikleri üzerine kurgulanan hutbelerden istenen sonucu almak elbette çok zordur.

Hutbe ve vaaz hazırlamak, onları etkili kılmak sadece güzel, mânalı ve dokunaklı sözleri ardı ardına sıralamak olmamalı; sosyal psikolojinin, sosyolojinin verileri, dinleyicilerin demografik, sosyo –kültürel, ekonomik hususiyetleri, ilgi, istek ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır.⁹⁸

Hutbenin önemli bileşenlerinden biri de hutbeyi sunan hatiplerdir. Hutbelerden elde edilmek istenen amaç için konunun hatiplere bakan tarafı da ciddi çalışmalar gerektirmektedir. Sözün elbette güzel söylenmesi, vurgusu, tonlaması, metne kazanılan aşinalık önemli olsa da bundan başka hutbe konusunun hatiplerce de öneminin kavranması için çalışma yapılmalı bu imkânın azami şekilde değerlendirilmesi için hutbe ile hatip arasındaki ilişki sadece metni güzel ve yanlışsız okumanın ötesine taşınmalıdır.

Cuma namazlarının, hutbelerin, hatiplerin üzerinde tasarruf yetkisi olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbe konusunda kendine çeki düzen vermesi hutbeye yaklaşımını gözden geçirmesi zorunluluk halini almıştır.

2.4 Hutbe ve Toplum

Hitabet bir konuda bilgi vermek, eğlendirmek, dinleyicileri belirli bir yöne sevk etmek ile sınırlıdır. Dini hitabetin bir veçhesi olan hutbe de bu üçlü çerçeve dışına taşmamaktadır.⁹⁹ Hutbeler bu fonksiyonlarından dolayı toplum ile etkileşim halindedir. Hutbe ile aslolan toplumu üst düzey erdemler açısından olumlu yönde geliştirmektir. Bunu hedeflerken de toplumun ihtiyaçları, inançları, sosyal durumu gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Hutbenin toplumu etkileyen taraflarının yanında toplumdan etkilenen güncelle ilişkili bir tarafı da bulunmaktadır.

Dini hitabetin vaaz ve sohbet gibi bir diğer çeşidi olan hutbe toplumu birçok açıdan etkileyebilmektedir. Hutbeler dini bilgi, toplumsal ahlak ve kolektif şuur oluşumu açısından çok iyi bir fırsattır.

⁹⁸ Usta, s. 472.

⁹⁹ Çakan, s. 6.

Hutbenin, İslam toplumunda ilk yıllardan beri yöneticilere biat etmenin bir yolu olarak kabul edilip, hâkimiyet sembolü olarak görülmesi¹⁰⁰, devlet ile toplum arasında bir haberleşme aracı olması¹⁰¹, hutbelerde devlet başkanının adının okunması, onun önemine işaret eden yönlerden bir kaçıdır.

Cuma namazının şartlarından biri de hutbe olduğu için¹⁰² bu özelliği onu toplumsal bir hareket haline gelmiştir. Cuma namazı ve hutbe dışında toplumun bu kadar düzenli, yoğun ve kısa aralıklarla katılım gösterdiği başka bir ibadet yoktur.

Toplumla olan bu münasebeti, güncel olaylarından da hutbelere konu edilmesine vesile olmuştur. Deprem, savaş, ekonomik kriz vb. gibi güncel olayların da hutbeler aracılığıyla anlatılması, birlik, beraberlik ve yardımlaşma duygularını taze tutmak gibi olumlu sonuçlarının yanı sıra hutbelerdeki devlet güdümü konusunu da tartışma konusu haline getirmiştir.¹⁰³

Hutbelerin toplumsal bir hareket olduğunun ve ona gösterdiği teveccühün somut göstergesi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun ortaklaşa gerçekleştirdiği ve 2014 yılında yayınlanan araştırmaya bakılabilir. Bu araştırmaya göre 18 yaş ve üzeri vatandaşlarımızın %57,4'ü her zaman, % 17,6'sı çoğunlukla, %12,7'si ara sıra, %4,4'ü nadiren Cuma namazı kılmaktadır. Hiçbir zaman Cuma namazı kılmayanların oranı % 7,2 iken bu yöndeki soruya %0,7 oranında katılımcı cevap vermemiştir.¹⁰⁴ Bu araştırmanın verileri 2006 yılının sonlarına doğru yayınlanan Değişen Türkiye'de Din Toplum Siyaset isimli çalışmayla¹⁰⁵ örtüşmektedir. Bu sonuçlar Cuma namazı ve Cuma vaazının toplum için önemini gösterir.

Toplumumuz için Cuma namazı ve hutbe son derece etkili bir birleşme ve ortak akla ulaşma vesilesidir. Bunun sayısız örneklerinden bir tanesi Kurtuluş Savaşı esnasında Maraş'ta bir Cuma günü Ulu Camii'de Rıdvan Hoca'nın "Hürriyeti olmayan bir milletin Cuma namazı kılmaması caiz değildir" sözünün ardından halkın

¹⁰⁰ Baktır, s. 426.

¹⁰¹ Prötor, s. 86-87.

¹⁰² Esad Muhammed Sâid es-Sâğirci, *Delilleriyle Hanefî Fıkhi*, (çev. Halil Aldemir), İstanbul: Polen Yayınları, 2010, s. 250.

¹⁰³ Sait Yazıcıoğlu, "Soruşturma", *İslâmiyat Dergisi*, c. IV, S.1, 2001, s.118.

¹⁰⁴ DİB ve TÜİK, s. 51.

¹⁰⁵ Gözaydın, s. 243.

harekete geçmesine vesile olan¹⁰⁶ olaydır. Bu olay Cuma namazına verilen ehemmiyeti, Cuma namazının sembolik değerini halkın birliğine beraberliğine sebep olması açısından zikre değerdir. Bu olay halkın Maraş halkının bağımsızlık mücadelesinde dönüm noktalarından biri olmuştur ve hâlâ toplumsal bellekte sık sık başvurulan bir veri olarak durmaktadır.

Kahramanmaraş'ta gerçekleşen bu olayda olduğu gibi her Cuma günü namaz vesilesiyle bir araya gelen Müslümanlar bir mana etrafında birleşmiş, dinleriyle ilgili bilgilenmiş, bilgilerini tazelemiş, ortak bir konuyu dinleyip daha sonra müzakere etmiş, bir konu hakkında birkaç ayet ve hadis dinlemiş olmaktadır. Maddi olarak bir araya gelmek hutbe vasıtasıyla manen de bir araya gelmeye sebep kılınmakta, dualar edilmekte bilgiler tekmil edilmektedir. Bu ortak gündem toplumsal ruh birliğinin en temel bileşenlerinden biridir. Günümüz için düşünülecek olursa herkes kendi meşrebine uygun bilgilenme kaynaklarıyla hayatını tanzim etse, kendine yakın bulduğu gazete, televizyon ya da radyodan faydalansa bile Cuma hutbesi kubbenin altında toplanan herkesi büyük bir bütünün parçası oldukları, bu birlikteliğin büyüklüğü ve gücü konusunda tekrar ayıltmaktadır ya da öyle olması beklenmektedir.

Hutbe erkekler başta olmak üzere toplumun büyük bir çoğunluğunun bir şekilde münasebette bulunduğu bir ibadet, bir toplumsallaşma vesilesi, bir iletişim kaynağıdır. Her hafta tekrarlanan, mekân olarak, topluluk olarak, şekil olarak bir takım şartlara bağlı olan Cuma namazı ve hutbesi Müslümanlar için vazgeçilmezdir. Hutbe konusunda imkân böylesine büyükken her hafta bu fırsat adeta heba edilmekte, insanlar hutbeyi bilgilenme kaynağı değil ancak bir ibadet formu olarak görmektedir.¹⁰⁷ Bunda elbette hutbe metninin, hatibin, seçilen konunun, bu konunun sunulmasının, hutbeden beklenen amacın, dinleyicilerin ihtiyacı gibi birden çok bileşenin etkisi bulunmaktadır.

Hutbeler için ehli kişiler tarafından hazırlanmalıdır. Hutbenin öncelikle bir ibadet olduğu akıldan çıkarılmadan Hazreti Muhammed'in hutbelerindeki hususiyetlere dikkat edilerek, muhatap kitlenin ihtiyaçları, özellikleri bilinerek, fikir ve duygu dengesi göz önünde bulundurularak hazırlanması gerekmektedir. Bunun en

¹⁰⁶ Ahmet Eyicil, *Makaleler*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği, 2009, s. 22.

¹⁰⁷ Buyrukçu, s. 269.

kestirme yolu meşakkatli de olsa hatiplerin eğitiminden, olgunlaşmasından geçmektedir. Hatip, hitap ettiği kitleyi tanımalı, duygu bütünlüğü sağladığı kitlenin ihtiyaçları için kendi hutbesini kendisi hazırlamalı konuyla, metinle, muhatapla hemhal olmalıdır.¹⁰⁸ Hutbe konusunda başarı için bunların muhakkak yerine getirilmesi gerekmektedir. Minberlerden halkın anlayabileceği lisanla ruh ve dimağa hitap olunmakla, ehl-i İslâm'ın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur.¹⁰⁹

2.5 Hutbe ve Devlet

Hz. Peygamber ve ilk halifeler döneminde Cuma ve bayram namazlarında irad edilen hutbelerde sosyal, askerî, idarî, ekonomik vb. konularda resmi görüş açıklanır, toplumu ilgilendiren her konuda bilgi verilir, toplum aktüel konularda da aydınlatılmış olurdu. Hutbe ve namaz için görevliler tayin edilmeye başlandıktan sonra genel olarak hutbelerde, dini konular üzerinde durulmuş ve hutbeler dini bilgiler ve öğütler vermekten ibaret bir mahiyet kazanmıştır.¹¹⁰

Hazreti Muhammed hayattayken onun hutbelerinin uzun olmayıp halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarıyla yakından alakalı olduğunu biliyoruz. Peygamberimizin irtihalinden sonra Hz. Ebu Bekir nasıl bir yönetim tarzı izleyeceğini veciz bir hutbe ile ifade etmiş bu yol diğer üç halife tarafından da izlenmiştir. Halifelerin adet haline getirdiği bu hitabe valiler tarafından da devam ettirilmiştir. İlk önceleri halife namaz kıldırır hutbeyi de kendisi verirdi. Daha sonra namaz kıldırma için görevliler tayin edilmiş hutbede hakimiyet sembolü olarak halife ve sultanın ismi zikredilmeye başlanmıştır. Hazreti Ali ile Muaviye arasında çıkan tartışmalarda Hazreti Ali'nin adının hutbelerde okunup halkın buna ses çıkarmaması bir tür biat olarak kabul edilmiştir.

Emeviler'de halifenin göreve başlarken hutbe irad etme geleneğini ne kadar koruduğu bilinmemekle beraber bu adet İslam topraklarının genişlemesiyle beraber halifenin hutbe okumasının yerine tayin edilen din adamı marifetiyle hutbede halifenin adının anılması ve dua ettirilmesi yolu benimsenmiştir. Bu hilafetin

¹⁰⁸ Akseki, s. 6-7.

¹⁰⁹ Mehmet Bulut, "Atatürk'ün TBMM'yi Açış Konuşmalarında Din ve Din Hizmetlerine İlişkin Sözleri", *Diyanet Aylık Dergi*, 2005, Sayı. 179, s. 37- 38.

¹¹⁰ Mevlüt Şahiner, "Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahriç ve Tahlili", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 12.

sembolü olarak görülmüştür. Daha önce camide veya sarayda biat alma yerine hutbe yoluyla umumi biat alma ile hutbenin önemi daha artmıştır.

Abbasi hilafetine son veren Moğollar'ın İslâmiyet'i benimsemeleri ile hutbede farklı bir yol tutulmaya başlandı. Mısır'daki Abbâsî hilafetini tanımayan Moğollar Sünnî çevrelerde Hulafâ-yi Râşidîn'in, Şîî çevrelerde ise on iki imamın adına hutbe okuttular.

Anadolu beyliklerinde, bağımsız olanlarda hutbe bey adına okutulurdu. Karacahisar, Osman Bey tarafından fethedilip kilisesi camiye çevrilince ulemâdan Dursun Fakih ilk defa hutbede Osman Bey'in adını andı. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanlarda Açe, Cava, Seylan, Batavya, Sumatra ve Hint Okyanus'undaki küçük devletlerde dahi Osmanlı sultanı adına hutbe okutulurdu. Kırım, Küçük Kaynarca Anlaşması ile elden çıkmasına rağmen hutbelerde bu anlaşmaya göre padişahın adının okunması kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son demleri denilebilecek XIX. yy.'ın ikinci yarısından itibaren dinî bağları güçlendirerek Batı karşısında güç elde etmek için; öte yandan sömürgeci güçlere karşı Müslümanların tek hamisi görülen Osmanlı Devleti'nin himayesini temin yönündeki çabalar sonucu Hindistan'da, Doğu Türkistan'da, Uzakdoğu'da ve Afrika'nın birçok ülkesinde, hâkimiyet müstemlekeçilerde bile olsa hutbe Osmanlı sultanı adına okunmuştur.

1876 anayasasında 7. madde ile padişahın adına hutbe okutmasının padişahın bir hakkı olduğu ifade edilmiştir. Abdülmecid'in sürgünü ile hutbelerde artık Cumhuriyet hükümeti ve İslâm milleti adına dua edilmeye başlanmıştır. İlk Türkçe hutbe 24 Kasım 1922'de Abdülmecid'in Büyük Millet Meclisi'nce hilâfet makamına seçilmesiyle Müfid Efendi tarafından Fâtih Camii'nde okunmuştur. 1926'da verilen teklifin 1927'de Rıfat Börekçi'nin imzaladığı bir talimat haline getirilmesiyle hutbenin ayet ve hadis metinleri dışındaki bölümlerinin Türkçe okunması istendi.¹¹¹

Hutbenin devlet ile münasebetini özetlediğimiz bu bilgilere göre hutbenin devlet erki ile bağı kanıksanmış haldedir. Hutbeyi hâkimiyetin sembolü olarak görmek onun devlet tarafından bir haberleşme aracı ve kamuoyu oluşturma aracı olarak görülmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Hutbenin aslî fonksiyonu olan

¹¹¹ Baktır, s. 425-428.

ibadet olma ve halkı dini anlamda bilinçli, bilgili hale getirme gibi amaçlar yerine bu amaçlar zayıflamış hutbe devletle olan sıkı münasebetinden dolayı sonraları bir araç halini almıştır.

İlk zamanlardan hemen sonra başlayan hutbenin siyasetle münasebeti hutbeyi eleştirilen bir konuma da sokmuştur. Din-devlet ilişkisinin, din ve devletin birbirinden zarar görmeyecek şekilde konumlandırılması gerekir. Bu zorunluluk, dinin siyasallaşması veya siyasetin dinselleştirilmesi gibi, din ve siyaset adına tehlike oluşturan fenomenlerden her iki kurumu da koruma iradesinden çıkar. Bununla, din ve devletin iki ayrı kurum olarak ele alınması gerektiği açıktır.¹¹²

Günümüz için düşünülecek olursa kitle iletişim araçlarının bu kadar gelişmesi ve yaygınlık kazanmasına rağmen hutbe cazibesini, gündem belirlemedeki başat rolünü korumaktadır. Din görevlilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olmaları, devletin dinle münasebetinin eleştirilmesinde hutbe bir araç olarak işlev görmekte, eleştiriler hutbe üzerinden görünür hale gelmektedir. Artık terk edilmesi için çalışmalar yapılan merkezi hutbe, hutbelerin devlete bağımlı olduğu fikrini belli bir şekilde ortaya koyan bir uygulamadır. Bunun için her ne kadar din görevlilerinin yeterliliği bahane edilse bir takım olumsuzluklardan sakıncalardan yola çıkılarak savunma yapılsa bile sorumluluk bu işin sahibi Diyanet İşleri Başkanlığı'ndadır. Yapılan bir araştırmada Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığının, dinî hayata ilişkin ortaya çıkan yanlış yorumların ve farklı anlayışların tehlikeli boyutlara ulaşmasını engellediği fikrinde olanlar % 66,4 oranında yüksek bir düzeydedir. Ancak vaaz ve hutbelerin cemaati bilgilendirmek açısından örneklem gurubunun % 63.7'si gibi bir çoğunluk tarafından yetersiz görüldüğünü tespit edilmiştir.¹¹³

Hutbenin tarih içindeki gelişim safhalarının incelenmesi, onun doğrudan doğruya bir kitle iletişim aracı fonksiyonuna da sahip olması sebebiyle aynı zamanda topluma hangi inanç esaslarının verildiği, sıradan bir müslümanın dini hakkında ne öğrendiği neyi bildiği, resmi olarak neyi bilmesi gerektiği, İslam ile devletin istekleri arasındaki münasebetin hangi boyutta olduğu, hangi konuların gündemde olduğu,

¹¹² Yar, s. 40.

¹¹³ Taş, s. 663.

hutbeye ibadet olmasının yanında hangi manaların dercedildiği sorularının cevabını da bulmaya yardım edecektir.¹¹⁴

Hutbe kavramı bir eğitim terimi ve eğitim faaliyeti olarak iyiye ve güzele yöneltme, doğruyu gösterme olarak nasihat, öğüt, irşat ve tezkir kavramlarını ve bu kavramların ifade ettikleri işlevleri kapsar. Bunun yanı sıra hutbe, başlangıçtaki eğitim anlayışı ve dönemin siyasi, ekonomik, kültürel unsurlarının da etkisiyle bir kamuoyu oluşturma aracı ve sürecidir. Buradan yola çıkarak hutbenin daha önce değindiğimiz gibi sadece bir haberleşme aracı olmasının ötesinde anlamlar içerdiği de göz ardı edilmemelidir.¹¹⁵

Cuma hutbeleri dini ve siyasi kimlik ayrımının yapıldığı zamanlarda bile cumanın şartlarının daru'l- İslam, hürriyet ve emniyet şartlarına bağlanması, hutbelerde padişahın adının okunması, hutbeye kılıçla çıkılması vb. nedenlerden dolayı doğrudan veya sembolik olarak siyasi muhteva taşımaya da devam etmiştir.¹¹⁶

Hutbe ve devlet etkileşimi için hem hatiplerin hem devletin karşılıklı münasebetlerine bakmakta da fayda vardır. Peygamberimiz ve ilk dört halifenin namazlarını hep kendilerinin kıldırıldığını, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin namaz kılarken saldırıya uğramasından dolayı Muaviye'nin namaz kıldırma için yerine başkasını tayin ettiğini biliyoruz. Abbasiler'de ise siyasi bir anlam kazandığından Cuma namazı kıldırma ve hitabet işi de artık sultanlar tarafından terk edilmiştir. Abbasiler'den sonra imamlık ayrı bir meslek ve devlet görevi haline gelmiştir. İmamlar bazen siyasî mülahazalarla azledilmişlerse de görevleri ömürlerinin sonuna kadar sürerdi.¹¹⁷

Osmanlı'da imamlık ve hatiplik görevine genellikle medreselerde okuyan kişiler getirilirdi. Ancak bunların üst derecede bir eğitim görme zorunlulukları yoktu. Vakıf camilerinde imamlar, vakfiye şartlarına göre tayin edilir ve maaşları verilirdi. Osmanlı'da mahalle imamlarına namaz kıldırma dışında idarî ve beledî birçok görev verilmişti. İmamlar, buldukları mahallede ahlak zabıtasına bakmaya, nüfus ve tapu

¹¹⁴ Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIX, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999, s. 493.

¹¹⁵ Doğan, s. 497.

¹¹⁶ Doğan, s. 498.

¹¹⁷ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İmam", *DİA*, Cilt 22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 178-180.

kayıtlarını tutmaya, evlenme ve boşanma işlerini idare etmeye memur oldukları gibi, hükümetin halka iletmek istediği emir ve tebliğleri duyurma görevini de yürütürlerdi. Tanzimat'a kadar gerek mahalle gerek kırsaldaki köy ve diğer imamların idari ağırlıkları devam etmiştir. II. Mahmut'tan sonra kurulan muhtarlıklarla imamların idari görevleri muhtarlara verilmiş imamlar bu anlamda geri plana düşmüştür. Tanzimat'tan sonra imam hatiplikle ilgili hususlar Tevcih-i Cihat Nizamnameleriyle düzenlenmeye başlandı. Bunların dışında kırsaldaki imamların ihtiyaçlarının cemaat tarafından karşılandığı söylenebilir.¹¹⁸

Geniş coğrafyasının hemen hemen tamamında Osmanlı'da hutbeler Arapça okunurdu. Abbasiler'den farklı olarak sadece orta kısımda okunan hadislerin değiştirilmesine dikkat edilirdi. Farklı bir yaklaşım olarak Recai Doğan'a göre hutbelerin bir haberleşme aracı, bir siyaset belirleme aracı olduğu iddiası halkın Arapça bilmemesinden dolayı vakıya mutabık değildir. Halkın, dili adeta şiirleşen bir hutbeyi anlaması için ilkin Eyüp Camii'nde başlayıp yaygınlaşan kürsü şeyhliği bir çözüm olarak düşünülmüş. Namazdan sonra hutbenin anlatılması yoluna gidilmiştir.¹¹⁹ Recai Doğan'ın dikkat çektiği şey bir vakıa olsa da hutbe ve Cuma bir çok bileşenin oluşturduğu bir olgudur. Arapça bu olgunun bir veçhesidir, hutbenin diğer bileşenleri onun bahsettiğimiz siyasi bir anlamı olması, devlet güdümünde bir alet olarak görülmesi gerçeğini değiştirmez.

Cumhuriyetin ilanından sonra hutbe özellikle mev'iza kısmının Türkçe okunması kararıyla daha cazip hale gelmiştir. Devletin etkisi, haberleşme aracı olması iddiaları halkın hutbede bahsedilen şeyleri anlamaya başlamasıyla daha da gerçekleşebilir bir hâl almıştır. Düccane Cündioğlu tarafından bu Türkçeleştirme büyük bir projenin bir ayağı olarak görülse de¹²⁰ konuya din eğitimi, yetişkinlerin din eğitimi açısından bakacak olursak Türkçe hutbe farklı bir amacın hedefi olarak eleştirilse bile halkın din eğitimi açısından günümüzün iletişim imkanları içerisinde hâlâ önemli bir işlev görmektedir. Tüm gazetelerin tirajlarının toplam 4.500.000 civarında seyrettiği bir zamanda¹²¹ her hafta yine yaklaşık olarak 25.500.000 kişilik 18 yaş üstü erkek nüfusun DİB ve TÜİK tarafından yapılan son araştırmadaki Cuma

¹¹⁸ Kemal Beydilli, "Osmanlı Devletinde İmamlık", *DİA*, Cilt 22, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 181-187.

¹¹⁹ Doğan, s. 499.

¹²⁰ Cündioğlu, s. 12-14.

¹²¹ <http://www.medyatava.com/tiraj>, Erişim Tarihi: 29.09. 2014.

namazına gitme sıklığı ile ilgili soruya ‘her zaman’ ve ‘çoğunlukla’ cevabını verenlerin denekler içindeki toplam oranı %75’tir. Bu bizi, 25 milyondan fazla 18 yaş üstü erkek nüfusta, 19.000.000’den fazla erkeğin Cuma ile sıkı münasebette olduğu çıkarımına ulaştırır.¹²² Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmet alanlarından birisi olarak yaygın din eğitiminin amacının, bir yönüyle bireye yeni bir dinî tutum ve davranışlar kazandırmayı, tutum ve davranışlarda meydana gelecek değişimleri, zihniyet değişiminin bir parçası olarak görmek gerekir.¹²³ İşte devlet hutbe konusunda bu zihniyet oluşturma alanını hatipler ve hutbe üzerindeki etkinliği vasıtasıyla gerçekleştirmektedir.

Türkçe ibadet tartışmalarıyla gündemdeki yerini hararetle koruyan hutbe mevzuu İftar Gözaydın’ın “1839-1923 arasındaki bölüm ‘utangaç modernite projesi’, 1923-1950 arasındaki bölümü ‘köktenci modernite projesi’, 1950-1980 ‘popülist modernite projesi’ ve 1980 sonrası da ‘modernite projesinin asılması’ ya da ‘modernitenin yeniden yapılanması’ ”¹²⁴ olarak adlandırdığı Türkiye’nin modernleşme projesinin önemli bir tarafına denk düşmektedir.

Laiklik tartışmaları ekseninde laikliği Türkiye koşullarına özgü özellikler içinde kabul edenler, Diyanet İşleri Başkanlığı’nı din işlerini düzenleyici ve denetleyici bir organ olarak devletin idari yapısı içinde yer almasını savunmuşlardır. Buna karşı, klasik laiklik anlayışını savunanlar, devletin dinler karşısında tarafsız kalma zorunluluğuna dayanarak; din işleriyle ilgili bir organın olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın anayasa tasarısındaki yeri, devletin dine müdahalesinin ve Türkiye’de devlete bağlı din sisteminin var olduğunun bir kanıtıdır.¹²⁵ Şeyhülislamlık, Diyanet ve Evkaf Nezareti ve Diyanet İşleri Başkanlığı bahsedilen devlete bağlı din anlayışının birer görüntüsüdür. Hatta bunlar içinde öncüllerinden daha az etki alanına sahip olması, Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak tanzim edilmesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı mirasçısı olduğu tarihsel mirası taşımada iyice zayıflatılmış bir kurumdur.

Şeyhülislam’ın görevden alınması gibi istisnai bazı uygulamalar olsa da o devletin işlerine karar veren divan üyesi biridir. Adliye, eğitimin tüm seviyeleri,

¹²²http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_ya_sgr.RDF&p_yil=2013&p_dil=1&desformat=html, Erişim Tarihi: 29.09.2014.

¹²³ Usta, s. 469-470.

¹²⁴ Gözaydın, s. 16.

¹²⁵ Gözaydın, s. 38-39.

vakıflar gibi çok geniş bir yetki alanına sahiptir. Diyanet ve Evkaf Nezareti bakanlık olarak teşkilatlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na gelene kadar tüm bu etki alanları bırakılmış geriye ibadet, itikat alanı kalmıştır. Bu, kuruluş kanununda “Dini mübini İslam’ın (teşri ve infazı TBMM’ye ait olan muamelatı nasa dair olan ahkâm dışında) itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesalihin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi” şeklinde sınırlandırılarak ifade edilmiştir.¹²⁶

Tüm bu verilerden yola çıkarak Türkiye Cumhuriyeti’nde devletin din ile ilgili sağlıksız bir zeminden yola çıkılarak düzenlenen ilişkileri din hizmetleri alanında ve bu hizmetlerin halk ile en çok ilgili olanı olarak sayılabilecek hutbe alanında da kendini göstermiştir. Hatipler, hutbenin dili, hutbenin konuları gibi yollar üzerinden bu sıkıntılı durum görünürlük kazanmıştır.

¹²⁶ Gözaydın, s. 108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN ALGISINDAKİ DEĞİŞİM BAKIMINDAN CUMA HUTBELERİ

3.1 Din Algısı ve Hutbeler

Çalışmamızın birinci bölümünde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşu, amacı, teşkilatlanması ve faaliyetlerine dair genel bir takım bilgiler sunduk. İkinci bölümdeyse DİB'in din hizmetlerinin önemli bir yönü, din hizmetlerinin en fazla insana ulaşanı ve en etkili olanı diyebileceğimiz 'cuma hutbeleri'ne; hutbe ve önemi, hutbe ve DİB, toplum ve devlet açılarından bakmaya çalıştık. Bu üçüncü bölümdeyse başkanlığın 1972 ile 2011 yılında yayımladığı hutbe metinlerini karşılaştırıp DİB'in din anlayışındaki değişim ve kullanılan din dilinin mahiyetinin belirlenmesine çalışılacaktır.

Bu bölümün ilk başlığı olan Din Algısı ve Hutbeler'de, hutbelerin din algısı üzerindeki etkisi ve hutbelerin o günkü din algısından ne oranda etkilendiği görülmeye çalışılacaktır. Denilebilir ki, hutbe, din dilinin semboller kullanılarak örülmesinin bir örneğidir. Bunun için hutbelerde mündemiç olan; din felsefesinin yakın zamanlarda daha yoğun bir şekilde tartışma konuları arasında bulunan din dili, din algısı, sembol, anlama, yorum, din anlayışı gibi ilgilerine de işaret edilecektir. Din dili, dinî dili kullanan yorumlayan bununla şekillenen ve bu dile şekil veren toplumun konuşmasıdır.¹²⁷

1972 yılı ve 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan hutbelerin sözü edilen 41 yıl içinde ele alınan konular, konulara yaklaşım ve konu tekrarı gibi verilerin analizi yoluyla nasıl bir değişim gösterdiği meselesine bölümün ikinci alt başlığında yer verilecektir. Yine bu alt başlıkta da hutbelere elde edilen verilerle bir din felsefesi uğraşısı olan dinin sembollerle ifade edilmesi olgusuyla münasebetinin kurulmasına özen gösterilecektir. Çünkü din üzerine konuşmak

¹²⁷ Turan Koç, *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 6.

semboller, işaretler, metaforlar, şiirsellik ve kıssalara başvurarak kelimelerle ve bilimsel yollarla ifade edilmekte zorlanılanı dile getirmeyi amaçlamaktır.¹²⁸

Çalışmamızın kapsadığı iki yıl olan 1972 ve 2011’de hutbelerin dini sembollerle olan irtibatındaki yaklaşım tarzı, şiirselliğin hutbelerde görünümü, bilimin dile sirayeti, güncel ile münasebeti Diyanet’in sözü edilen dönemlerde nasıl bir din algısına sahip olduğu konusunda bilgi verecektir. Hutbeler din felsefesinin alt alanlarından sayılan din diline ilişkin sunduğu verilerle anılan açılardan zengin referanslara sahiptir. Bir toplumsal iletişim vasıtası olarak genel anlamda hutbenin bizatihi kendisine ve onunla ilgili diğer unsurların her birine din karşısında bir tavır alış veya bir din algısı tercihidir demek mümkündür.

Hutbelerde kullanılan ayet ve hadisler hutbelerin belkemiği mesabesinde dir ve din algısının ortaya konulmasında önemli bir argümandır. Tezimizin konusu olan bu iki dönemde hutbelerde kullanılan ayet ve hadislerdeki temasal değişikliğin incelenmesiyle önemli veriler elde edilecektir.

Bu bölümün dördüncü alt başlığıysa “Hutbede Dil” olarak belirlenmiştir. Bu başlık altında hutbelerin üslup özellikleri, konularının tekrarı ya da yeni konular incelenecek eğer varsa değişimin rengi için bu dil ve konularla ilgili ulaşılan veriler bir kanıt olarak sunulacaktır. Hutbelere giren yeni konular kurumun toplumsal değişime, zamana, modernlik algısına nasıl cevap verdiğini ve bu cevap verişin tonu da yine konumuz için önemli sonuçlara ulaşmakta birer gösterge olacaktır.

Cuma hutbeleri, katılanların toplamı ve her hafta tekrarlanması gibi açılardan benzersiz bir sosyal olaydır. Toplumsal değişimin hem belirleyeni, hem de toplumsal değişimden etkilenen bir harekettir. O zihniyet belirlemede diğer bileşenlerle beraber ihmal edilemeyecek bir konumda durmaktadır. Denilebilir ki, herhangi bir sosyal hareketin geniş ya da dar kapsamlı ya da dar tabanlı olması arasında doğru orantı vardır. Yani belirlemeye çalışılan ve hedeflenen bir zihniyetin nitelik/kalite çizgisi ile bu zihniyetin tesis mekânı olarak toplumun nicelik/sayısal değeri aynı çizgide ilerlemektedir. Toplumsal değişimin geniş tabanlı olmasına dikkat çeken Fazlur Rahman şöyle demektedir:

¹²⁸ Latif Tokat, *Anlam Sorunu*, Ankara: Elis Yayınları, 2014, s. 43.

İlk önce şunu unutmamalıyız ki, toplumsal değişimin boyutları çok geniştir; yani sadece ekonomik, sosyal, günlük yaşantı şekilleri, ayrıca teknolojik ve bilimsel alanlarda değil, aynı zamanda bunların sonucu olarak fertlerin zihniyetleri, düşünce şekilleri ve hayata bakış tarzlarında da değişme söz konusudur. Bu değişme, aniden ortaya çıkan bir olgu olmayıp, bir süreç halinde yavaş yavaş gelişmekte olan bir vakıdır (17).¹²⁹

Bu gerçeklerden yola çıkarak son yıllarda daha rahat bir şekilde yeni bir din felsefesi anlayışından bahsedilmektedir. “Bu yeni din felsefesi de insanî fenomen olan dinî etkililiği, tezahürlerinin çokluğu, tarihsel oluşumu ve ifade biçimlerinin çeşitliliği bakımından anlama çabasıdır ve gerçekten de felsefi çabadır.”¹³⁰ Tezimiz bu felsefi çabanın 1972 ve 2011 yılları DİB hutbeleri üzerinden bir analizi olma dileğindedir.

Din, bir teoloji, insan ve evren hakkında bir tutum ve bu tutumu tayin eden “zihniyet kalıpları” ya da “zihniyet kodları”nın toplamıdır. Din algısı ise din eğitimi ve öğretimi yoluyla toplumda egemen olan hareketler bütünü olarak tarif edilebilir.¹³¹ Hayatın neden ve nasıl sürdürüleceği sorularının¹³² cevabını veren din algısı; dünyayı anlamlı kılmaya yarayan duyuş, düşünüş ve hareket tarzlarının bütünüdür.

Din algısı, din dilinin belirleyeni konumundadır. Din dili, son zamanlarda din felsefesinin en canlı konusudur¹³³ buna kısaca Tanrı, insan ve evren hakkında konuşmak da denilebilir. Modern çağda hangi dinin üstün olduğu tartışmalarından ziyade dinin bizzat kendinin tartışmalara konu edilmesi, düşünce krizi içinde olan insanlığın din dili hakkında yoğun mesai harcamasının sebeplerindedir. “Teoloji, felsefe ve bunlarla ilgili birçok konuda bir dil karmaşası içinde bulunduğumuz olgusu, bu tür konular üzerine eğilmemiz ve din dili üzerine ciddi araştırmalar yapılması gereğini gündeme getirmiştir.”¹³⁴

¹²⁹ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998, 17.

¹³⁰ Jean Greisch, “Basit Dilin Sınırları İçinde Din”, Çev. Zeki Özcan, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, 1998, s. 603.

¹³¹ Nebahat Göçeri, “Din Anlayışının Din Öğretimi Üzerindeki Belirleyici Etkisi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz- Aralık 2001, s. 52.

¹³² Ali İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir Yayınları, 1993.

¹³³ Aydın, 117.

¹³⁴ Koç, s. 15.

Modernleşme ve gelenek arasındaki tartışmaların hayatımızın hemen her alanında izlerinin görüldüğü günümüzde¹³⁵ farklı gerçeklik seviyeleri mevcut olup, bunlar farklı yaklaşımları ve farklı dilleri talep etmektedir.¹³⁶ Bu açıdan din dili ve dildeki semboller meselesi ve çalışmamız özelinde hutbelerdeki semboller konusu dikkatle ele alınmayı gerektirmektedir. Bu ihtiyacı Mehmet Aydın: “Kitle haberleşme araçlarının etki gücü ve milletlerarası fikir alış-verişinde görülen sürat dikkate alındığı takdirde, her toplumun din üzerinde ciddi olarak düşünen insanlara ne kadar ihtiyaç duyacağı da kendiliğinden ortaya çıkar”¹³⁷ şeklinde dile getirmektedir.

Din dilinin araştırmalara konu edilmesi şunun için önemlidir: “kendini oluşturan bütün unsurlarıyla birlikte dil, ikinci şeyin yani dünyanın tasvirini yapar ya da resmini çizer, ona modellik yapar, onu temsil eder.”¹³⁸ Dini algılarımızı şekillendiren dildir, aynı zamanda bu algı da dile etki etmektedir. Wittgenstein da: “dilimizin sınırları, dünyamızın da sınırlarıdır; bunun tersi de aynı şekilde doğru ve geçerlidir.”¹³⁹ diyerek dil konusunun önemini ifade etmektedir. Biz de tezimizde hutbelerdeki Diyanet’in din algısının analizini yaparak bu konuda bir resim ortaya koymanın gayreti içerisinde olacağız. Bu çaba önem arz etmektedir çünkü dil ve dildeki semboller bizatihi kendinden başka bir şeyi temsil eder; ve o, pay aldığı şeyin güç ve anlamının yerine geçer.¹⁴⁰

Dinin toplum hayatında üç fonksiyonu vardır. Bunlardan biri zihniyet kazandırma ve birleştirme bütünleştirme fonksiyonu; ikincisi toplumsal kontrol ve meşrulaştırma fonksiyonudur. Üçüncü olarak da toplumsal yapılandırma ve düzenleme fonksiyonudur.¹⁴¹ Diyanet hutbeleri, dinin bu üç fonksiyonundan üçüyle de alakalı olmakla beraber ilk olarak zikredilen zihniyet kazandırma ve birleştirme-bütünleştirme fonksiyonunun en iyi yollarından biridir. Bunun yanı sıra hutbeler dinin anlatılmasında din dilini taşımada, paylaşmada her zaman başvurulan bir

¹³⁵ Göçeri, s. 52.

¹³⁶ Paul Tillich, “Din Dilinin Doğası”, (çev. Aliye Çınar), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, sayı 2, s. 228.

¹³⁷ Aydın, s. 14.

¹³⁸ Donald Hudson, *Wittgenstein'in Din Felsefesi*, (Çev. Ramazan Ertürk), Ankara: A Yayınevi, 2000, s. 20.

¹³⁹ Hudson, s. 35.

¹⁴⁰ Tillich, s. 230.

¹⁴¹ Taş, s. 54-60.

uygulamadır. Din dilini taşıma işini hutbeler semboller, kelimeler, kıssalar, analogiler yoluyla yapmaktadır.

Kültürün temel özelliklerinden olan sembolleştirme işi sadece dilde değil dilden daha karışık olan din, mitoloji, bilim, tarih ve sanat gibi etkinlik alanlarında da izlenebilir. Hatta bu düşünce insanın akıllı hayvan olduğu tanımının yerine “sembolleştiren hayvan” olarak tavsif etmeye kadar vardırılmaktadır.¹⁴²

Türkiye'nin en kurumsal örgütlerinden biri ve İslam dünyasında ise tek kurum niteliğinde olan Diyanet Kurumu, örgüt yapılanması ve kökleşmiş bir kurumsallık ve toplumsal kabul görmüşlüğü ile özgün bir Türk deneyimidir.¹⁴³ Bu deneyim, özgünlüğünün yanında sınırlılıkları da içerisinde barındırır. Özgünlüğü, laik devlet yapısı içerisinde din ile ilgili işlerin kendi uhdesine verilmesidir. Sınırlılığı olarak ise bir nevi melez bir kurum olması gösterilebilir. Tüm bu realite Cuma hutbelerinde kendini belli etmiştir. Din dili bileşenleri açısından geniş bir hinterlanda sahiptir.

Laik devlet yapısı içerisinde dinî bir teşkilat olmayıp, anayasanın ilgili maddesi gereği, genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş amacı ve görevleri, ilgili kanunda, İslam dininin inançları ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek olarak belirlenmiştir.¹⁴⁴ Bu görev içerisinde çalışmamızın odağında bulunan 1972 ve 2011 yılları Cuma hutbeleri din diline ait zengin referanslar barındırmaktadır. Din algısı için hutbelerin dili, kullanılan kelimeler, konu seçimi, hutbelerdeki ayet ve hadisler, hutbelere yeni girmiş konular ile bunların ne sıklıkla ele alındığı veya konular arasında tercih edimeyişi, hutbe diline rengini vermede çağdaşlığın ya da geleneğin ne kadar etkili olup olmadığı araştırılacaktır. Bu araştırma için metinler arası karşılaştırma ve metin analizi yapılmaya çalışılacaktır. Hutbeler özelinde sembollerin konuşurulması, din algısının izinin peşine düştüğümüz tutamak noktalarıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet alanına ait olan Cuma hutbeleri DİB kurumunun devlet ile münasebeti dolayısıyla daha da dikkat çekici bir yerde

¹⁴² Tokat, s. 23.

¹⁴³ Abdullah Özbolat, “Hutbelerde Söylem Değişimi –Diyanet Hutbeleri Örneği-“, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 29, s. 666.

¹⁴⁴ Taş, s. 19-20.

durmaktadır. Din dilini DİB üzerinden analiz ederken devlet için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın durumu da göz önüne alınmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı deneyimi, orta yol bir çözüm olmasıyla beraber tarihsel öncüllerinin eksiklerini de hâmindir. Hutbelerin diline bu durumun sirayeti de yeri geldiğinde işaret edeceğimiz noktalardandır.

Hutbelerin içeriğinde resmi kesimlerin desteklediği ve “dosdoğru-orta” diye ifade edilen bir İslam manzarası ortaya çıkmaktadır. Cuma hutbelerinde, devletin resmi makamlarının görüş ve düşünceleri müminlere iletilmekte, bu görüşler hutbe konusu yapılmakta, yine bu görüşler desteklenmek için Kur'an ve hadislerden deliller getirilerek ilk dönem uygulamalarından örnekler sunulmakta, devletin resmi görüş ve fikirleri halka ulaştırılmaktadır.¹⁴⁵ Dosdoğru din, sahih din, hurafelerden arındırılmış din, akıl dini gibi sembolik ifadelerden de din algısına giden yolda çıkarımlar yapmak ulaşmak istediğimiz sonuç için faydadan hali olmayacaktır. Çağdaşlık, modernizm ve geleneksel din anlayışlarının karşılaşmasını izlemek için hutbeler kırılmaları ve istikrarı gösteren bir veri kaynağıdır.

3.2 Hutbe Konuları ve Hutbe Konularının Değişmezleri

Hutbe ile din dili arasında etkileşime dayalı bir ilişki bulunmaktadır. Hutbe hem bir din diline göre şekil almakta, hem de bir din algısı tarafından oluşturulmaktadır. Hutbelerin konu seçimi din dili adına başlı başına bir tercihtir. Her tercihte olduğu gibi bir şeyin seçilmesi diğerlerinin göz ardı edilmesini de doğurur ki bu açıdan bakıldığında da hutbe konularında değişim/vazgeçme din dili açısından dikkate alınması gereken bir tercihtir.

Seçilen konuların niye seçildiği, daha önce seçilmiş ve belli bir zaman istikrar kazanmış bir konunun hutbe konularından niye çıkartıldığı din dili/ din algısı analizi için birer veridir. Konu hutbe olunca, sıklıkla tekrar ettiğimiz gibi yirmi milyona yakın insanın her hafta tekrarlanan aralıklarla katıldığı bir ibadet ve büyük bir iletişim vesilesi olan Cuma hutbelerinde işlenen konu daha da dikkate değer olduğu aşikârdır. Hutbe konularındaki değişim sosyal değişime paralellik arz edebilir; bizim dikkat çekmeye çalıştığımız değişim doğal akıştaki değişiklikler değil, değişim ile din algısını doğal seyrin dışında bir mecraya çevirme çabasıdır. Bunlarsa modernite

¹⁴⁵ Mustafa Tavukçuoğlu, “Cuma Hutbeleri ile İlgili Bir Araştırma Üzerine İncelemeler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, sayı 48, 1997, s. 97-107.

ve gelenek ekseninde yapılan tartışmaların etki ettiği durumlar olarak özetlenebilir. Akılcılığın, bilimselliğin, sahih din anlayışının ve dini anlamadaki buna benzer yaklaşımların hutbe diline, dini ve dindarları şekillendirme hedefiyle seçilen hutbe konularına doğal olmayan bir şekilde etki ederek din algısını değişime uğrattığı görülmektedir.

Hutbede konu seçimi bir din dili kurmanın, belli bazı konuları gündeme taşımanın, çoğu defa gündemi belirlemenin; tersinden düşündüğümüzde de bazı konuları gündemden çıkarmanın bir yoludur. Hutbeler üzerinden Diyanet İşleri Başkanlığı'na yöneltilen eleştiriler özellikle bir konunun hutbenin mevzusu olarak seçilip seçilmemesi meselesinde yoğunlaşmaktadır.

20. yy.'da yaşamış din felsefecisi Paul Tillich'e göre kilise çevresi dini genel olarak yanlış anlamışlardır. Ona göre Hristiyanlık özelinde mesajı doğru anlayabilmek için çağdaş durum ile mesajın doğru bir biçimde korelasyonunun kurulması gerekmektedir. Tillich, dinin doğru anlaşılması için teolojinin başvurmak zorunda olduğu kaynakların; İncil, İncil ile ilgili disiplinler, kilise tarihi, din tarihi ve kültür olduğunu söylemektedir.¹⁴⁶ Biz de buradan yola çıkarak hutbelerde mesajın aktarılırken bizim dini sembollerimizin, analogilerimizin yerli yerine oturması, hutbe konularının dinleyen cemaatte makes bulması için bunların yılların birikimi olan İslâm dininin din diline uygunluğunun dikkate alınması gerektiği kanaatindeyiz. Ancak küreselleşen bir dünyada toplumların sosyo-ekonomik, bilimsel vb. alanlarda etkileşmesi gibi din dilinde de bir etkiye maruz kaldığı görülmektedir. Camilerimizde okunan hutbelerin amacını gerçekleştirebilmesi için o esnada kullanılan din dilinin otantik/bizden bir formata kavuşmasına olan ihtiyacımız ortadadır.

Oldukça sade bir ifade ile otantik olmak kendi olmaktır. Ancak bu kendilik hem başkası ile hem de biz ile bağlantılı görünmektir. O halde biz kimdir? Felsefe bağlamında sorarsak 'bizim felsefemiz' şeklinde bir 'kendi öz felsefe' var mıdır? Türkiye'de felsefe sahnesinde yaşanan sorun, kendi olmayan, taklit sayılabilecek bir felsefe çabası olmasıdır. (...) otantiklik tarih ve coğrafya ile ilgilidir. Otantiklik keşfedebileceğimiz bir kendiliktir (37).¹⁴⁷

¹⁴⁶ Latif Tokat, *Dinde Sembolizm*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 195.

¹⁴⁷ Recep Alpyağılı, *Türkiye'de Otantik Felsefe Yapabilmenin İmkânı ve Din Felsefesi*, İstanbul: İz Yayıncılık, s. 37.

Hutbeler Kur'an, sünnet ve bunun yanı sıra dini kitap ve dini ilimlere ait metinlerle beraber bir "dinî metin"dir.¹⁴⁸ Dini metnin ve metinlerdeki sembollerin analiz edilmesi ve anlaşılması için de bazı ölçütler bulunmaktadır. Bu kıstasları hutbelere uygulayacak olursak şunlara dikkat etmek gerekmektedir: Öncelikle toplumun psikolojisi sosyolojisi bilinmelidir. Buna ilaveten hutbeyi hazırlayanların ve hutbenin muhataplarının sosyal ve psikolojik durumları hutbenin sağlıklı bir din diline sahip olması açısından önemlidir. Bunlar bir temel oluştursa da elbette yeterli olmayacaktır. Bunların yanı sıra toplumun içerisinde bulunduğu kültürel alan bileşenlerinin, eğitim, sanat, tıp, politika, ekonomi v.b. bilgisine sahip olunmalıdır. Bunların tümü dikkate alınarak hutbelerde yer alan semboller üzerine yapılan bir analiz insani durum analizi olmalıyla bir felsefî analizdir.¹⁴⁹

Felsefenin artık, mutlak, klasik anlamda felsefe tarihi uğraşısı değil kendi değerlerimizi tanımak, düşünüşü bunlar üzerinden bir üretime çevirmek olduğuna dikkat çeken Prof. Dr. Kenan Gürsoy şöyle demektedir: "Felsefe akışkan, sanki bir dere yatağı içinde gelişen, başka kollarla da birleşebilen ve büyük denize doğru akan bir bilgi alanı olmalıdır."¹⁵⁰ Bizim de hutbelerden yola çıkarak yapmaya çalıştığımız şey budur. Hutbe metinlerinden yola çıkarak Diyanet'in din algısını söz konusu ederken mihverimiz felsefî düşünüş olacaktır. Gürsoy'un yanı sıra Görgün de bu konuyla alakalı şunları söylemektedir:

Dil tecrübeleri isimlendirerek insanlar arasında iletilebilir kılar; ama aynı zamanda hakkında olduğu şeylerin diğerlerinden tefrik edilmesini sağlayarak, şeylere şey olarak var olma imkânını da bahşeder. Dil bir cemaati iktiza eder; 'dil cemaati', tecrübelerini ortak kelimeler ve işaretlerle ifade edebilen insan grubudur. Dil ile birlikte tecrübî akıl kolektif bir şekilde muhafaza edilebilir ve aktarılabilir bir hâle geldiği gibi yerküre/arz da dünya olur dünyaya dönüşür.¹⁵¹

Tüketilemez anlama sahip olan semboller bir defada ve tamamıyla açıklanamazlar. Hutbelerin din dilini taşımadaki rolü semboller vasıtasıyladır. Hutbe konuları din dili açısından bir inşa çabasının beyanıdır. Hutbe konuları ile durumu analiz etmek gerekirse birçok farklı noktadan bu duruma bakmak gerekir. Mesela

¹⁴⁸ Tahsin Görgün, "Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu", *Din Dili*, İstanbul: Kuramer, 2015, s. 197.

¹⁴⁹ Tokat, s. 193.

¹⁵⁰ Kenan Gürsoy, *Birleyerek Oluşmak*, Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 2013, s. 32.

¹⁵¹ Görgün, s. 193.

hutbede okunmak için seçilen konu o konuda bir ihtiyacın olduğunu gösterir. O konuda hutbeyi yazanın bir sözü olduğunu beyan manasına gelir. Hutbeye seçilen konu, o konunun gündeme gelmesi, dinleyenleri o konuyla alakalı düşünmeye harekete geçirmeye matuf bir seçimdir. Hutbede söz konusu edilen bir konu önemli olmuş olur, hutbede bahsedilmeyen şeyler ise din dilinin dışında kalan gündemde olmaması tercih edilendir. Bu tercih edilmemenin yerine neyin ikame edildiği 1972 ve 2011 hutbelerinin din algısı, din dilinin nelere duyarlı, hangi akımların etkisinde olduğuyla ilgili birer kanıttır.

Tezimizin bu kısmında, 1972 yılında Diyanet Gazetesi'nde on beş günlük periyotlarla her sayıda birer tane olmak üzere yayınlanan 24 adet hutbe ile 2011 yılında, Ankara Müftülüğü tarafından Ankara ilinin tüm camilerinde okunmak üzere resmi internet sitesinde yayınlanan 52 hutbenin konuları, Diyanet kurumunun din algısının değişimini göstermeye yardımcı bir veri olarak ele alınacaktır.

1972 yılı rastgele seçilen bir yıl değildir. Ulaşacağımız bilgilerin sağlam olması, karşılaştırmanın, tekrarların ya da değişimin sağlıklı izlenmesi amacına matuf olarak bir yılda yayımlanan hutbelerin tamamına erişmemiz gerekiyordu; 1972 yılı, Diyanet Gazetesi'nin sayılarının tamamına erişebildiğimiz günümüze en uzak yıl olması hasebiyle seçilmiştir. Milli Kütüphane arşivinden yaptığımız taramada 1972 yılı Diyanet Gazetesi'nin tüm sayılarına eksiksiz olarak ulaşabildik. Bu seçimimiz 1970'li yılların toplumsal durumuyla da alakalıdır. Darbelerin muhtıraların, siyasi ve toplumsal kamplaşmanın olduğu görece olarak özgürlüklerin toplumu etkilemeye başladığı ya da söz konusu edildiği, sosyal durum olarak öğrenci olayları gibi birçok sorunun canlılığını koruduğu yıllar olduğunu akılda tutmak gerekmektedir. Bu durumların hutbelerdeki yansımaları, hutbe dilinin kurgusu üzerindeki etkisi, hutbedeki sembollerin rengi ve vurgusuna kadar etkilemiştir.

2011 yılı ise tezimize başlama yılımızdır. Ankara Müftülüğü hutbelerinin seçilmesi ise bu ilin hutbelerinin temsil kabiliyetinin yüksek olmasındandır. Zira Ankara Müftülüğü merkezde olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanmaktadır. Bu avantaj, hutbelerin çoğunun DİB merkez teşkilatı uzmanlarınca hazırlanmış olmasında açıkça görülmektedir. Ayrıca Ankara Müftülüğü hutbeleri sadece başkentte okunmakla kalmayıp yıl içerisinde çeşitli vesilelerle ülke genelinde okunmaktadır. Genel bir eğilim olan bu durum kendini 2011 yılında altı defa olmak

üzere görece olarak daha az sayıda gösterse bile daha az sayıda çalışanı olan taşra teşkilatı müftülüklerince Ankara Müftülüğü hutbelerine başvurma sıklığına karşılaşılan bir uygulamadır.

Bu iki yılın seçilmesiyle aynı zamanda bir nesillik bir süre de seçilmiş olmuştur. Din algısındaki değişimi izleme adına tezimizin üzerinde çalışacağımız çatısı böyle şekillenmiş ve sınırları çizilmiştir.

DİB'in 2011 Din Hizmetleri Raporunda¹⁵² bu raporların hutbelerin merkezi olarak hazırlanması uygulamasından vazgeçildiği yıl olan 2006'dan itibaren her yılın hutbelerinin bir sınıflamaya tabi tutulduğu, yıllar arasında bir karşılaştırılmaya gidildiği anlaşılmaktadır. Bu rapora göre 2006 yılından günümüze kadar hutbeler her yıl için ayrı ayrı işlenen konu, hutbeleri yazan kişilerin eğitim durumu, müelliflerin görevi, cinsiyeti gibi kategorilerde sınıflandırılmıştır. Bu vesileyle hutbelerle ilgili bir bilgi havuzu tutulmaya başlanmıştır.

Bu rapora göre 2011 yılında 81 ilde okunan 4277 hutbe incelenmiştir. Hutbeler, "Ahlak, Aile, İbadet, İnanç, Kadın, Sağlık, Sosyal ve Diğer" gibi ana başlıklara ayrılmıştır.¹⁵³ Bu sınıflandırmaya göre "diğer" başlığı altındaki hutbeler 1363 adet ve % 32'lik bir orana tekabül etmektedir. "Sosyal" başlığı ikinci sırada yer almaktadır. Konuyla ilgili 816 hutbe okunmuş ve % 19'lük bir oran göze çarpmaktadır. "İbadet" konusunda 656 hutbe % 15'lik oranla bulunmaktadır. "İnanç" konusu 551 hutbe ve % 13 oranla sıralanırken, onu 446 hutbe ve % 10'lük oranla "ahlak" takip etmektedir. "Aile" konusunda 288 hutbe % 7 oranla yer etmişken, onu % 3'lük oran ve 113 hutbeyle "sağlık" ve % 1'lik oran ve 45 hutbe ile "kadın" konusu izlemektedir.¹⁵⁴

Bizim yaptığımız sınıflandırmanın hutbe sayısının azlığı ve belirlediğimiz sınıflandırmanın öğelerinin azlığı ile malul olduğunu ifade etmiştik. Din Hizmetleri Raporu'nda sınıflandırmanın çeşitlendirilmesi ele alınan hutbe sayısının 80 kat daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁵² DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü(DHGM), *Din Hizmetleri Raporu (2011)*, Ankara, 2012.

¹⁵³ DİB DHGM, 2011, s. 19.

¹⁵⁴ DİB DHGM, 2011, s. 19.

2011 yılı ile 2006'dan sonraki yıllar arasında yapılan karşılaştırmada anlamlı bir fark bulunmamaktadır.¹⁵⁵ 2006 yılından günümüze belli konuların istikrar kazandığı iddia edilebilir. Burada hutbe konularının istikrarına sebep olarak 2006 ve sonrası yıllar ile 2011 yıllarının aynı sosyal gerçekliğin ürünü olduğu gösterilebilir. Zaman aralığı arttıkça hutbe konuları arasındaki değişimi görmek daha kolay hale gelmektedir.

1972 yılı hutbeleri ile 2011 yılı hutbeleri yüzdeler oranlar olarak karşılaştırıldığında 1972 yılındaki 24 hutbe içinde ahlak ile ilgili hutbeler % 46'lık bir oranda iken 2011 yılında da aynı konudaki hutbeler % 46'lık bir orandadır. 1972 yılında ibadet ile ilgili hutbelerin oranı % 29 iken 2011 yılında ibadet konusundaki hutbeler % 17'lik bir paya sahip olmuştur. Yine 1972 yılında doğrudan iman konusunda % 4'lik bir oran bulunmaktadır. Bu orana birlik beraberlik diye tasnif ettiğimiz % 21 oranındaki hutbeyi de eklersek iman konusunda sayılabilecek % 25'lik bir orana ulaşmak mümkündür. 2011 yılında ise iman ile alakalı hutbe konularının oranı % 37'lik bir orana tekabül etmektedir.

Hutbe konularından önce 1972 yılının sosyal politik ve ekonomik durumuyla ilgili bir şeyler söylemek gerekecektir. 1970 yılı sayımına göre Türkiye'nin toplam nüfusu 35.605.176 kişidir. Okur-yazarlık oranı %54,7'dir.¹⁵⁶ 1970 yılı verilerine göre gayri safi milli hasıla 4.184,00 Türk Lirası'dır.¹⁵⁷

On yılda bir sekteye uğrayan demokrasimiz 1971 yılında ordu tarafından verilen bir muhtıraya maruz kalmıştır. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra da süregelen öğrenci olayları, banka soygunları, sosyal çalkantılar devam etmektedir. Mezkûr muhtıradan sonra Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa etmiştir. Bu istifadan sonra Kocaeli Milletvekili Nihat Erim 19 Mart'ta hükûmeti kurmakla görevlendirilmiş, 26 Mart'ta yapılan oylamada Birinci Nihat Erim Hükûmeti güvenoyu alarak göreve başlamıştır. 1971 yılında 11 ilde sıkıyönetim uygulanmaktadır. 23 Temmuz'da 11 ildeki sıkıyönetim iki ay daha uzatılmıştır. Öğrenci olayları, banka soygunları adam kaçırmalar gündemde geniş yer tutmaktadır. Nihat Erim Hükûmeti 1972 yılı 11 Aralık'ta yeni bir bakanlarla yola devam etmekte, ülke genelinde birçok adli olay gerçekleşmektedir.

¹⁵⁵ DİB DHGM, 2011, s. 19.

¹⁵⁶ Hikmet Bila, *Almanak*, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1986, s. 53.

¹⁵⁷ Bila, s. 63.

Türkiye’de 1971 yılında 42744, 1973 yılında 45152 cami bulunmaktadır.¹⁵⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı 1970 yılında 25236, 1973 yılında 30970¹⁵⁹ personel ile hizmet vermektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak birçok camide resmi din görevlisinin bulunmadığı söylenebilir. Diyanet İşleri Başkanı, Ağustos 1972’ye kadar Lütfi Doğan, daha sonra da 1976 yılı Temmuz’una kadar Dr. Lütfi Doğan’dır¹⁶⁰; başkan yardımcıları ise Tayyar Altıkulaç ve muvazzaf bir öğretmen albayken bu göreve getirilen Ahmet Okutan’dır.¹⁶¹ Din İşleri Yüksek Kurulu 1972 yılında Ahmet Hamdi Kasaboğlu, Osman Keskiöglü, Dr. Ali Arslan ve Dr. Lütfi Doğan’dan müteşekkildir.¹⁶² Diyanet işleri başkan yardımcısının bir öğretmen albay olması devletin din üzerindeki etkisini, laiklik ilkesi ile ilgili yapılan tartışmaları akla getirmektedir. Devlet düşüncesi ile devletin bir kurumu olan Diyanet arasında bir gerginlik, bir güven problemi olduğu; din ile ilgili işlerde devletin kontrolcü bir yaklaşıma sahip olduğu şeklindeki düşüncelere haklılık kazandıran böylesi tasarruflardır.

Cemil Meriç, 1970’li yılları şu sözleriyle tasvir etmektedir: “Harf devrimi kütüphanelerimizi dilsizleştirmişti. Tek parti, çelik bir korse giydirmişti şuura. 60’lardan sonra setler yıkıldı, izm’ler bulanık bir sel gibi aktı ülkemize. Tanzimat’tan beri susmaya alışan halk, sesini yükseltmeye başladı. Yasak bölge kalmamıştı artık. İslamiyet de serbestti, sosyalizm de.”¹⁶³

1968 yılında televizyon yayınlarının kamu marifetiyle henüz başlaması¹⁶⁴ iletişim olanakları açısından 1972 yılı ile ilgili bir fikir vermektedir. 1972 yılında üç milyonda biraz fazla radyo cihazı bulunurken televizyon sayısı ise 126.786’dır.¹⁶⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Takvimi’ni de 1972 yılında çıkarmaya başlamıştır.¹⁶⁶

1972 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nde sosyal siyasi ve idari durum böyleyken hutbe konusunda zamanın Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Tayyar

¹⁵⁸ Bozan, s. 63.

¹⁵⁹ Bozan, s. 64.

¹⁶⁰ <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskanlari/2373> (12 .01.2015)

¹⁶¹ Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken*, 1. Cilt, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2011, s. 180.

¹⁶² Altıkulaç, 186.

¹⁶³ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 229.

¹⁶⁴ RTÜK, Tanıtım Kitapçığı, Ankara, Tarih Yok, s. 5.

¹⁶⁵ Bila, s. 124.

¹⁶⁶ DİB, “Başlarken”, *Diyanet Takvimi*, Ankara, 2015. s.1.

Altıkulaç *Zorlukları Aşarken* isimli hatıratında bu konuyla da ilgili bilgiler vermektedir:

Konuya 1970’li yıllar itibariyle baktığımızda, imam-hatiplerimizin büyük çoğunluğunun ilkokul mezunu olduğu görülecektir. Yüksek öğrenim görmüş olanlar parmakla gösterilecek kadar azdı.

Bir kısım imam-hatipler hutbelerini çeşitli müellifler tarafından yazılmış hutbe kitaplarından seçerek okuyorken bir kısmı merkezden gönderilen hutbeleri okumayı tercih ediyordu. Çok az bir kısmı kendisi bir şeyler yazarak hutbesini okuyor, bu arada irticâlen hutbe irad edenler de oluyordu.”¹⁶⁷

İmam-hatiplerin okuması için 1972 yılında Diyanet tarafından yayınlanan hutbeler her ayın 1. ve 15. gününde yayımlanan Diyanet Gazetesi’nde, 5. sayfada “Minberden Sesleniş” isimli köşede yer almaktadır.

Ocak ayının hutbe konuları, o zaman başkanlığın özel kaleminde görevli olan¹⁶⁸ daha sonraki yıllarda başkan yardımcılığı da yapacak olan Sami Uslu tarafından kaleme alınmış “Hac Nasıl Yapılır Kimlere Farzdır”¹⁶⁹ başlıklı hutbe ile zamanın Gercüş Müftüsü M. Faik Ekmen tarafından kaleme alınan “Müslümanlıkta Karaborsacılık Yasaktır”¹⁷⁰ başlıklı hutbelerdir.

Hac ile ilgili hutbe ilmihal diliyle yazılmış bir hutbedir. İlginç bir biçimde hadis bulunmayan hutbe hac konusunda ilmihal bilgisi vermektedir. Karaborsacılık ile ilgili hutbenin ise zamanın sosyal ve ağırlıklı olarak ekonomik şartlarının gereği hazırlanmış bir hutbe olduğu anlaşılmaktadır. Bu hutbede de hadis bulunmamaktadır. 1970’li yıllar temel ihtiyaç maddelerine bile ulaşmanın zor olduğu sosyal ve ekonomik birçok sıkıntının yaşandığı yıllardır. Bu hutbeden yola çıkarak böylesi bir toplumsal ihtiyaç için Diyanet İşleri Başkanlığı’nın inisiyatif aldığı söylenebilir. Toplumun ihtiyaçlarına göre hutbe hazırlamak fikri belli bir zaman sonra neyin toplumsal bir ihtiyaç olarak görülüp görülmeyeceği, hangi durumlarda Diyanet’in böylesi bir durumdan vazife çıkarması gerektiği soruları ortaya çıkmaktadır. DİB ve hazırladığı hutbelere olması gerekenden fazla önem vermek, her sorun ortaya çıktığında bunun hutbelere konu yapılması çözümünü akla getirmektedir. Oysa

¹⁶⁷ Altıkulaç, s. 413.

¹⁶⁸ Altıkulaç, s. 170.

¹⁶⁹ Sami Uslu, “Hac Nasıl Yapılır Kimlere Farzdır”, *Diyanet Gazetesi (DG)*, Ankara, 1972, Sayı 33, s. 5.

¹⁷⁰ M. Faik Ekmen, *DG*, Sayı 34, s. 5.

ekonomi, kültür, siyaset gibi birçok bileşeni olan toplumun problemlerine çözümleri sadece dinde görmek, bunu da hutbe konusu yaparak hayata geçirmek meseleyi tam olarak anlamamaya bunun yanı sıra hutbe gibi büyük bir imkânı heba etmeye sebep verebilmektedir. Hutbeler din dilinin hakim olduğu bir duyarlılıkla şekillenmelidir. Yoksa farklı alanlara ait bir dil hutbelerde hutbeyi, hatibi, hutbenin sahibi mesabesindeki Diyanet'e olan güveni aşındırıcı bir duruma neden olmaktadır.

Şubat ayında yayımlanan iki hutbeden ilki olan "İbadete ve Camiye Hazırlanma,"¹⁷¹ bizzat Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç tarafından hazırlanmıştır. Diyanet İşleri Başkan yardımcısının hazırladığı bir hutbede sadece başlangıçta bir ayet metni bulunmakta mevize kısmında ise ne ayet ne de hadis yer almaktadır. Bir başkan yardımcısının ayet ve hadise yer vermeden hutbe hazırlamış olması izahı zor bir durum olarak durmaktadır. Sami Uslu tarafından yazılan ikinci hutbe ise "Ahlaklı Olmak"¹⁷² başlığını taşımaktadır. Ocak ve Şubat aylarında yayımlanan bahse konu dört hutbede de ayet ve hadisler için dipnot verilmemiştir.

1 Mart 1972 tarihli Diyanet Gazetesi'ndeki hutbe, Ünye Büyük Camii İmam-Hatibi Halit Sezgül tarafından kaleme alınan "Selâmın Fazîleti"¹⁷³ isimli hutbedir. Bu hutbede ayet ve hadisler için dipnot verilmiştir. Musa Cıgaloğlu imzasını taşıyan 15 Mart 1972 tarihli gazetenin hutbesi ise "İslâm'da Ağaç"¹⁷⁴tır. Sıcak bir üslûpla ama özensiz hazırlandığı görülen bu hutbede de ayet ve hadislerin kaynakları belirtilmemiştir. Ağaç ve orman konulu hutbeler kamuoyu tarafından dile getirilen hutbe temelli eleştirilerde ilk akla gelen konudur. Bu durum hutbeler için yapılan eleştirilerde DİB'i ve din algısını tahfife varan değerlendirmelere sebebiyet veren bir noktadır.

Çerçevesini çizmeye çalıştığımız yıllar için halkın, memleketin problemlerinde 'ağaç' problemi ne kadar bir gerçekliğe tekabül ediyordu. Hutbelerin birer sembol taşıyıcısı oldukları göz önüne getirilince, söz konusu edilen ağaç, orman, yeşili koruma gibi semboller hutbeyle özdeşleşmekte istenilen faydadan daha çok ve tersi bir durum ortaya çıkabilmektedir. Hutbeye konu edilecek şeylerin

¹⁷¹ Tayyar Altıkulaç, "İbadete ve Camiye Hazırlanma, *DG*, Sayı 35, s. 5.

¹⁷² Sami Uslu, "Ahlaklı Olmak" *DG*, Sayı 36, s. 5.

¹⁷³ Halit Sezgül, "Selâmın Fazîleti", *DG*, Sayı 37, s. 5.

¹⁷⁴ Musa Cıgaloğlu, "İslâm'da Ağaç", *DG*, Sayı 38, s. 5.

üzerinde iyi düşünölmeli, toplumsal gerçeklikteki yeri iyi tespit edilmelidir.¹⁷⁵ Aksi durumda ağaç konusunda olduğu gibi faydadan çok zarar celb edilebilmektedir.

Nisan ayındaki iki hutbeyi de yine Sami Uslu hazırlamış ve önceki hazırladığı iki hutbenin aksine bu iki hutbede dipnot kullanmıştır. Nisan ayının ilk hutbesi “Haddi Aşmak”,¹⁷⁶ diğeri ise “Mevlid Kandili”¹⁷⁷ isimli hutbedir.

Mayıs ayında yayımlanan, “Hased İslâmiyetin Kötülediği Bir Huydur”¹⁷⁸ başlıklı hutbe Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Dr. Ali Arslan Aydın’ın kaleminden çıkmıştır. Bu hutbede hasedin kötülüğü anlatılırken yer yer aşırı sayılabilecek ifadeler kullanılmıştır. “Böyle âdi karakterli, kötü huylu bir insandan hertürlü ahlaksızlık beklenir” denmekte ve hased eden insanlar “mikropturlar”¹⁷⁹ diye bir nitelemede bulunmaktadır. Hased gibi bir konuda mikrop gibi bir tabiri kullanmak, dinin sembollerle kurulması anlamına gelen hutbeye yeni bir şey eklemektir. Ahlaki, manevi bir şeyi biyolojinin teknik sayılabilecek bir terimiyle tavsif etmek calibi dikkattir. “Emanet ve Emanete Hıyanet Etmek”¹⁸⁰ başlıklı hutbe de Ankara Müftüsü Lütfi Şentürk tarafından yazılmıştır. Nisan ayı hutbelerinde de dipnot bulunmamaktadır.

Haziran ayının birinci günü tarihini taşıyan Din İşleri Yüksek Kurulu Raportörü sıfatıyla M. Talât Karaçizmeli tarafından, metin içerisinde kullanılan bir hadise dipnot verilerek hazırlanan “Orduyu Techiz”¹⁸¹ başlıklı hutbenin sonunda bir kutucuğun içinde “AÇIKLAMA” serlevhalı notta bir önceki -42. Sayıda- yayımlanan hutbenin ayet ve hadis referansları verilmiştir. Buradan anlaşılan, bazı hutbelerde dipnot verilme bile bazı hutbelerde bu bir eksiklik olarak görölmüş ve telafi yoluna gidilmiştir. Haziran ayının diğeri hutbesi ise dipnotsuz olarak daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı da yapacak olan Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Dr. Lütfi Doğan tarafından kaleme alınmıştır. Hutbe “Merhamet Duyguların En Güzelidir”¹⁸² isimli hutbedir. Haziran ayındaki ‘Orduyu Teçhiz’ hutbesi, DİB’in devlet ile münasebeti konusunda dikkate değer bir hutbedir. Hutbelerin ve hutbelerdeki sembollerin,

¹⁷⁵ Tokat, *Dinde Sembolizm*, s. 203.

¹⁷⁶ Sami Uslu, “Haddi Aşmak”, *DG*, Sayı 39, s. 5.

¹⁷⁷ Sami Uslu, “Mevlid Kandili”, *DG*, Sayı 40, s. 5.

¹⁷⁸ Ali Arslan Aydın, “Hased İslamiyetin Kötülediği bir Huydur”, *DG*, Sayı 41, s. 5.

¹⁷⁹ Aydın, s.5.

¹⁸⁰ Lütfi Şentürk, “Emanet ve Emanete İhanet Etmek”, *DG*, Sayı 42, s. 5.

¹⁸¹ M. Talat Karaçizmeli, “Orduyu Techiz”, *DG*, Sayı 43, s. 5.

¹⁸² Lütfi Doğan (Dr.), “Merhamet duyguların En Güzelidir”, *DG*, Sayı 44, s. 5.

çağdaş, laik, sosyal bir devlet anlayışına destekler mahiyette bir amaca göre şekillenmesi baş taraflarda da işaret ettiğimiz gibi doğal mecrasında akan din algısı ve din diline dışarıdan müdahale de bulunmak anlamını içermektedir. Böylesi hutbeler dün olduğu günümüzde de dinleyicilerde hutbelerin belli bir takım amaçlara kurban edilmesi düşüncesini pekiştirmektedir. Burada din araçsallaştırılmakta, dini semboller olan ayet ve hadisler bu araçsallaştırmaya alet edilmektedir. Bu algının dine faydasından çok zararının olacağı, din algısının vazgeçilmez bir yolu olan hutbelerden beklenen faydayı törpüleyici bir tarafı olduğu muhakkaktır.

Ankara Müftüsü Lütfi Şentürk 1 Temmuz 1972 tarihli gazeteye “Hayâ İmandandır”¹⁸³ isimli bir hutbe yazmıştır ve bu hutbe Şentürk’ün 15 Mayıs’ta yayınlanan hutbesinin aksine dipnot eklenerek yayınlamıştır. Konya Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Üyesi Osman Cilacı 15 Temmuz 1972 tarihli “Ana Baba Hakkı”¹⁸⁴ adlı, on bir dipnotlu hutbenin yazarıdır.

Ağustos ayında “Ara Bozuculuk”¹⁸⁵ hutbesi Mehmet Akşit tarafından dipnotlara yer verilerek hazırlanmıştır. Ağustos ayının ikinci hutbesi “İslam Dininin Askerliğe Verdiği Önem ve 30 Ağustos Zaferi”¹⁸⁶ gazetede, daha fazla ayete ve hadise yer vermesine rağmen sadece iki ayet dipnotuyla M. Talat Karaçizmeli imzasıyla yer bulmuştur.

Eylül ayındaki ilk hutbe Ankara Müftüsü Lütfi Şentürk imzasını taşımaktadır. Konusu ise “Doğruluk ve Ahlak Faziletin Başıdır”¹⁸⁷. Bu hutbede de ayet ve hadis kaynaklarına yer verilmemiştir. Eylül ayında yayınlanan “Donanmamızı Güçlendirelim”¹⁸⁸ başlıklı hutbenin altındaki imza sadece “Diyanet” olarak gözükmektedir. Hutbeden Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı yararına bir yardım faaliyetine destek istendiği anlaşılmaktadır. Altında “Diyanet” imzası bulunmasına rağmen bu hutbede de ayet ve hadislerin kaynaklarına yer verilmemiştir. Burada Donanmamızı Güçlendirelim hutbesi için söylenecekler Orduyu Teçhiz hutbesi için söylenenlerle aynı olabilir. 24 hutbenin ikisinin bu tercihleri taşıması dikkate değerdir. Burada böyle bir ihtiyaç için hutbelerin

¹⁸³ Lütfi Şentürk, “Hayâ İmandandır”, *DG*, Sayı 45, s. 5.

¹⁸⁴ Osman Cilacı, “Ana Baba Hakkı”, *DG*, Sayı 46, s. 5.

¹⁸⁵ Mehmet Akşit, “Ara Bozuculuk”, *DG*, Sayı 47, s. 5.

¹⁸⁶ M. Talat Karaçizmeli, “İslam Dininin Askerliğe Verdiği Önem ve 30 Ağustos Zaferi”, *DG*, Sayı 48, s. 5.

¹⁸⁷ Lütfi Şentürk, “Doğruluk ve Ahlak Faziletin Başıdır”, *DG*, Sayı 49, s. 5.

¹⁸⁸ DİB, “Donanmamızı Güçlendirelim” *DG*, Sayı 50, s. 5.

kullanılmasının tamamen yanlış olduğunu söylemek istemiyoruz. Fakat yapılan tercihlerin kullanılan dilin, verilen ayet ve hadis referanslarının bu dini sembolleri aşındırdığı göz ardı edilmemelidir.

1 Ekim Diyanet Gazetesi'nin Minberden Sesleniş köşesindeki hutbe "Ramazan Ayı"¹⁸⁹ serlevhalıdır ve Raportör Ramazan Ayvalılı imzalı hutbenin altında hutbede geçen ayet ve hadislerle ilgili on bir maddelik dipnot bulunmaktadır. 15 Ekim 1972 tarihli hutbe Diyanet İşleri Başkanı Dr. Lütfi Doğan imzasını taşımaktadır. Bu hutbe iki ayet dipnotu ile "Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle"¹⁹⁰ adıyla yayınlanmıştır.

1928 yılında İstanbul Daru'l Fünun İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanan dini hayatı zaman uydurmak için bir reform taslağı raporunda "ibadetin şeklinde, dilinde, sıfatında ve fikriyatında yenileşme yapılması gerektiği" ifade edilmiştir. Bu taslak raporda söz konusu edilen şeylerin izdüşümlerini "Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle" başlıklı hutbedeki ifadelerde görmek mümkündür.¹⁹¹ Bu hutbedeki dil toplumun olağan din dilinin dışında bir kısım yenilikleri halka benimsetmek düşüncesi olduğu düşünülebilir. Bu yaklaşım bir noktaya kadar makul olsa bile kullanılan din dilinin toplumun sahip olduğu din algısını aşındırır bir mahiyette olması, birikimsel olarak inşa edilen din algısını sarsıcı niteliktedir.

Kasım ayında Maltepe Camii İmam Hatibi İsmail Coşar'ın "Kadir Gecesi ve Fazileti"¹⁹² ile ilgili kaynakçası bulunmayan hutbesi yer almaktadır. Kasım ayının diğer hutbesi ise "İslam ve San'at"¹⁹³ konusunda olup raportör İsmail Hakkı Şen tarafından kaynakça verilerek hazırlanmıştır.

1972 yılı Aralık ayı hutbelerinin ilki "Gıybet ve Sû'i Zanda Bulunmak"¹⁹⁴ adıyla Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Dr. Ali Arslan Aydın imzasını taşımaktadır. 1972 yılının son hutbesi 15 Aralık 1972 tarihli gazetede çıkan Döner Sermaye Şefi

¹⁸⁹ Ramazan Ayvalılı, "Ramazan Ayı", *DG*, Sayı 51, s. 5.

¹⁹⁰ Lütfi Doğan (Dr.), "Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle" *DG*, Sayı 52, s. 5.

¹⁹¹ Bayram Dalkılıç, "Daru'l Fünun İlahiyat Fakültesi'nde Din Felsefesi", *Dârülfünun İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2010, s. 355-6.

¹⁹² İsmail Coşar, "Kadir Gecesi ve Fazileti", *DG*, Sayı 53, s. 5.

¹⁹³ İsmail Hakkı Şen, "İslam ve San'at", *DG*, Sayı 54, s. 5.

¹⁹⁴ Ali Arslan Aydın, "Gıybet ve Sû'i Zanda Bulunmak", *DG*, Sayı 55, s. 5.

olan Mahmud Rıdvanoğlu'nun hazırladığı “İbadet ve Ahlak”¹⁹⁵ konusundaki hutbedir. Aralık ayı hutbelerinde de dipnot bulunmamaktadır.

1972 yılı hutbeleri birkaç istisna dışında genel olarak merkezde çalışan belli birkaç kişinin kaleminden çıkmıştır. Hutbeler toplamda 24 tane olsa bile bu anlamda çeşitlilik sağlanmamıştır. 24 toplam hutbenin altında 15 farklı kişinin imzası vardır. Sami Uslu'nun dört, M. Faik Ekmen'in bir, DİB Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç'ın bir, Ünye İmam-Hatiplerinden Halit Sezgül'ün bir, Musa Cıgaloğlu'nun bir, DİYK Üyesi Dr. Ali Arslan Aydın'ın iki, Ankara Müftüsü Lütfi Şentürk'ün üç, DİYK Raportörü M. Talat Karaçizmeli'nin iki, Konya Yüksek İslam Enstitüsü Öğretim Üyesi Osman Cilacı'nın bir, Mehmet Akşit'in bir, Ramazan Ayvalılı'nın bir Maltepe Camii İmam- Hatip'i İsmail Coşar'ın bir, Raportör İsmail Hakkı Şen'in bir, Mahmud Rıdvanoğlu'nun bir hutbesi bulunmaktadır. Dr. Lütfi Doğan önce DİYK üyesi olarak 15 Haziran'da sonra da Diyanet İşleri Başkanı olarak 15 Ekim'de iki hutbe ile “Minberden Sesleniş” köşesinde hutbesi yayınlananlardandır. Hazırlayanın kimliği yerine 15 Eylül 1972 tarihli “Donanmamızı Güçlendirelim” başlıklı hutbe “Diyanet” imzası ile yayımlanmıştır. 1972 yılında iki imam-hatibin iki hutbesi bulunmaktadır. Diğer hutbelerin yazarları Diyanet merkez teşkilatında çalışan uzman niteliğine sahip kişilerdir. Bunlardan başka taşra teşkilatından müftü ve eğitim merkezi öğretim üyesi olarak da merkezdeki imzalardan farklı iki imza bulunmaktadır.

Her hutbede dikkatleri çekmeye çalıştığımız dipnot konusunda da bir standardın olmadığı anlaşılmaktadır. 24 hutbenin 11 tanesinde dipnot varken 13 hutbede buna gerek duyulmamıştır.

Çalışmamızın yoğunlaşacağı, asıl dikkat çekmek istediğimiz şey hutbe konularındaki tekrarlar, farklılıklar, yaklaşım tarzı gibi hutbe yoluyla inşa edilen din algısının izini sürmektir. Hutbelerin ibadet, ahlak, iman, milli ve manevi değerler gibi başlıklar altında tasnifi bir takım zorlukları da beraberinde taşımaktadır. Günlük hayatta da olduğu gibi bir hutbenin sadece ahlaktan, imandan veya başka bir kategoriden bahsettiğini iddia etmek zordur. Bu kategoriler bir biriyle münasebet halindedir. İmanın ibadetten ibadetin ahlaktan tamamen ayrı olduğunu söylemek nasıl zorsa hutbe konularını da böyle bir ayrıma tabii tutmak o kadar zordur. Biz de

¹⁹⁵ Mahmud Rıdvanoğlu, “İbadet ve Ahlak”, *DG*, Sayı 56, s. 5.

bir sonuca gitmek için böyle bir ayrıma gitmenin zorluğuyla beraber hutbe konularını sınıflara ayırırken hutbede ağırlıklı olarak bahsedilen şeyden yola çıkarak bir ayırım yapmaya özen gösterdik. Yaptığımız sınıflandırmanın böyle bir sınırlılığı olduğunu gözden uzak tutmamak icap etmektedir.

Sınıflandırma ile ilgili bunları hatırlattıktan sonra 1972 yılı hutbeleri ile ilgili şu sonuçlara ulaştığımız ifade edilebilir: 24 hutbenin yedi tanesinde ibadet konuları (% 29) çeşitli vesilelerle işlenmiş; on bir tanesinde ahlak (% 46) ile ilgili vurgular yoğunlukla söz konusu edilmiş; beş tanesinde birlik ve beraberliği, milli değerleri (% 21) hedefleyen konu seçilmiş ve sadece bir tanesinde ağırlıklı olarak doğrudan iman (% 4) ile ilgili uyarılara yer verilmiştir.

İbadetleri söz konusu eden hutbelerde bile ibadetlerin ahlaki yönü nazarı itibara verilmiştir. Ahlaka ve ibadete zemin oluşturacak iman konusunda, yanlış inanış ve uygulamalarla ilgili uyarılara yer vermek, imanın kalpte yer etmesi yoluyla ibadet ve ahlaka sirayeti gibi daha temel bir yaklaşım benimsenmemiştir. Bu tercihin yerine ahlaki ilkeler Haddi Aşmak, Hased, İslamiyet'in Kötülediği Bir Huydur, Emanet ve Emanete Hıyanet Etmek ve Gıybet ve Suizanda Bulunmak gibi negatif bir dille ifade yoluna gidilmiştir. "Toplumsal hayatımızın modernleşmesiyle beraber, din de modernleşme ideolojisine göre yorumlanmaya başladı. İslam, siyasal iktidarın değişmesine paralel olarak yeni bir anlayışa evrildi."¹⁹⁶ Ahlakı önceleyen bu tercih birçok nedene irca edilebileceği gibi bunun böyle olmasına sebep olarak "Türkiye'de Cumhuriyet döneminde din eğitim ve öğretiminden Türk modernleşmesi sürecinde itici bir güç olmasının beklendiği"¹⁹⁷ de gösterilebilir.

1972 yılı hutbeleri ilgili bu bilgilerden sonra 2011 yılının sosyal, siyasi ve ekonomik durumuna gelince, Türkiye artık 70'li yıllara göre epey büyümüştür. 2011 yılı itibariyle 74 milyon 724 bin 269 olan ülke nüfusu okuryazarlık oranı 2013 yılı itibariyle 1972 yılının çok üzerinde % 95.78'lik¹⁹⁸ bir orana ulaşmıştır. 2011 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül; Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'dır. Diyanet İşleri Başkanı daha önce başkan yardımcılığında bulunan Prof. Dr. Mehmet Görmez'dir. İletişim olanakları 1972 yılıyla karşılaştırılamayacak kadar ilerlemiştir. 187 adet

¹⁹⁶ Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2009, s. 110.

¹⁹⁷ Göçeri, s. 51.

¹⁹⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Okuryazarlık>, Erişim Tarihi: 13.01.2015.

ulusal düzeyde yayın yapan günlük gazete bulunmaktadır. Bu sayı dergileri de hesaba katınca 2433'e balığ olmaktadır.¹⁹⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı 2011 yılında 98.555 kişilik kadroya sahip büyük bir kurum haline gelmiştir. Bu sayı 2013 yılı itibariyle 121.845'dir. 2011 senesinde 82.693 adet cami bulunmaktadır. Yine 2013 yılında bu sayı 85.412'ye ulaşmıştır.²⁰⁰ 2011 yılı bilgiye ulaşmanın 1972 yılına göre kıyas kabul etmeyecek kadar geliştiği, çeşitlendiği bir yıldır.

2011 yılında 52 adet Cuma hutbesi okunmuştur. Biz çalışmamızda Ankara ilinde okunmak için yayımlanan hutbeleri baz alacağız. Ankara ili hutbelerini seçmemizin sebebi 1972 yılı Diyanet Gazetesi'nde yayımlanan hutbelerle aynı yayım yerine sahip olması ve hutbelerde coğrafi farklılığın neden olabileceği konu farklarını en aza indirmenin gerekliliğine matuftur. Diyanet Gazetesi'nde Ramazan ve Kurban Bayramları ile ilgili müstakil hutbe yayınlanmadığı için 2011 yılı için de yayınlanan bu iki hutbeyi araştırmamıza konu edinmedik.

2011 yılında yayımlanan tüm hutbelerde dipnot bulunmaktadır. Artık bu konuda bir standardın yerleştiği söylenebilir. Bilgilerin referansının bulunması hutbeleri cemaate sunma görevi bulunan din görevlileri için yol haritası mahiyetindedir. Yine anılan yılda birkaç istisna dışında her hutbenin altında "Redaksiyon: DİB Hutbe Komisyonu" yazmaktadır ki bu da yine hutbelerin şekil ve içeriğine gösterilen özenin bir işaretidir. Dipnot ve redaksiyona özen göstermek 1972 yılına göre bir yaklaşım farkının işaretidir. Bu da geleneksel din anlayışında bilimsel din telakkisine bir geçişin izi sayılabilir. Bu geçiş zihniyet alanında görüldüğü gibi zihniyetin hutbelerin şekline yansımaları anlamında da izlenebilir.²⁰¹

Hutbelerin yazarlarının DİB merkez teşkilatı mensupları olması, dipnotların muntazam olması, redaksiyonlarının DİB hutbe komisyonu marifetiyle yapılmış olması Ankara Müftülüğü'nün merkezde olmasının avantajını kullandığına yorulabilir. Aynen Diyanet Gazetesi'nde olduğu gibi Ankara Müftülüğü'nün hutbeleri bir nevi vitrin görevi ifa etmektedir. Dipnotların kararlılık kazanması ve redaksiyona önem verilmesi Diyanet üzerindeki akademik etkinin artması olarak da

¹⁹⁹ Tüik, *Haber Bülteni*, Sayı: 10894, s. 1.

²⁰⁰ <http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136>, Erişim Tarihi: 13.01.2015.

²⁰¹ Yıldırım, s. 126-140.

okunabilir. Son yıllarda gerek Diyanet İşleri Başkanlığı merkezinde gerek bazı müftülüklerde akademi kökenli kişilerin yönetici ve uzman sıfatıyla yer bulması ile dipnot ve redaksiyon arasında bir ilişki de kurulabilir. DİB gün geçtikçe, en azından şeklen, daha akademik ve profesyonel bir çehreye bürünmektedir.

Hutbelerin hepsinin başında “İli, Ay-yıl ve Tarih” başlıkları bulunmakta “İli” başlığının hepsinin önünde “Ankara” yazmakta “Ay-Yıl” başlığının önünde hangi ay olduğu ve 2011 yazmaktadır. “Tarih” başlığı ise Cuma hutbelerinin okunacağı tarih için açılmıştır. Bunun altında Arapça bir besmele ve hutbe konusuyla ilgili ayet ve bir hadise yer verilmiştir. Tüm bunların altında hutbe konusu büyük harflerle verilmiş ve birkaç istisna dışında sayfa iki sütuna bölünerek sayfanın sonunda dipnotlar yer bulmuş, en alta ise “Hazırlayan” ve “Redaksiyon” başlıkları açılmış bu başlıklara ilgililerin isimleri yazılmıştır. Genel olarak hutbeler bu şablonla ve Microsoft Word programı vasıtasıyla hazırlanmıştır. Bu format diğer illerde de kullanılan bir formattır; bu anlamda da bir standart oluşturulmuştur. Tezimizde kullandığımız 2011 yılının tüm hutbeleri Ankara Müftülüğü’nün web adresinden 14.07.2014 tarihinde indirilmiştir.²⁰²

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Doç. Dr. Halil Altuntaş tarafından kaleme alınan 7 Ocak 2011 tarihli ilk hutbe, “Dua Bir Kulluk Arzıdır” başlığını taşımaktadır. 14 Ocak’ta Din İşleri Yüksek Kurul²⁰³ (DİYK) Uzmanı Bilal Esen’in kaleme aldığı “Akrabayı Gözetmek” adlı hutbe bulunmaktadır. 21 Ocak hutbesi de yine Bilal Esen’in kaleminden çıkma “Kendini Bilmek” isimli hutbedir. Ocak ayının son cuması ayın 28’idir ve yine Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Dr. Muhlis Akar’ın hazırladığı hutbe “Hak Duyarlılığına Sahip Olabilmek”tir.

Şubat ayının 4’ünde DİYK Uzmanı Abdulkadir Erkut’un “Cana Kıymak Büyük Günahdır” başlıklı hutbesi bulunmaktadır. Aynı ayın 11’inde Çankaya Vaizi Talip Uyar’ın “Mevlid Kandili” hutbesini görüyoruz. 18 Şubat 2011 tarihindeki hutbe “Acele İşin Sonu Pişmanlıktır” başlığıyla yayımlanmış hutbedir, müellifi ise Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman’ı Dr. Bilal Esen’dir. Şubat ayının “Öfkeyi Yenebilmek” konulu son hutbesini Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Dr. Ülfet Görgülü hazırlamıştır.

²⁰² <http://ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, Erişim Tarihi: 14.07.2014.

²⁰³ Bundan sonra DiYK şeklinde kısaltılacaktır.

Mart ayının 4'ünde, "Takva: Cennet'e Girme Vesilesi" başlıklı hutbenin yazarı Din Hizmetleri Uzmanı Semra Nurdan Yağlı'dır. Mart ayının 11'indeki hutbenin yazarı Ankara Müftülüğü Personel Şube Müdürü Kamil Tuncel, hutbenin başlığı ise "Din Samimiyettir". 18 Mart 2011 tarihinde okunmak üzere yayımlanan hutbe DİB Hutbe Komisyonu tarafından hazırlanıp redakte edilmiştir. Mart ayının son hutbesi ayın 25'inde yayımlanan "Allah'ı Çokça Zikretmeliyiz" başlıklı hutbedir. Bu hutbe Ankara Müftü Yardımcısı Kemal Aydoğan tarafından hazırlanmıştır.

Nisan ayının ilk gününde yine DİB Hutbe Komisyonu'ndan çıkma bir hutbe bulunmaktadır; konusu ise "Peygamberimiz ve Merhamet"tir. Nisan ayının ikinci hutbesi 8 Nisan'a tarihlenen İstanbul Müftüsü Prof. Dr. Mustafa Çağrııcı tarafından kaleme alınan "Kutlu Doğum" hutbesidir. Bu ayın 15'inde "Merhamet Eğitimi" isimli hutbeyi Dr. Yaşar Yiğit ve Dr. Ülfet Görgülü'nün müştereken hazırladıkları anlaşılmaktadır. 22 Nisan'da "Haramlardan Kaçınmak" başlığını taşıyan hutbe Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Hüseyin İzgi'nin emeğiyle oluşmuştur. Nisan ayının beşinci hutbesi 29. gün tarihini taşıyan "Haset İyilikleri Yer Bitirir", yine kurul uzmanlarından Abdülkadir Erkut tarafından kaleme alınmıştır.

6 Mayıs 2011 tarihli hutbe "İş ve Ticaret Hayatı (Ahîlik Örneği)" olup Çankaya Vaizi Talip Ayar'ın kaleminden çıkmıştır. 13 Mayıs'ta "Engelliler- Otizm" hutbesi DİB Hutbe Komisyonu marifetiyle hazırlanmıştır. 20 Mayıs hutbesi ise Altındağ Müftüsü Muammer Turan hocaya aittir. Mayıs ayının 27'sinde okunan hutbenin yazarı Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Dr. Ülfet Görgülü'dür. Başlığı "Üç Aylar ve Regaib Kandili"dir.

Haziran ayında dört hutbe yayımlanmıştır. Ayın 3, 10, 17 ve 21. günlerinde yayınlanan hutbelerin ilki "Korku ve Ümit Arasında Yaşamak"tır ve Semra Nurdan Yağlı tarafından hazırlanmıştır. İkincisi Dr. Bilal Esen'in kaleme aldığı "Hasta Ziyareti Rabbin Rızasına Ulaştırır" isimli hutbedir. Üçüncü olarak "Kur'an Eğitimi" ile ilgili hutbe Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü Prof. Dr. Ali Erbaş'ın kaleminden çıkmıştır. Tam da burada verilecek Kur'an eğitimi ile alakalı olarak bu hutbedeki "Çağdaş eğitim metotlarına uygun olarak"²⁰⁴ kaydı zımnî olarak çağdışı eğitim anlayışını çağrıştırmakta ve eski, yetersiz, yanlış bulunan bu eğitim tarzı olumsuzlanmaktadır. Yapılacak eğitimde teknolojiyi kullanmak, eğitimcileri teknoloji

²⁰⁴ <http://ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, 14.07.2014

marifetiyle eğitmek, elifbalara interaktif CD-room eklemek, farklı farklı ve özenle hazırlanmış dini bilgi kitapları kastedilmek istenmiş olsa bile hutbelerdeki dilin sembolikliği ve bunun önemi bu ifadeden bir kez daha ortaya çıkmaktadır. “Tanımı gereği her ‘sembol’ gerçekliği olsun ya da olmasın bir şeye gönderme yapar, bir şeyin yerine geçer ya da temsil eder. O halde acaba dinî semboller neyin yerine geçmektedir veya onların kastettiği şey nedir?”²⁰⁵ Burada Kur’an eğitimi yerine kullanılan ya da onu tanımlayan “çağdaş” kelimesi neyin yerine ikame ediliyor? Yerine kullanılan şeyle bağlantısı nedir? Tarihten tevarüs ettiğimiz din algımıza, yüzyıllardır kullandığımız din diline ne kadar uymaktadır? Bu sorular üzerinde ciddiyetle düşünmek icap etmektedir. Yapılan işi övmek için tarihsel birikimi zımnen de olsa zan altında bırakmak çok da uygun olmasa gerektir. Haziran ayının dördüncü ve son hutbesi DİB Hutbe Komisyonunun hutbesi olup “Miraç Kandili” hakkındadır.

Temmuz ayının 1’inde “Namazı Miraç Kılabilmek” başlıklı hutbeyi müştereken Dr. Yaşar Yiğit, Dr. Ülfet Görgülü ve Semra Nurdan Yağlı hazırlamışlardır. Temmuz ayında ikinci haftanın hutbesi “Herşey Rabbimizi Hatırlatıyor!” Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Dr. Ülfet Görgülü’nün hazırladığı hutbelerden biridir. Yine Dr. Ülfet Görgülü bir sonraki hutbenin de sahibidir: “Beraate Erebilme”. Temmuz’un 22’sinde yine Semra Nurdan Yağlı’nın bir hutbesiyle karşılaşırız: “Yetimleri Himaye Edelim”. Temmuz ayının 29’u tarihli bu ayın son hutbesi yıl içinde başka hutbesi de bulunan Altındağ Müftüsü Muammer Turan, konusu “Ramazana Girerken”dir.

“Ben Oruçluym Diyebilme”, Dr. Yaşar Yiğit’in 5 Ağustos 2011 tarihinde okunmak üzere hazırladığı hutbedir. Ağustos ayının ikinci hutbesi yine Dr. Yiğit’in kaleminden “Komşuluk Ateşini Yakmak” olarak yayımlanmıştır. 19 Ağustos’ta okunan hutbenin başlığı “Zekatı Sırf Allah Rızası İçin Verebilme” tir ve Dr. Muhlis Akar tarafından hazırlanmıştır. Ağustos ayının 26’sında okunan hutbe ise Dr. Yaşar Yiğit, Dr. Ülfet Görgülü ve Semra Nurdan Yağlı tarafından beraberce hazırlanmış ve redakte edilmiştir. Bu hutbe “Kadir Gecesi” başlığını taşımaktadır.

Dr. Bilal Esen’in kaleminden çıkma “Tefekkür” başlıklı hutbe 2 Eylül 2011 tarihini taşımaktadır. “Züleyha Karşısında Yusuf Olabilme” isimli hutbe Dr. Ülfet Görgülü’ye aittir ve 9 Eylül’de okunmak üzere yayınlanmıştır. DİYK uzmanı

²⁰⁵ Tokat, *Dini Sembolizm*, s. 39.

Abdulkadir Erkut imzalı 16 Eylül’de okunmak için sitede yer alan hutbe “Ölüm En Etkili Nasihattır” başlığını taşımaktadır. DİYK uzmanı Dr. Bilal Esen 23 Eylül hutbesinin müellifidir ve hutbe “Tevazu” hakkındadır. Eylül ayının son hutbesi Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı Yrd. Doç. Dr. Huriye Martı’nın yazdığı “Cami-Çocuk Buluşması” hutbesidir.

Ekim ayında yayınlanan dört hutbeden ilki 7 Ekim tarihli “Din Gönüllüğü” başlıklı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü imzasını taşıyan metindir. 14 Ekim hutbesi ise DİB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü çalışanı Mümin Şener’in hazırladığı “Haccı Anlamak”tır. 21 Ekim tarihli hutbe DİB Hutbe Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Ekim ayının son hutbesi yine Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü imzasıyla “Müminler Tek Bir Vücut Gibidir” başlığıyla hazırlanmıştır.

4 Kasım 2011 günü Kurban Bayramı öncesinde Cuma günü okunmak üzere sitede yer alan “Kurban İbadeti” isimli hutbe, DİYK Uzmanı Dr. Ülfet Görgülü tarafından kaleme alınmıştır. 11 Kasım 2011 Cuma günü hutbe “Özü Sözü Bir Olmak” başlığıyla Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü çalışanları Sedide Akbulut ve Ahmet Süneci’nin ortak çalışmasıdır. “Tevbe” konusundaki hutbe 18 Kasım 2011 tarihli ve DİB Hutbe Komisyonu’nun eseridir. 25 Kasım 2011 tarihinde “Eşimiz, Evladımız, Annemiz: Kadın” başlığını taşıyan hutbe yine Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı bir hutbedir.

Aralık ayındaki dört hutbeden ilki 2 Aralık’ta okunan “Kerbala’yı Anlamak” başlıklı hutbe, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve takiben 9 Aralık’ta irad edilen “Helal Gıda: Helal Lokma” isimli hutbe, DİYK Uzmanı Dr. Bilal Esen tarafından kaleme alınmıştır. 16 Aralık’ta okunan “Sözü Güzel Söylemek” başlıklı hutbe DİYK Uzmanı Dr. Ülfet Görgülü, 23 Aralık’ta okunan “Adalet” başlıklı hutbe Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uzmanı olan Nurdan Yağlı ve 30 Aralık’ta irad edilen “Zaman Bilinci” adlı hutbe Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır.

2011 Yılı Ankara Müftülüğü hutbeleri, genel bir değerlendirmeye tabi tutulursa, 52 hutbenin 18 farklı isim tarafından yazıldığı görülecektir. Dört hutbede iki ya da üç kişinin ismi bulunmakta, DİB Hutbe Komisyonu imzasıyla altı, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü imzasıyla beş hutbe yer almaktadır. Komisyonları istisna tutarsak 18 farklı imza ve kişi başına yaklaşık üç hutbe düşmektedir. Bu

anlamda bir çeşitlilik sağlandığını söylemek zordur. Hutbe hazırlama işi genel bir uğraşı değil belli kişilerin hevesi ya da görevlendirilmesine terk edilmiş olduğu görülmektedir.

2011 yılı Ankara Müftülüğü hutbeleri genel olarak belli bir seviyeyi yakalamış derli toplu metinlerdir. Birkaçı dışında hepsinin redaksiyonu DİB Hutbe Komisyonu tarafından yapılmıştır. Ankara Müftülüğü tipik anlamıyla Anadolu'daki herhangi bir il müftülüğü değildir. Öncelikle o, başkentte olmasından dolayı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vitrini mesabesinde. Bundan dolayı müftülüğün diğer illere göre daha özenli ve örnek hutbeler ortaya koyması neredeyse bir zorunluluk gibidir. Çünkü merkez teşkilatının kalifiye elemanları aynı zamanda hutbe konusunda Müftülüğün birer çalışanı gibidir. Hutbelerin çoğunun DİYK uzmanlarınca, daire başkanlarınca, uzman sıfatı taşıyan Başkanlık merkez teşkilatının personelince hazırlanmış olması bu savımızı desteklemektedir.

2006 yılı sonu itibari ile²⁰⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı her hatibin kendi hutbesini yazmasını amaç edinmiş olsa bile 2011 yılında Ankara hutbelerinin hiçbirinde bir imam-hatip imzası bulunmamaktadır. Bu durum Diyanet'in sıkça vurguladığı her hatibin kendi hutbesini hazırlaması hedefinden merkezde bile ne kadar geri durduğunu gösterir. Bir başka açıdan bakıldığında Ankara'daki imam-hatiplere bu konuda güvenilmediği sonucunu çıkarmak da pekâlâ mümkündür.

2011 yılı hutbe konularını tasnif ettiğimizde 24 tanesi ahlak, 19 tanesi iman ve 9 tanesi ise ibadet hakkındadır. Yüzdeler açısından bakılırsa, ahlak ile ilgili hutbeler % 46, iman ile ilgili hutbelerin ise % 37 ve ibadet ile ilgili olanlar % 17'lik bir paya sahip olduğu görülecektir. Yaptığımız bu sınıflandırma 1972 hutbeleri için de ifade ettiğimiz gibi bazı sınırlılıklar taşımaktadır; hutbeler, ağırlıklı olarak işlenen konuya göre ayrıma tabi tutulmuştur.

Bu oranlardan sonra her iki yıl için de ortak hutbe konularına bakacak olursak ahlak konusundaki hutbe olarak tasnif ettiğimiz 15.06.1972 tarihli "Merhamet Duyguların En Güzelidir" başlıklı hutbe ile 10.04.2011 tarihindeki DİB Hutbe Komisyonu'nun hazırladığı "Peygamberimiz ve Merhamet" hutbesi ve yine Nisan ayının 15'inde yayınlanan Dr. Yaşar Yiğit ve Dr. Ülfet Görgülü'nün hazırladığı "Merhamet Eğitimi" hutbeleri merhamet olgusu etrafındaki hutbelerdir.

²⁰⁶ Şahiner, s. 16.

Haset konusunu merkez alan mezkur iki yıla ait birer hutbe bulunmaktadır. Diyanet Gazetesi 01.05.1972 tarihli nüshasında “Hased, İslamiyetin Kötülediği Bir Huydur” hutbesine karşılık 2011 yılında Nisan ayının 29’unda “Hased İyilikleri Yer Bitirir” hutbesini görmekteyiz.

Ahlak başlığı altına alınabilecek 1972 yılı hutbesi 01.07.1972 tarihli hutbedir ve “Hayâ İmandandır” başlığını taşımaktadır. Hayâ konusu 2011 yılında “Züleyha Karşısında Yusuf Olabilmek” başlığıyla işlenmiştir. Bu iki hutbe bile daha sonrakinin başlığından da anlaşılacağı üzere incelediğimiz iki yıldaki hutbelerin yaklaşım tarzını göstermesi açısından iyi birer örnek oluşturmaktadır. 2011 yılında daha spesifik örnek üzerinden gidilmiş konu daha canlı detaylarla anlatılmıştır. Dr. Ülfet Görgülü’nün hazırladığı hutbe diğerine göre daha anlaşılır ve zihinde kalıcı bir metindir. Verilen örnek ile konu daha da somutlaştırılmış böylece Kur’an’daki kıssa ile bilinenler üzerinden hayâ konusu anlatılmıştır.

Diyanet hutbelerinde görülen bu eğilim son yıllarda daha bariz bir hal almaktadır. Hutbeye hemen başta bir kıssa ile bir diyalog ile başlanmakta böylece dikkatler daha kuvvetli bir şekilde hutbeye çekilmektedir. Bu yaklaşımın hutbeden beklenen etkiyi ve hutbeye ilgiyi arttıracak muhakkaktır. Böyle olmakla birlikte hutbeyi edebi bir eser gibi görmek de bazen bu yaklaşımın handikabı olabilmektedir. Şiirsel ifadeler kimi hatiplerce okunamamakta, böylece dikkat çekme adına hutbe yayii edilmektedir. Güzel söylemek adına mananın kaybolması sonucu ortaya çıkabilmekte bu da hutbenin amacını zedeleyebilmektedir. Bu tarz hutbelere verilebilecek en güzel örnek altında Profesör Dr. İskender Pala imzası bulunan 05.07.2013 tarihinde Ankara’da okunan “Ramazan ve Oruç”²⁰⁷ isimli hutbedir. Edebiyat alanındaki çalışmalarıyla tanınan Pala’nın hutbesi söyleyişin öne çıktığı hutbelere dendir. Bu tarz hutbeleri hakkıyla okuyabilmek ayrı bir yetenek de gerektirmektedir. Sözler kendi içinde etkileyici bir tarzda dizilmiş, kulağa hoş gelen bir şekilde söylenmiştir. Böyle olmasına rağmen hutbenin gerçekleşmesi beklenen amacı sözü etkili söylemekte değil hutbeden beklenenin, dinen ihtiyaç içinde bulunulan halin bir birine denk gelmesindedir. Sözü düzgün söylemek elbette faydalıdır fakat hutbe güzel sözleri, şiirsel ifadeleri alt alta sıralamak da değildir.

²⁰⁷ www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-496.html, Erişim tarihi: 02.04.2015.

Bahsettiğimiz, hutbenin etkileyici bir üslupla yüksek bir edebi duyarlılıkla yazılmasına yakın zamanda birçok örnek verilebilir. Bu tarz hutbelere misal olacak metinlerden biri de “Genel” olarak yayınlanan yani tüm Türkiye’de okunan hutbelerden biri olan 12.07.2013 tarihli Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nce hazırlanan “Helal Kazanç Helal Lokma” başlıklı hutbedir. Hutbenin ülke genelinde okunması için tüm müftülöklere gönderilmesi, hazırlayanın cami hizmetlerinden sorumlu olan Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü olması ayrıca dikkate değerdir. Hutbenin genel olması, hazırlayan birim bu tarz hutbenin altının çizildiğinin bir örnek oluşturduğunun istenenin böylesi hutbeler olduğunun zımnen bir göstergesidir. Yukarıda da değinmeye çalıştığımız gibi sözü söyleme tarzını ön plana çıkarmak birçok açıdan sakıncayı barındırmaktadır. Bu tarz hutbeleri hem irad etmek hem de dinlemek ayrı bir dikkat gerektirmektedir. Şiirsel ifadeler manayı taşımakta zayıflamakta, sade bir üslupta olması gereken hutbeler böylece zayıf edilmektedir.

Bahse konu hutbeden alıntıladığımız aşağıdaki paragraf meramımızı daha güzel anlatacaktır:

Biliyor muydunuz, helalinden bir yudum aşın yuvamıza bin bereket getirdiğini?
Biliyor muydunuz haram karışan rızıkların bereketi bitirdiğini? Ağz tadımızın
helalden geldiğini, haramın ise fırınlar deldiğini biliyor muydunuz?

Allah’tan haram mı istersiniz efendiler, helal mi? Bahtınıza karanlık mı düşün, hilal
mi?

Çalışmamıza konu edindiğimiz ortak konuları işleyen her iki yılın hutbelerinden dikkat çeken biri de 1972 yılında 15 Ocak’taki hutbedir. Bu hutbenin konusu “Müslümanlıkta Karaborsacılık Yasaktır” olarak belirlenmiştir. Bu hutbede yayınlandığı yılların izini görmek mümkündür. Sosyal ve ticari alandaki sıkıntılar, bazı temel maddelerin bulunamaması böyle bir hutbe yayınlanmasını gerektirmiş görünmektedir. Aynı ahlaki duyarlılık ve ikazlar 2011 yılında bu sefer milli bir rengi de olacak bir şekilde, milli tarihimizden övünç konusu edilen bir kurum vasıtasıyla verilmiştir. Bu konudaki hutbenin konusu “İş ve Ticaret Ahlakı (Ahilik Örneği)”dir. Ahilik kurumu üzerinden iş ve ticaret hayatıyla ilgili hatırlatmalar yapılmıştır.

İbadet konusundaki hutbelerde de bir paralellik gözlenmektedir. 1972 yılında yayınlanan ilk hutbe “Hac Nasıl Yapılır ve Kimlere Farzdır” iken, 2011 yılında “Haccı Anlamak” gibi ibadetin ruhi boyutu nazarı itibara verilmiştir. İlk hutbe

ilmihal bilgileri verirken ikincisi tamamen ibadetin manasına odaklanmıştır. İkinci hutbe, “Değerli Müslümanlar!” diye başlamakta ve “Gelin birkaç dakikalığına bundan binlerce yıl öncesine gidelim ve gözümüzde şöyle bir manzara canlandıralım.” denilerek cemaatin dikkati teksif edilmekte; Hazreti İbrahim’in oğlu İsmail ile hac menasikinin oluşmasındaki hatıralar, Hacer annemiz de dâhil edilerek canlı tasvirlerle anlatılmaktadır. Hutbelerde böyle semboller kullanarak, kıssalara başvurmak kanaatimize göre de isabetli bir tercihtir. Kıssalar insanlar için ahlaki birer mesaj olmasının yanında insanın topyekûn varoluşunun şifrelerinin barındığı bir hikâye olarak²⁰⁸ da değerlendirilmesi gerekir. İlk ve ikinci hutbe arasında bariz bir yaklaşım farkı göze çarpmaktadır.

Ramazan ve oruç konusu, 1972’de “Ramazan Ayı” ve 2011’de “Ramazana Girenken” başlığıyla yer bulmuştur. 1972 hutbesi, ayet ve hadislerle bezenmiş, ibadetin kişisel yönü haramlar sevaplar söz konusu edilerek sunulmuştur. 2011 hutbesi ise daha çok Ramazan’ın sosyal yönüne, kişinin ibadetten alacağı hazzı hayata yansıtmasına vurgu yapan bir metindir.

İbadet ile ilgili 1972 yılı hutbeleri “Hac Nasıl Yapılır Kimlere Farzdır”, “İbadete ve Camiye Hazırlanma”, “Selâmın Fazîleti”, “Emanet ve Emanete Hıyanet Etmek”, “Ramazan Ayı”, “Kadir Gecesi ve Fazileti” ve “İbadet ve Ahlâk” gibi başlıklar taşımaktadır. Başlıklardan da anlaşılacağı gibi 1972 hutbelerinde sade bir isimlendirmeye gidilmiştir. 2011 yılı ibadet konularındaki hutbe isimlerinin ise, “Dua Bir Kulluk Arzıdır”, “Allah’ı Çokça Zikretmeliyiz”, “Namazı Miraç Kılabilmek”, “Ramazana Girenken”, “Ben Oruçluyum Diyebilmek”, “Zekâtı Sırf Allah Rızası İçin Verebilmek” ve “Haccı Anlamak” gibi daha bir değer yüklü oldukları görülmektedir.

İman konusunu işleyen, bu konuda dikkat çeken ve aynı ismi taşıyan hutbeler 15.04.1972 ve 11.02.2011 tarihli “Mevlid Kandili” hutbeleridir.

1972 yılında iman konusu altında sınıfladığımız başka hutbeler ise ‘İslam Dininin Askerliğe Verdiği Önem ve 30 Ağustos Zaferi’, ‘Donanmamızı Güçlendirelim’, ‘Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle’, ‘İslâm ve San’at’, ve ‘Orduyu Techiz’ isimli hutbelerdir. Bahsettiğimiz hutbelerden “Orduyu Techiz” hutbesi askerliğe, savaştan kaçmamaya vurgu yapan ayet ve hadislerle düşmanın

²⁰⁸ Tokat, *Anlam Sorunu*, s. 149.

silahlandığı silahlarla silahlanmaktan, hadis ve ayet referanslarını metnin sonunda vererek bahsetmektedir.

Bu başlık altında sınıfladığımız hutbelerden iki tanesi özellikle dikkat çekicidir. 01.06.1972 tarihli “Orduyu Techiz” ve 15.09.1972 tarihli “Donanmamızı Güçlendirelim” hutbeleri Türk Silahlı Kuvvetleri’ne yardıma teşvik amacıyla hazırlandığı anlaşılan hutbelerdir. Bahse konu ilk hutbede, “zafer süngünün ucundadır, cümlesine, zafer jetlerin kanatlarındadır cümlesini eklemek icabediyor.” denilerek hutbe vermek istediği mesajı özetlemektedir. 70’li yıllar, sanayileşmenin, motorize olmanın, modern orduya sahip olmanın ihtiyacının arttığı soğuk savaşın hüküm sürdüğü yıllardır.²⁰⁹ Böylesi bir ortamda Diyanet’in bu yöndeki milli çabalara destek olduğu gözlenmektedir.

Anılan hutbe din dili açısından kullanılan dilin sembollerinin değiştirildiğine şahit olduğumuz bir hutbedir. “Zafer jetlerin ucundadır” demek, modernleşmeye, çağdaşlaşmaya kapı aralamaktır. Bu sözden yola çıkarak çağdaşlaşmanın nasıl olması gerektiği tartışmalarına kadar gidilebilir. Batıdan alınacak teknolojinin alınıp ahlakından uzak durmak nasıl olabilir, batı ahlakının temeli nedir gibi birçok din felsefesi tartışması örtük de olsa bulunmaktadır. Donanmayı güçlendirmek gerekirken, orduyu teçhiz etmek lüzumu doğduğunda kullanılan argümanların, gerekçelerin dini sembolleri, din dilini, din algısını dikkate alan yaklaşımla kurulması dikkat edilmesi gereken bir zorunluluktur. Tekraren söyleyecek olursak bu gibi yaklaşımlar din dilini din algısını aşındırabilir.

16 Temmuz 1970 tarihinde, "Milli havacılık sanayimizin geliştirilmesi, hava harp silah ve vasıtalarının satın alınması, hayati önemi haiz hedeflerin havaya karşı korunma imkânlarının geliştirilmesi suretiyle Türk Hava Kuvvetlerine güç katkısında bulunmak" amacıyla, "Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur.²¹⁰ 01.06.1972 tarihli “Orduyu Techiz” hutbesinin bu amaca yardımcı olmak amacıyla olduğu bellidir. Yine 11 Mart 1972 tarihinde, "Türk Deniz Kuvvetlerini güçlendirme konusunda, Türk ulusunun maddi ve manevi desteğini sağlamak" amacıyla "Türk

²⁰⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9F, Erişim Tarihi: 31.01.2015.

²¹⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Silahl%C4%B1_Kuvvetlerini_G%C3%BC%C3%A7lendirme_Vakf%C4%B1, Erişim Tarihi: 31.01.2015.

Donanma Vakfı" kurulmuş²¹¹ ve aynı yıl içinde 15.09.1972'de "Donanmamızı Güçlendirelim" hutbesi yayınlanmıştır. Diyanet'in toplumsal duyarlılık sahibi bir kurum olduğu ortadadır. Bu duyarlılığın talimatla, dışarıdan bir telkinle yapılıyor olduğu izlenimini doğuran bunun gibi birçok örnek bulunabilir. Toplumsal bir sıkıntının, bir ihtiyacın olduğunda Diyanet'in hemen o konuda bir hutbe yayınlaması, siyasilerin bu konuda talepkar olmalarının din algısına etkisinin iyi düşünülmesi gerekmektedir. Hutbe konularının cemaatin ihtiyaçları, dini bilgileri, psikolojik durumları, ekonomik durumları, eğitim durumları gibi birçok yönden iyi tanınarak belirlenmesi hem hutbenin verimliliğini artırır hem de uzun vadede hutbeye duyulan güveni artırır. İnsanların cumaya dini bir zorunluluktan gelmesinden faydalanmak, nüfusun yaklaşık her dört kişisinden birinin katıldığı bu yekûnu bir fırsat olarak görmek yine ısrarla vurguladığımız gibi din algısını yıpratıcı bir durum olduğu ortadadır.

2011 yılında iman ile alakalı hutbe konuları ise "Mevlid Kandili", "Çanakkale Zaferi", "Haramlardan Kaçınmak", "Engelliler-Otizm", "Akıl ve Ruh Sağlığımızı Korumak", "Korku Ve Ümit Arasında Yaşamak", "Kur'an Eğitimi", "Miraç Kandili", "Herşey Rabbimizi Hatırlatıyor", "Beraate Erişebilmek", "Kadir Gecesi", "Tefekkür Ölüm En Etkili Nasihattir", "Din Gönüllüğü", "Aziz Şehitlerimize", "Müminler Tek Bir Vücut Gibidir", "Tevbe", "Kerbela'yı Anlamak" ve "Zaman Bilinci" hutbeleridir. Yine buradaki hutbe başlıklarından, etkileycilik ve ifadelerin vurucu olmasına özen gösterildiği gözlemlenebilmekte; söyleyiş güzelliğinin önemsendiği söylenebilir. "Zaman Bilinci", "Herşey Rabbimizi Anlatıyor" hutbeleri buna örnek gösterilebilir. Nasıl ki 70'li yılların sosyal durumlarına uygun hutbeler irad edildiyse DİB'in toplumsal duyarlılığı devam etmektedir. "Engelliler-Otizm" hutbesi engellilerle ilgili olmakla birlikte toplumsal duyarlılığın arttığı otizm hastalığını odağına almıştır.

Hutbe konuları ve hutbe konularının değişmezleri hakkında konuştuğumuz bu başlıktan sonra özellikle hutbelerin konu edindiği, hutbe konularına destek olarak kullanılan ayet ve hadislere de daha yakından bakmak gerekmektedir. Bir sonraki başlık hutbedeki ayet ve hadislerin din felsefenin yöntemiyle irdeleneceği, din dili din algısı ve dini sembol temelli bir okumaya tabi tutulacağı başlık olacaktır.

²¹¹http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Silahl%C4%B1_Kuvvetlerini_G%C3%BC%C3%A7lendirme_Vakf%C4%B1, Erişim Tarihi: 31.01.2015.

3.3 Hutbedeki Ayet ve Hadisler

Hutbe; toplumun her kesimine dînî bilgi veren, hayatı yorumlama becerisi kazandıran, ortak dînî ve millî değerleri aşıl原因; dinin kardeşlik, özveri, hoşgörü gibi meziyetlerini kazandıran, dînî pratiklerin usûlüne uygun yerine getirilmesine yardımcı olan yaygın din eğitiminin vasıtalarından biridir.²¹² Her edimde olduğu gibi hutbe irad etme işinde de iletişim diliyle söylenecek olursa mesaj, kanal, hedef, bir de kaynak bulunur. Hutbeden beklenen amaç, “muhatapları bilgilendirmek ya da hatibin kendi fikir, dava ve inanç dünyasını ikna edici bir surette muhataplarına telkin ve -özellikle de- kabul ettirmektir.”²¹³ şeklinde özetlenebilir.

Hutbelerde kullanılan ayet ve hadisler hutbenin omurgasını oluşturmaktadır. Din dilinin sağlamlığı hutbeler için temel kaynaklar olan ayet ve hadislerle yapılan referanslarla sağlanır. Hutbeler genellikle Allah'a hamd ve dua ile başlar, öğüt (mev'iza) kısmı ile devam eder. Hutbelerin içeriğinde sık sık âyetler ve hadisler kullanılır.²¹⁴

Ayet ve hadisler, “nasıl bir din”i anlamamız için hutbede yer aldıkları, bize aslında ne söyledikleri, “hangi sembolleri din diline soktukları”, “hangi metaforlarla bizim dini bağlılığımızı arttırmak istedikleri”, “ne düşünmemizi” ve bu düşünme sonunda “nasıl davranmamız gerektiğini”, dine karşı “nasıl bir tavır almamız gerektiğini” belleten tercihlerdir. Ayetler Allah kelimidir, hadislerse sonunda Hz. Muhammed'e dayanır. Hutbede ayet ve hadis kullanımı dini açıdan söylenen sözü güçlendiren insanın itirazlarının önüne geçen, inanan insanın bağlılığını, metnin anlatım gücünü arttıran sebeplerdir.

Anlamı zenginleştirmek muhayyileyi renklendirmek için dilde semboller, analogi ve metaforlardan, mitolojik anlatımlardan faydalanılır. Kıssalar, darb-ı meseller, halk anlatıları, destanlar anlatımı güçlendirmek ve canlandırmak için kullanılır. Çünkü tinsel şeyleri anlamak, açıklamak ve ifade etmek için istediğimizde özellikle hayal gücümüzden yardım dileriz ve bir ressam gibi onların insanî

²¹² Murat Gökarp, “Bir Hatip Olarak Hz. Peygamber”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 6, C: 6, Sayı: 11, Ocak – Haziran 2013/1, s. 245.

²¹³ Gökarp, s. 246.

²¹⁴ Bekir Tatlı, “Hutbe Mecmualarında Hadis Kullanımı”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s.357; Dârimî, Salât, 197.

imgelerini oluştururuz.²¹⁵ “Düşüncenin evi olan dil, canlı ses unsurundan yapısal unsurlarına kadar her türlü anlamın mekânı durumundadır.”²¹⁶

İmgelerle ifade, hem batı düşüncesinde hem de İslam düşüncesinde üzerinde çalışmalar yapılan, anlamı anlamanın peşine düşüldüğü uğraşlar olmuştur.²¹⁷ Hasan Ayık, bu durumu İslamiyet açısından şöyle özetlemektedir:

Düşünce ile dil arasındaki kopmaz bağı dikkate alan İslam mantıkçıları, İbn-i Sina ile birlikte mantık ilminde, dildeki kelimelerin farklı delaletlerini de değerlendirerek, kelimenin anlama delaletini ele alan “delaletü’l elfaz” konusunu mantık ilmine sokmuşlardır. Gazali, bu konuyu daha ileri götürerek, “delaletü’l elfaz” bahsinde, dildeki eşsesli, eşanlamlı ve müstear kelimelere de yer vermektedir.²¹⁸

“Mevlânâ’nın “Mesnevî” İsimli Eserinde Metaforik Anlatımın Metafizik Boyutu” başlıklı doktora tezinde Svitlana Nesterova, Hasan Ayık’ın dile getirdiği şeyleri hem batı düşüncesi açısından hem de İslam düşüncesi açısından özetleyerek başka bir şekilde şöyle ifade eder:

Tarih boyunca eski kültür ve medeniyetlerin sıkça kullandıkları metaforik dil, İslâm düşüncesinde de kendine ayrı bir yer edinmiştir. Metaforlara Kur’an ve hadislerde rastlandığı gibi, sistemlerini bu iki ana kaynaktan aldıkları ilhamla geliştirip şekillendiren İslâm filozofları ve mutasavvıfları da metaforik anlatım yoluna başvurmuşlar ve bu türün zengin örneklerini sunmuşlardır. (...) Batı’da ise XX. yüzyılın başlarına kadar edebiyat incelemelerinde klâsik inceleme olarak adlandırılacak bakış açısı hâkimdi. Bu bakış açısına göre, metaforun düzyazının keyfini ve şiirin estetik değerini artırdığını, ancak belirsizliğe ve yanlışlığa açık bir davetiye çıkardığından dolayı; bilim ve felsefenin, dilin bu fonksiyonundan kesinlikle kaçınması gerektiğini varsaymaktadır. Buna göre metafor, olsa olsa estetik amaçlı bir süstür.²¹⁹

Dilde metaforlara başvurmak hem dile zenginlik kazandıran hem de tüm medeniyetlerin farklı şekillerde yararlandığı bir çözümdür.²²⁰ Şinasi Gündüz de bu konuda şunları dile getirir:

²¹⁵ Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal, Ankara: Doğubatu, 2007, s. 169.

²¹⁶ Hasan Ayık, “Düşünmeden Dile Felsefe ve Metafor”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 6, Sayı:1,2009, s. 73.

²¹⁷ Tokat, *Anlam Sorunu*.

²¹⁸ Ayık, s. 59.

²¹⁹ Svitlana Nesterova, “Mevlânâ’nın “Mesnevî” İsimli Eserinde Metaforik Anlatımın Metafizik Boyutu”, *Doktora Tezi*, Ankara: A. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 31.

²²⁰ Svitlana, s. 33.

Kutsala yönelik algılar insanla ilgili değer yargılarının da kaynağıdır. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi değer yargıları birçok dini gelenekte tanrı ya da tanrılar şeklindeki kutsal varlıklarla ilişkili inanışlardan beslenir. Çeşitli geleneklerde tanrıdan başka kutsiyetler de karşımıza çıkar. Örneğin bazı geleneklerde karma ya da dharma denilen bir ahlak sistemi, bazılarında yin-yang ilkesi değer yargılarına yönelik algılarda belirleyicidir. Değer yargıları üzerinde mutlak ve en üst düzeyde belirleyici olan unsurlar, bazı geleneklerde ise pozitivizmin, materyalizmin, sekülerizmin temel değerleridir. Örneğin metafizik değerleri dışlamaya dayalı pozitivist paradigma kendi ön kabullerini ve değer yargılarını üretmektedir. Akıl ve beş duyuyu ilgili tecrübî verilere dayalı bilgiyi mutlaklaştıran, bunun dışında her veriyi bilgi dışı kabul eden bir anlayış üretmiş ve bütün değerleri buna göre tanımlama yoluna gitmiştir. Benzer şekilde sosyal yaşamda elden geldiğinde “din dışılaşmayı” ifade eden sekülerizm de özellikle çeşitli Batı toplumlarında değer yargılarını belirleyen bir mutlak referans olarak kabul edilmekte ve değer yargıları bu bağlamda oluşturulmaktadır.²²¹

Alıntıladığımız bu uzun paragraflar metafordan, anlamdan bahsederken batı fikri ile bizim kendi fikrimizin farklılıklarına dikkat çekmeleri açısından ayrıca önemlidir. Hutbe özelinde bir çalışma olan tezimizde başkalarının kelimeleriyle konuşmanın yanlışlığını dile getirmeye çalışıyoruz. Başkalarının kelimeleri başkalarının dilinin bir parçasıdır, başkalarının dili ise başkalarının din algısının bir ürünüdür. Bir takım değerleri söz konusu ederken kullanılan referansların kendi değer yargılarımızdan başka referanslara sahip olması dinin kutsallarının başka/ din dışı kutsallara fedası anlamına gelebilmektedir.²²²

Özetle, kutsalın insan yaşamında önemli ve belirleyici bir yeri vardır ve kutsal yalnızca geleneksel anlamda din olarak tanımlanan yapılarla sınırlı değildir. Kutsalın insan yaşamındaki önemi insanın geçmiş ve geleceğe yönelik algılarında, mekâna ve zamana yönelik değerlendirmelerinde, sosyal ve fiziksel çevresine yönelik tecrübelerinde, kısaca hemen her yaklaşımında kendisini göstermektedir.²²³

Tezimizin önceki başlığı altında 1972 ve 2011 yılları hakkında bilgiler verip her iki yılın hutbelerini ele almıştık. Bu başlık altında ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mezkûr iki yıldaki hutbelerindeki din dili, din algısı bağlamındaki

²²¹ Şinasi Gündüz, “Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2009, s. 12.

²²² Gündüz, s. 13.

²²³ Gündüz, s. 13.

yaklaşım farkı, bu defa hutbelerde kullanılan ayet ve hadislerden yola çıkarak gösterilmeye çalışılacaktır. Her metnin bir ideolojisi vardır; her metin bir ideolojinin bir tavır alışın eseridir. Hutbe bağlamında fikrin taşıyıcısı ayet ve hadislerdir. Hutbede verilen ayet ve hadisler söylenmek istenen doğrultusunda fikre kuvvet verir; metni taşıyan saç ayağı mesabesinde durur. Söyleyeceklerimizi daha iyi anlatabilmek için ideolojinin de ne olduğunu ortaya koymak gerekir:

“İdeoloji, bir insanın ya da toplumun zihninde egemen olan fikirler, tasarımlar sistemidir. İdeoloji, bireylerin varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerini temsil eder. Yaygın olarak dini ideolojinin, ahlaki ideolojinin, siyasi ideolojinin vb. aynı zamanda birer ‘dünya görüşü’ oldukları söylenir.”²²⁴ İdeoloji ile ilgili bu girişten sonra tanrı algısı, din algısı ile ilgili de bir şeyler söylemek icap etmektedir. Özlem Güler şunları kaydeder:

“Tanrı algısı, çocuklukta oluşmaya başlayan, bireyin çevresi, dini ve kişiliği tarafından şekillenen bir yapıdır. Tanrı algısı oluşurken bireye öğretilen dini temsiller o bireyin Tanrı’ya yönelik algısının olumlu veya olumsuz yönde gelişmesini etkileyebilir.”²²⁵ Din algısı da aynen Tanrı algısında olduğu gibi kişilikten, çevreden etkilenen bir olgudur. Çevre etkisi kategorisinde düşünülebilecek hutbelerin din algısı üzerinde etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Günlük hayatımıza hutbe yoluyla giren konular, sözler, ayetler hepsi ayrı ayrı önemi haizdir. Hepsi üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir. Bilinçli ya da bilinçsiz, hutbe bir din dili inşa sürecidir. İnsanlara bir din algısı verme yoludur. İşte bunların da sonucu olarak hutbedeki ayet ve hadisler bu dilin omurgası mesabesinde dir. Hazreti Muhammed’in 500 civarında hutbe irad ettiği fakat bunların çoğunun diğer sözlerini kaydetmede gösterilen titizlik oranında hadis literatürüne yansımadağı, bunun sebebi olarak peygamber hutbelerinin çoğunun sadece ayetlerden oluştuğu iddiası kabul edilen yaygın bir bilgidir.²²⁶

Hangi ayetlerin ne sıklıkla kullanıldığı, belirli bazı ayetlerin hadislerin kullanım sıklığı, seçilen ayetleri hadisleri Türkçe’ye aktarıırken seçilen kelimeler,

²²⁴ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 47 ve 51.

²²⁵ Özlem Güler, “Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *AÜİFD*, 48. Sayı, s. 124.

²²⁶ Ahmet Önkal, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, DİB Yayınları, Ankara, 1995, s.148.

ayet ve hadislerin kaynağının belirtilip belirtilmemesi hep birer seçim ve din adına bir tavır, hep bir din algısı seçimidir.

Müslümanlar için vazgeçilmez bir ibadet olan Cuma hutbeleri bunun için eşsiz bir dini algı aracıdır. Günümüz İslâm dünyasında 200-300 milyon Müslüman her hafta Cuma namazı kılmakta ve hutbe dinlemektedir. Günümüzün tüm dünyayı küçük bir köy haline getiren iletişim ve haberleşme araçlarına rağmen, hiçbir bir araya geliş 100 milyonlara ulaşmamaktadır.²²⁷ Cuma hutbesi hem ülke hem tüm dünya Müslümanları için fevkalade bir imkânı barındırmaktadır.

1972 yılı hutbelerinin 11'inde dipnot varken 13'ünde dipnot bulunmadığını ifade etmiştik. Yine, Arapça hutbe duasıyla başlatılan 1972 yılı hutbelerinde Türkçe mevza kısmı konuyla ilgili bir veya birkaç ayet ile devam etmektedir. 24 hutbenin 10 tanesinde ayetten sonra konu ile alakalı bir de hadise yer verilmişken 14 tanesinde ayetten sonra serlevha olarak bir hadis metni bulunmamaktadır. Hadislerin hutbelerde yer almaması belki de hadis manasına gelen sözlerin belli bir formda değil de rahat bir üslupla yer bulmasından kaynaklanıyor olabilir.²²⁸ Hadis olarak yer verilen metinlerin de 1972 yılında çok dikkat edilmeden yer bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

1 Ocak 1972 ve 1 Şubat 1972 tarihli hutbelerde sadece başlangıç kısmında bir ayet bulunmakta bundan sonra Türkçe konu kısmında hutbenin başında okunan ayetin mealine bile yer verilmediği gibi, söz konusu iki hutbede ilginç bir biçimde herhangi bir şekilde hadis'e de yer verilmemiştir. Oysaki hutbenin temeli ayet ve onun pratiği konumundaki sünnet ve hadislerden oluşmalıdır.²²⁹ 1972 yılı ile ilgili din dilinin sağlamlığı, hutbede ayet ve hadis olması gerektiğinin niçin göz ardı edildiğini izah etmek mümkün görünmemektedir.

2011 hutbelerinin hepsinde bir ayet ve üç tanesi istisna edilirse bir hadis mutlaka hutbeye serlevha görevi görmektedir. Hutbenin başında bir ayete ilaveten konuyla alakalı bir hadis metnine de yer vermek 2011 yılı için artık standart halini

²²⁷ Kemal Güran, "Müslüman Bir Toplumun Aydınlatılmasında Cuma ve Bayram Hutbelerinin Önemi", *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, DİB Yayınları, Ankara, 2003, s. 488.

²²⁸ Tatlı, s. 376.

²²⁹ Zülfikar Durmuş, "Bilgi Edin(dir)me Aracı Olarak Hutbe", *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2009, s. 842.

almıştır denilebilir. Bu durumun standart hale gelmesine yayınlanan bir emir neden olmuştur.²³⁰

1972 hutbelerinde mevize kısmında verilen birçok hadis dikkat çekicidir. Birçoğunun nerden alındığı dipnot olarak verilmediği için belli değildir. Bunları biz tespit ederek gerekli yerlerde dipnot olarak vermeye gayret ettik. Hadislerin zayıflıkları, sahilikleri konumuzun dışında olduğu için hutbelerde ayetler ve Hz. Peygambere atfedilen sözlere hutbe diline etkileri açısından işaret etmeye özen göstereceğiz, bunların hadis ilmi açısından kritiği başka bir çalışma konusu olabilir.²³¹ Yine de çok dikkat çeken hadislere de konumuza olan ilgileri nispetince gerekli yerde işaret etmeyi uygun bulduk.

Örneğin, İslam'da Ağaç²³² hutbesinde “Peygamberimizin ağaç kesmenin uhrevi cezasını ifade için buyurmuşlardır ki: Meyvesinden, gölgesinden halkın faydalanacağı sedir (ve benzeri) ağaçları kesen kimseyi, C. Hak tepe taklak cehenneme atacaktır.”²³³ şeklinde bir hadise yer verilmiştir. Yine aynı hutbede “vatan ve millet namına en büyük cinayet” olarak tavsif edilen ağaç kesme ile ilgili “kaçakçılık yapan cahil insanların iki yakası bir araya gelmemiştir. Kıyamete kadar da gelmeyecektir” gibi ifadeler konu ile ilgili uyarılarda aşırıya gidildiğini göstermektedir. Ağaç konusunda söylenebilecek daha başka şeyler bulunabilecekken bu hutbedeki zikredilen hadis sıhhati konusunda temel hadis kriterleri açısından az bir yanlışa büyük ceza öngörmesiyle sahil olmadığını düşündürmektedir. Bu hadiste ağaç kesme gibi yanlış bir harekete karşılık olarak “cehenneme atılma” kadar büyük bir cezaya işaret edilmesi, “meselenin, dikkat edilmesi ve son derece titiz davranılması gereken hassas yönü bir sözün akla, mantığa ve gerçeğe uyup uymaması değil, hayat kurtaran bir söz de olsa onun Hazreti Peygamber’e nispet edilmesidir,”²³⁴ genel kuralının dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu konuda 1972 yılı hutbelerinin tırnak içinde kriterini aktardığımız “peygamber sözünün gücü”

²³⁰ http://www.rizemuftulugu.gov.tr/dosyalar/sekil_acisindan_hutbe_kriterleri.pdf, Erişim Tarihi: 06.07.2015.

²³¹ Yusuf Ay, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrirci ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004) ” *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

²³² Musa Cıgaloğlu, “İslam'da Ağaç”, *DG*, 15 Mart 1972, Ankara, 2013, s. 5.

²³³ Cıgaloğlu, s. 5.

²³⁴ Ali Yardım, *Hadis I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 54.

olarak tavsif edilebilecek şeyden sık sık faydalandığı iddia edilebilir. Cehenneme atılma metaforunun burada dinin ileri bir yorumuyla tahrif edildiği aşıkardır.

İsmail Kara, Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm adlı kitabında 70'li yılları tasvir ederken, daha önceleri daha güçlü bir şekilde var olan farklı din anlayışlarının, tipolojilerinin tek tipleşmeye başladığını söyler. Bunun amilleri olarak da 60 yıllardan itibaren hızlanan dini tercümelemleri, İmam Hatip Okulları, Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakültelerinde nisbeten modern eğitim alan bir neslin vücut bulmasını, haberleşme vasıtalarının artmasıyla modernleşme taleplerindeki yükselme ve şehirleşmeyi göstermektedir.²³⁵ Kara'nın ifadelerinin mücessem halini tezimize konu ettiğimiz mezkûr iki yıldaki hutbelerde görmek mümkündür. 1972 yılı hutbelerinde görülen şeklin oturmamış olması, hadis kaynaklarına hatta bazen ayetlere yer vermeme 2000'li yılların akademik zihniyeti ile şekillenen hutbelerine göre daha zayıf bir durumda olduklarını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra 2011 yılı hutbelerinde de Kara'nın bahsettiği modern eğitim ile şekillenen zihinlerin ürünü oldukları açıkça gün yüzüne çıkmaktadır.

Konjonktürden epeyce etkilenmiş görünen 1972 yılı hutbeleri üzerinden misallere devam edecek olursak, Orduyu Techiz²³⁶ ve Donanmamızı Güçlendirelim²³⁷ hutbeleri bunun tipik örnekleri olarak durur. Bu iki hutbeye önceki başlık altında da değinmiş, o yıllarda kurulan vakıflara yardım amacıyla bu iki hutbenin yayınlanmış olduğunu ifadeye çalışmıştık. Burada din dilinin dışarıdan müdahalelere maruz kaldığını da ayrıca ifade etmek gerekmektedir. Bu yardım konusuyla ilgili ifadelerde bu iş için tam da bu konuyu destekleyecek şekilde ayet ve hadislerle süslü bir din dilinin yardımı görülecektir.

Bahse konu ilk hutbe Enfal Suresi 60. ayet odağında hazırlanmıştır. Hutbe duasından sonra bu ayetin metni altında "Her kim ordunun ihtiyacını giderir, onu techiz ederse, o kimse için Cennet vardır."²³⁸ hadisi zikredilmiştir. Bu ayet ve hadisten sonra hutbenin meramı, 'hassaten Hava Kuvvetlerimizi güçlendirmek Cenab-ı Hakk'ın yardımı ile günümüz savaşlarını kazanmanın yegâne şartlarındandır. Görülüyor ki zafer süngünün ucundadır, cümlesine, zafer jetlerin

²³⁵ Kara, s. 219.

²³⁶ M. Talat Karaçizmeli, "Orduyu Techiz", *DG*, 1 Haziran 1972, Ankara, 1972, s. 5.

²³⁷ Diyanet, "Donanmamızı Güçlendirelim", *DG*, 15 Eylül 1972, Ankara, 1972, s. 5.

²³⁸ Buhari, Fedail, 9.

kanatlarındadır cümlesini eklemek icabediyor,²³⁹ denilerek ifade edilmektedir. Bu ifadelerden Cenab-ı Hakk'ın yardımı ile savaş kazanmak arasında bir bağ kurulmakla beraber zafer jetlerin kanatlarındadır arasında bir kırılma olduğu açıkça görülebilmektedir. Allah'ın yardımı için motorize olma, jetlerin kanatları ile zafer, hatta jetlerin kanatları ile meleklerin kanatları ya da kanatlı melekler arasında örtük bir analogi, bir hatırlatma yapıldığı anlaşılmaktadır.

Zamanın ihtiyaçları için hutbeler vasıtasıyla tercih edilen bu haberleşme, belki zorunluluktan başvurulmuş bir yol birçok durumda başvurulmuş bir metot haline gelmiştir. Arızî olarak kullanılabilir, hutbelerin haberleşme aracı olarak kullanımı adeta her toplumsal sorunda ilk akla gelen çözüm olarak düşünülmüştür. Bu yolla hutbeler devlet ile halk arasında adeta sadece bir haberleşme aracına indirgenmiş, Cuma namazları sebebiyle bir araya gelen cemaatin toplamının büyüklüğü, hutbenin ülke genelinde gündem olma imkânı rutin bir uygulama halini alarak bu imkândan hemen her fırsatta faydalanılmıştır. Hutbe bir araç konumuna indirgenmiş, dini eksiklikleri giderme, ibadet olma gibi daha temel bileşenleri göz ardı edilmiştir.

15 Eylül 1972 tarihinde bu sefer yeni kurulan Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı için bir yardım toplama ameliyesine aracılık yapan bir hutbe ile karşılaşırız. Hutbeye dayanak olarak, Tevbe Suresi 41. ayet ve “Ümmetimden denizde savaşan ilk muharıpler Cennete girmeyi hak etmişlerdir.”²⁴⁰ hadisi seçilmiştir. Zikredilen vakfa yapılacak yardımların sadaka-i cariye olduğu ifade edilmiştir. Hutbenin altındaki imza bir kişi adı değildir, hutbe “Diyamet” imzasıyla yayınlanmıştır. Bir kişinin adı yerine imza olarak Diyanet'in kullanılması bu hutbenin arkasında kurum olarak durulduğunu da ihsas eder. Bu imzayla hutbe kurumun görüşü halini alır.

1972 yılı ile 2011 yıllarında bazı hutbe konularının ortak olduğunu söylemiştik. Şimdi o hutbelerdeki ayet ve hadislerle yakından bakıp bu başlık altında söyleyeceklerimizi bitirmek istiyoruz.

Ortak konuları işleyen hutbelerden biri 15.06.1972 tarihindeki “Merhamet Duyguların En Güzelidir” başlıklı hutbe ile 01.04.2011 tarihindeki “Peygamberimiz

²³⁹ Karaçizmeli, s. 5.

²⁴⁰ Sahih-i Buhârî, c. 8, Hadis No: 1231, s. 337. (Kaynak gösterimindeki farklılık hutbelerdeki farklılıktan kaynaklanmaktadır.)

ve Merhamet” hutbesi ve yine 15.04.2011 tarihinde yayınlanan “Merhamet Eğitimi” isimli hutbedir. İlk hutbede Mü’min Suresi 7. ayet, ikincisinde Tevbe Suresi 128. ayet bahse konu üçüncü hutbede ise Enbiya Suresi 107. ayet hutbe duasından sonra verilmiştir. Hadis olarak ise birinci hutbede metin içinde kaynağı belirtilmeden “Allah’ın rahmetine en uzak insanlar, katı kalpli olanlardır.”²⁴¹ şeklinde anlamı verilen hadis, ikinci hutbede ayetten sonra metni verilen anlamı hutbenin sonunda hatime olarak “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe gerçekten iman etmiş olmazsınız.” şeklinde yer bulan hadisin kaynağı “Müslim, İman, 93-94” şeklinde dipnot olarak da yer bulan hadistir. Üçüncü hutbenin ayetten sonraki hadisi ise hadis metninin hemen altında “Buhari, Tevhid, 2” şeklinde kaynağı verilen ve yine anlamı hatime olarak “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.” şeklinde kullanılan bir hadistir.

Bu üç hutbenin hutbe duasından sonra hutbenin çatısını oluşturan ayet ve hadisleri dikkate alındığında, 1972 yılında kullanılan ayeti kerimenin hutbenin başlığı olan “Merhamet Duyguların En Güzelidir” isimlendirmesini ile mutabık olduğu²⁴² görülmektedir. Serlevha olarak kullanılan hadisin anlamı ise hutbenin Türkçe mevize kısmından anlaşıldığına göre “Allah’ın rahmetine en uzak insanlar, katı kalpli olanlardır” şeklindedir. Konu, “Peygamberimiz imanla merhametin münasebetini şöyle belirtiyor” denilerek birçok hadis verilerek geliştirilmeye çalışılmıştır. Sırasıyla “Merhamet beslemedikçe iman etmiş olmazsınız”²⁴³, “İnsanlara acımayana Allah da rahmetini göstermez, merhamet etmeyene merhamet olunmaz”²⁴⁴ şeklinde sıralanmıştır. Çocuklara merhamet bahsi ile devam eden hutbe ise çocukları ile ilgilenmeyen bir babaya Peygamberin “Allah kalbinden merhameti çıkarmışsa ben ne yapayım”²⁴⁵ şeklindeki hayret ifadesini söz konusu etmektedir. Kalbinin katılığında şikâyetçi olan birine “Öksüzü sev, başını okşa, sevindir, yoksulu doyur”²⁴⁶ tavsiyesi yer bulmuştur.

2011 yılı merhamet konulu hutbesi ise “Peygamberimiz ve Merhamet” adını taşımaktadır. Bu hutbenin serlevhası Tevbe Suresi 128. ayet; hadis olarak ise İmam

²⁴¹ Tirmizi, Zühd, 62.

²⁴² ‘Rabbimiz! İmin ve merhametin her şeyi içine almıştır.’ (Mü’min, 40/7.)

²⁴³ Müslim, İman, 93.

²⁴⁴ Müslim, Fedail, 66.

²⁴⁵ Buhari, Edeb , 18.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 263; 387.

Müslim, İman, 93-94. hadisleri bulunmaktadır. Serlevhadaki ayetin meali²⁴⁷ hutbenin mevize kısmında, hemen baş tarafta verilmiş; daha sonra Enbiya Suresi 107. ayetin meali²⁴⁸ yer bulmuş; hutbe, serlevhada Arapça metni olan hadisin anlamı verilerek bitirilmiştir. Aradaki yerler canlı bir üslupla doldurulmuş Peygambere yönelenlere, Peygamberin ne diyeceği etkileyici bir üslupla sıralanmıştır. Söyleyişe, kullanılan ifadelerle özen gösterme, zaman zaman bu konuda ifrada varan ifadeler olsa bile şiirsel sayılabilecek söyleyiş son yılların hutbelerinin genel özelliği durumundadır; bu hutbe de özenli, etkileyici bir üslupla güzel bir hutbe örneğidir.

Aynı yılın aynı ayında merhamet konusu ikinci kez “Merhamet Eğitimi” başlığıyla işlenmiştir. Bu hutbe sonuç kısmında da ifade edildiği gibi Kutlu Doğum Haftası etkinliklerinin ana başlığını kendine de isim olarak almış bir hutbedir.

Bu hutbede kullanılan ayet Enbiya Suresi 107. ayet, hadis ise İmam Buhari'nin Tevhid babı 2. hadisidir. “Aziz Kardeşlerim!” seslenmesiyle başlayan hutbe “ [...] Hayır hayır! Doğrusu yapıp ettiklerinden dolayı kalplerinin üzeri pas tutmuştur”²⁴⁹ ayetinin nüzulünü anlatan canlı bir tasvirle başlamıştır. Bazı sahabelerin bu ayetten yola çıkarak kalbin pas tutmasını merak etmeleri sonucu “Tirmizi, Tefsirü'l Kur'an, 74, Hadis No: 33902”²⁵⁰ olarak diğer hutbelerdeki kaynak gösteriminden farklı bir şekilde kaynağı verilen,

Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tövbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlar. Günahdan dönmez ve bunu yapmaya devam ederse siyah nokta arttırılır ve sonunda tüm kalbini işgal eder. İşte Allah'ın kitabında; ‘Hayır, hayır doğrusu yapıp ettiklerinden dolayı onların kalpleri pas tutmuştur.’ diye anlatılan pas budur.

Diye aktarılan hadis yer almaktadır. Bu metindeki ayet ve hadisteki pas metaforu dikkat çekicidir. Ayet ve onu açıklayan hadiste manevi bir olayı anlatmada maddi bir öğeyle açıklamak ayet ve hadislerin anlatımı ile ilgili söylediklerimize muvafık düşmekte böylece anlam zenginleşmekte, anlama işi daha kolay hale gelmektedir.

²⁴⁷ ‘Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.’ (Tevbe, 9/128).

²⁴⁸ ‘Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik.’ (Enbiyâ, 21/ 107).

²⁴⁹ Mutaffifin, 83/14.

²⁵⁰ Dipnotlardaki farklılıklar hutbe metinlerinde verilen dipnot farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu konuda bir müdahalemiz bulunmamaktadır.

Hutbe günümüzde de kalp paslanması yaşandığından bahsetmekte buna sebep olarak da merhametin hayatımızdan çekilmesini göstermektedir. Merhamet eksikliği, günlük hayattan örneklerle ifade edildikten sonra “Komşusu açken tok olarak sabahlayan bizden değildir.”²⁵¹, “Küçüklerimize sevgi, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.”²⁵² ve “Haksız yere bir serçeyi öldüren Cenab-ı Allah kıyamet gününde hesap soracaktır.”²⁵³ gibi hadisler sıralanıp nebevi ikazlara dikkat çekilmektedir. Bunlardan sonra merhametin gerekliliği “Merhamet ancak kalbi katılaşmış inançsız bedbahtların kalbinden kaldırılmıştır”²⁵⁴ hadisi zikredilmiştir. Hutbe 2011 yılındaki diğer hutbede olduğu gibi bir hadisle bitirilmiştir: “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez.”²⁵⁵

Ortak konulu hutbeleri incelemeye “haset” konusundaki iki hutbeyle devam edeceğiz. Biri, 1972 yılı 1 Mayıs’ında Diyanet Gazetesi’nde yayınlanan ‘Hased, İslâmiyetin Kötülediği Bir Huydur’²⁵⁶ isimli hutbedir. Diğeri ise 29.04.2011 tarihli “Haset İyilikleri Yer Bitirir”²⁵⁷ isimli hutbedir.

1972 yılındaki mezkur hutbede kaynakça bulunmamaktadır. Serlevha olarak sadece ayet bulunmakta ve hadise yer verilmediği anlaşılmaktadır. Serlevha ayetin Nisa Suresi 32. ayet²⁵⁸ olduğu anlaşılmaktadır. Haset konusu hasedin ne olduğu kelime anlamı verilerek başlamakta sonra ilk hasetçinin şeytan olduğu, Hazreti Adem ile arasındaki münasebeti bağlamında anlatırken hasedi tanımlamak için kullanılan ‘mikrop’ analogisi ilginçtir. Bura da da yine manevi bir hastalık maddi bir öğeyle açıklanmış mikrop metaforu kullanılmıştır. Bu yolla hasedin bir hastalık olduğunu anlatmada bu benzetmeden faydalanılmıştır. Haset konusuna metin içinde Zuhuf Suresi 32. ayet²⁵⁹ ile devam edilmiş ve belirttiğimiz gibi kaynak verilmeden ‘Hasedden’²⁶⁰ sakınınız. Çünkü ateş odunu nasıl yakıp tüketirse, hased de bütün

²⁵¹ Hakim, Müstedrek, II, 12.

²⁵² Tirmizi, Birr, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 66.

²⁵³ Nesâî, Dahâyâ, 42.

²⁵⁴ Hakim, Müstedrek, Tevbe ve İnâbe, 7632.

²⁵⁵ Buhari, Tevhid, 2.

²⁵⁶ Ali Arslan Aydın, “Hased, İslâmiyetin Kötülediği Bir Huydur”, *DG*, Sayı 41, s. 5.

²⁵⁷ <http://ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, Erişim Tarihi: 14.07.2014.

²⁵⁸ ‘Allah’ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri özlemeyin.’ Nisa 4/32.

²⁵⁹ ‘(Ey Muhammed) Rabbi’nin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini aralarında (onlar değil), biz taksim ettik. Bir kısmını bir kısmına iş gördürsün diye kimini kimine derecelerle üstün kıldık. Rabbi’nin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.’ Zuhuf 43/32.

²⁶⁰ “Haset” sözcüğünün yazımında görülen tırnak içindeki yazım yanlış alıntı yapılan yere aittir.

iyilikleri öylece mahvedip yok eder.’²⁶¹ diye bir hadis kullanılmıştır. Haset konusu nimet bağlamında, nimete rıza göstermemek bağlamında, metnin bir yerinde yine ilginç bir ifadeyle “o halde herkes ilahi taksime az da olsa razı olmalı, kısmetine razı olmalıdır” denilerek söz konusu edilmektedir. 1972 yılı hutbelerinin redaksiyonunun yapılmamış olması, bir kontrol mekanizmasına tabi tutulmamış olmasını göstermesi açısından bu ifadedeki “az da olsa rıza göstermek” kısmı temsil gücü yüksek bir numunedir. Burada rızanın ya hiç ya hep olması gerektiği; yani iman ile alakalı bir konu olduğu unutulmuş gibidir ya da yazımdaki savruluk sonucu bu ifade düzeltilmeden Diyanet Gazetesi’nde yer bulabilmiştir.

Haset konusunu işleyen 2011 yılı hutbesi 29.04.2011 tarihini taşımaktadır. Felak Suresi ve altında “Ebu Davud, Edeb, 52.” olarak kaynağı verilen hadisin²⁶² metni serlevha olarak bulunmaktadır. Hutbe metni içerisinde “Bir kulun kalbinde imanla haset bir arada bulunmaz”²⁶³ hadisi verilmiş; haset anlatılırken söylenenlere “Tirmizi, Sıfatu’l-Kıyame, 57.” şeklinde dipnot verilerek metni güçlendirme yoluna gidilmiştir. Bazı hutbelerin hadislerle sona erdirildiğine değinmiştik, bu hutbe de başta okunan Felâk Suresi’nin mealiyle son verilmiştir. Bu hutbeden, hasedi izah ederken, onun bu sefer toplumsal zararlarına daha çok dikkat çekildiği görülmektedir.

1972 hutbesinde Şeytan ile Hazreti Âdem arasında cereyan eden kısasa “Zira hased, şeytani bir huydur. Şeytan hasedcilerin ilki ve başıdır. Hz. Ademe ihsan buyrulan nimetleri çekemiyen Şeytan, Allah’ın lânetine uğradı. Kardeşi Hâbili çekemeyip ona kin tutan Kaabil, Allah’a isyan edip, katil oldu.”²⁶⁴ şeklinde özetlenmektedir. 1972 yılındaki “Hased, İslâmiyetin Kötülediği Bir Huydur” isimli hutbede, hutbenin önemli bir ayağı iken 2011 yılındaki hutbede bu olay hatırlatılıp bu olayın ibret verici olduğuna değinilmekle yetinilmiştir. 2011 hutbesinde kişiye “Allah’ın takdirine rıza göstermesi gerektiği düşünce ve davranışlarını aklın ve dinin gereği doğrultusunda düzenlemeye çalışması” tavsiye edilmektedir. İlk hutbede iman vurgusu daha barizken 2011 hutbesinde davranışların aklın ve dinin gereği doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğine yapılan vurgu birçok hutbe de farklı

²⁶¹ Ebu Davud, Edeb, 44.

²⁶² ‘Hasedden kaçının; çünkü o ateşin odunu yiyip tükettiği gibi, bütün hayırları yer bitirir.’ (Ebu Davud, Edeb, 52).

²⁶³ Nesai, Cihad, 8.

²⁶⁴ Aydın, s. 5.

tonlarda da olsa kendini göstermektedir. Buradan yola çıkarak sahih din vurgusunun hutbelerde nasıl görünür olduğu hakkında bir fikir sahibi de olunabilir. Örnek verdiğimiz hutbelerde akıl, bilim, çağdaşlık, gelişme, ilerleme gibi kavramların günümüze yaklaştıkça vurgusunun arttığı görülmektedir. Hutbelerdeki zihniyet değişimini izlemek adına bu kelimeleri izlemek bile ilginç sonuçlara ulaştırmaktadır.

1972 ve 2011 yıllarında ortak bir hutbe konusu da hayadır. 1972 yılında 1 Temmuz'da konuyla ilgili dipnotu da bulunan hutbe²⁶⁵ Lütfi Şentürk tarafından kaleme alınmıştır. 2011 yılı haya konusunu işleyen hutbe ise: “Züleyha Karşısında Yusuf Olabilmek”²⁶⁶tir. Bu hutbenin yazarı ise DİYK Uzmanı Dr. Ülfet Görgülü'dür.

1972 yılı hutbesinde, Nahl Suresi 90. ayeti kerime bulunmakta altında ise “Her dinin bir ahlakı vardır; İslamın ahlakı ise hayadır”²⁶⁷ manasına gelen bir hadis metni bulunmaktadır. Bu hadisten sonra “Utanmazsan dilediğini yap”²⁶⁸ ve

Allahu Teâlâ bir kulu helak etmek isterse (ilk önce) onu hayadan mahrum eder. Hayadan mahrum olunca edebsiz olur ve herkes tarafından nefretle karşılaşır. Böyle olduğu için kendisinden emanet kaldırılır. Emanetten mahrum olunca da hain olur. Hain olduğu için kendisinden merhamet silinir. Merhametsiz olunca da Allah'ın rahmetinden uzak kalır ve lânete uğrar.²⁶⁹,

şeklinde hadisler yer bulmuştur. Bu hadislerden başka Hz. Peygamber'in: Allah'tan hakkıyla hayâ ediniz, buyurdu. Oradakiler: Ya Nebiyyallah, Allah'a hamd olsun ki, biz hayâ ediyoruz, dediler. Bunun üzerine Efendimiz: Öyle değil, Allah'tan hakkıyla hayâ etmen başını ve onda bulunan uzuvlarını muhafaza etmen, karnını ve onun ihtiva ettiklerini koruman, ölümü ve çürümeyi hatırlamandır. Ahreti isteyen kimse de dünya zinetini terk etsin. Böyle yapan kimse, Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş olur, buyurdu²⁷⁰,

şeklindeki hadisi verilmiş ve kaynak olarak “Hadisi Tirmizi rivayet etmiştir” denilerek kaynağın ayrıntısı konusunda ihtisara gidilmiştir. Bu hadislerin yanında “Ensar kadınları ne iyi kadınlardır; hayâları din hususunda bilgi sahibi olmalarına

²⁶⁵ Lütfi Şentürk, “Haya İmandandır”, *DG*, Sayı 45, s. 5.

²⁶⁶ <http://ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, Erişim Tarihi: 14.07.2014.

²⁶⁷ İmam Malik, *Hüsni'l- Hulk*, 9.

²⁶⁸ Buhari, *İman*, 16.

²⁶⁹ Hadisi İbn Mâce rivayet etmiştir. (Hutbede kaynak bu kadar verilmiştir. Tamamı: İbn Mâce, *Zühd*, 17. olmalıdır.)

²⁷⁰ Hadisi Tirmizi Rivayet etmiştir. (Tamamı: Tirmizi, *Kıyamet*, 25. olmalıdır.)

mani değildir.”²⁷¹ hadisi de bulunmaktadır. Burada bilgi konusuna yaklaşımdaki farklılık söz konusudur. İncelemeye çalıştığımız ilk yılın hutbelerinde bilgi daha çok imani karakterlidir. Bunun için daha çok faydacı bir yaklaşımla konuya girebilecek bilgiler öyle kılı kırk yarar bir tarzda değil daha gevşek sayılabilecek bir tavırla hutbelerde yer bulmuştur. 2011 yılı ise kullanılan hadislerin ayetlerin, akademik bir ele alışla kaynakları verilmesiyle, daha akılcı, daha mantıklı seçim yapmaya çalışmakla kendini 1972 yılındaki tercihlerden ayırmaktadır. Bu tavır alış farkının sebepleri olarak, iletişim olanaklarının artması, Diyanet’in daha kuruluşundan bu yana tartışmaların odağında bir kurum olması gösterilebilir. Devlet de kendi devletçi anlayışlarından sıyrılmakta, daha sivil bir çehreye bürünmektedir. Daha önceleri çok da problem edilmeyen, problem olarak görünürlük kazanmayan şeyler demokratik alışkanlıkların hayatta daha çok yer edinmesi ile beraber büyük meseleler haline gelebilmektedir. Bu açıdan hutbede verilen ayetler, hadisler daha çok otokontrolden geçmekte, kimseyi rahatsız etmeyecek, herkesin memnun kalacağı tercihler daha çok görünür olmaktadır. Çoğulculuk, demokrasi, çağdaşlık ister istemez din diline negatif anlamıyla sirayet etmektedir. Tartışmaya çalıştığımız bu psikolojik hali, daha kurumun ilk başkanlarından olan Ahmet Hamdi Akseki’nin dile getirdiği “daha fazla kötülüğe engel olmak”²⁷² psikolojisi açıklayacaktır. Diyanet’in çalışma tarzında, meseleleri ele alışında bu psikoloji kendine yer bulmakta, bazı şeyler yine bazı faydalar için ihmal edilebilmekte, esnek çözümler kolayca yer bulabilmektedir.

Mezkûr iki yılın benzer konuları işleyen hutbelerinden ikisi “hacc” konusundadır. 1972 yılında “Hac Nasıl Yapılır”²⁷³ ve 2011 yılında “Haccı Anlamak”²⁷⁴ hutbeleri aynı konuyu ele almaktadır. Daha önce de bahsi geçtiği üzere 1 Ocak 1972 tarihli Diyanet Gazetesi’nde yayınlanan “Hac Nasıl Yapılır ve Kimlere Farzdır” adıyla çıkan hutbede, serlevha olarak kullanılan ayet metninden²⁷⁵ başka hutbenin metni içinde ne bir ayet mealine ne de bir hadise yer verilmiştir. Hutbe hac ibadetinin nasıl yapılacağını bir ilmihal kitabı formatında anlatmaktadır. Konuyla ilgili birçok ayet ve hadis verilebilecekken bu tercih edilmemiştir. Zengin anlatım olanakları olan hac ile ilgili ayet ve hadislerle yer verilmemesini izah etmek güçtür.

²⁷¹ Hadisi Tirmizi Rivayet etmiştir. (Tamamı: Buhari, İlim, 50. olmalıdır.)

²⁷² Kara, s.198.

²⁷³ Sami Uslu, “Hac Nasıl Yapılır?”, *DG*, Sayı 33, s. 5.

²⁷⁴ <http://ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, Erişim Tarihi: 14.07.2014.

²⁷⁵ Al-i İmran, 3/97.

Kıssalar, metaforlar, benzetmeler kullanılarak hac ibadetinin menasiki bile daha canlı bir şekilde anlatılabilecekken bunun tercih edilmemesi hutbe hazırlarken özen göstermemekle izah edilebilir ancak. İki yılın hutbelerini karşılaştırırken hac konusundaki bu hutbe ile 14.10.2011 tarihli Mümin Şener'in hazırladığı hutbe aradan geçen otuz dokuz yılın yaklaşım tarzının farkını ortaya koymaktadır.

2011 yılı "Haccı Anlamak" hutbesi 1972 yılındaki ile aynı ayet ile başlamaktadır. "Kim hacceder, kötü söz söylemez ve günah işlemezse anasından doğduğu gibi günahsız döner"²⁷⁶ diye hutbe metni içinde anlamı da verilen bir hadis ayetin altında metin olarak yer almaktadır. Bu hutbe haccın nasıl yapılacağı ve ilmihal bilgilerinden ziyade daha çok haccın anlamı üzerinde yoğunlaşan bir metindir. Söz konusu ibadet olsa bile bu hutbede de görüldüğü gibi son yıllardaki hutbelerdeki bu yaklaşım mezkûr hutbede de korunmuştur. Hutbe, haccın anlamına yoğunlaşmış ve "Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap! Şüphesiz beni sabredenlerden bulacaksın"²⁷⁷ şeklinde meali verilen ayetin hatırlattıklarından yola çıkılarak hac ibadetinin tarihi arka planına gönderme yapılmıştır. Bu metaforun anlam dünyamızı genişlettiği direkt olarak imanla bir bağının olduğu muhakkaktır. Bunun yanı sıra bu kısasa din algımızın temelleriyle bir irtibatı da içermektedir. 1972 yılındaki hac hutbesine nazaran 2011 yılı hutbesi daha olumlu özellikler taşımaktadır. Hutbe dine olan rağbeti arttıracak bir imkânsa 2011 yılı hacc konusunda 1972 yılına göre daha başarılıdır denilebilir. 1972 yılındaki hutbede hiçbir ayet ve hadise yer verilmemesi tevیل götürmeyecek bir eksikliktir. Bunun Diyanet Gazetesi'nde yayınlanıyor olması kurumsal kimlik, Diyanet'in din algısı gibi şeylerin çok da problem olarak görülmediğinin bir işareti sayılabilir.

Bahse konu hac hutbelerinde ilkinde yapmak ikincisinde anlamak temelli bir yaklaşım da ayrıca irdelenmeye değerdir. Mezkûr hutbelerdeki yaklaşım farklılığına modernizmin tek tipleştirici, sıradanlaştırıcı, keskin ifadelerden sıyrılmış, adeta gönüllere hapsedilmek istenen din anlayışına doğru kayan din anlayışının ön plana çıkarılması olarak da bakılabilir. Bu tehlikenin 2011 yılı hutbelerinde 1972 yılına göre daha baskın bir şekilde bulunduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Hutbelerde kullanılan dil modernizmin dilinden çok şey almış bir dildir.

²⁷⁶ Buhari, Hac, 4.

²⁷⁷ Saffat, 37/102.

Burada altını çizmek istediğimiz şey dinin doğasında olan şeylerin olabildiğince dengeli bir şekilde ifade edilmesidir. Bir konuya, bir yaklaşıma ağırlık verilirken ihmal edilen, göz ardı edilen diğer konu ve yaklaşım problemlili durumlara neden olabilmektedir. Toplumun modernleşmesine paralele olarak din de modernizm etkisinde yorumlanmaya başlamıştır. Yalnızlaşan, bireyselleşmenin tuzağındaki insan aynı zamanda kutsalla olan bağları gevşemiş insandır.²⁷⁸

1972 yılı hutbelerinde, iki tane de olsa metin içerisinde hiç ayete yer verilmeyen hutbe bulunması hutbenin ne olduğu, Peygamber'in hutbelerinin nasıl olduğu anlayışının bile ihmal edildiğini gösterir önemli bir sorundur. Hutbenin mevize kısmının hemen başında ayet metinlerinin altında hadis metinlerine yer vermenin oturmuş bir uygulama olarak kararlık kazanmadığı da görülmektedir. Dipnot verme konusunda da benimsenmiş ortak bir tavır bulunmamaktadır. Seçilen hadislerin metinleri verilirken yer yer özensiz davranıldığı, eleştirilerden çok da sakınılmadığı ortadadır.

Buna rağmen 2011 hutbelerinin hepsinde bir ayet metni yanında bir de hadis metnine yer vermesi, sebab-i nüzul, hutbeye ayet mealiyle başlama ya da bitirme, Kur'an kıssaları gibi daha dikkat çekici bir seçimlerle hutbeye gösterilen özenin daha da artmış olduğu söylenebilir. Hutbelerde kullanılan ayetler ve hadislerin artık istikrarlı ve düzenli bir şekilde kaynaklarının verilmesi olumlu bir üslup olarak zikredilebilir.

2011 yılı hutbelerinde kaynak kullanımı olarak daha sağlam temellere istinat ettiği açıktır. Şekil olarak da bir uygulama birliği sağlanmıştır. Bir sonraki başlık altında daha yakından göreceğimiz gibi tüm bu olumlu taraflarının yanı sıra modernizmin, seküler din anlayışının sızmalarının sık sık izlenmesi 2011 yılı hutbelerinin bir eksiği olarak durmaktadır.

3.4 Hutbede Dil

Hutbede dil derken hutbede kullanılan din dilini kastediyoruz. Hutbede dil, kelimeler, kelimelerin vurgusu, tekrarı, bağlamı, kelimelerin bir araya gelişi, gündemden çıkan kelimeler gibi birçok etmenin toplamıdır. Din dili, onun ne olduğu, mantıkî statüsü, bu dilin bilgi verici veya heyecan uyandırıcı olması gibi şeylerin

²⁷⁸ Tokat, *Anlam Sorunu*, s. 76; Yıldırım, s. 110.

ciddiyetle ele alınması gerekmektedir.²⁷⁹ Bizim çalışmamız özelinde, hutbede dil derken hutbeye sirayet eden, hutbeyi şekillendiren ve hutbenin şekil verdiği din dilinden bahsetmiş olacağız. Diyanet'in din algısındaki değişimin izlerini 1972 ve 2011 yılı hutbeleri özelinde incelemeye çalışırken bu dil hakkında konuşmaya bir takım yargılara ulaşmaya çalışıyoruz.

Hutbedeki dil, hutbenin zihniyeti olarak da tanımlanabilir. Her türlü alanın zihniyetle bir ilişkisi vardır. İdeoloji bir zihniyet formudur, aydınlar bir zihniyet taşımaktadırlar, eğitim bir zihniyet işidir, bir bilim ve din zihniyeti vardır.²⁸⁰ Terry Eagleton da, Edebiyat Kuramı adlı eserinde “edebiyat yoktur ideolojiler vardır”²⁸¹ derken bunu söylemektedir.

İslamiyet için henüz Hristiyanlığın geçtiği modernizmle yüzleşme yolundan geçmediğini iddia eden John Hick bunun İslam dini için de kaçınılmaz olduğunu iddia etmektedir.²⁸² Tezimize konu edinin analizini yapmaya gayret ettiğimiz hutbeler, İslam dininin din diliyle kurulması gereken Cuma hutbelerinin modernizmin sirayet ettiğini din dilinden ne kadar etkilendiğini ortaya koyma çalışmaktır. Hutbe üzerinden yapılan, çağdaşlaşmayla eş zamanlı olarak okunabilecek tartışmalar İslam diniyle modernizmin karşılaşmasından neşet eden tartışmalardır.

Hutbenin dili, şekil ve ihtivanın bileşiminden oluşan tercihlerin toplamıdır. Hutbenin Arapça, Türkçe ya da başka bir dilde ifade edilmesi, söylenenlerin uzun ya da kısa tutulması, didaktik ya da betimleyici bir üslup seçilmesi, hutbedeki ayetler, hadisler, şiirler, seslenme nidaları, metaforlar, benzetmeler, kıssalar, hikâyeler vb. gibi hutbe dilinin birçok bileşeni bulunmaktadır. Din algısının hutbe dili üzerinde etkisi büyüktür. Bunun yanı sıra hutbe dili de bir din algısının taşıyıcısıdır.

Din algıları ya geleneksel, ya modern, ya evrimci, ya milliyetçi ya da bilimci özellikler taşır.²⁸³ Hutbenin dili bu yaklaşımlardan biri ya da bir kaçıyla şekillenerek kurulur. Hutbede verilmek istenen mesaj bu yaklaşımlarla örtük ya da açık bir şekilde ifade edilir.

²⁷⁹ Koç, s. 15.

²⁸⁰ İbrahim Özler, “Camilerin Zihniyet Değişimindeki Yeri”, *Doktora Tezi*, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 33.

²⁸¹ Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, , 2004, s. 40.

²⁸² Rifat Atay, *Ernst Troeltsch'un Din Felsefesi*, Ankara: Yayınevi, 2012, s. 16-17.

²⁸³ Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Yayınları, , 1999, s. 110-140.

Çalışmamıza konu olarak seçtiğimiz 1972 ve 2011 yılında camilerde okunan hutbelerde farklı yaklaşımların izlerini hutbe konuları, hutbedeki ayet ve hadisler, din algısı gibi yaklaşımların odağında göstermeye özen gösterdik. Bahsedilen iki yıldaki yaklaşım farkının sebebi farklı din algılarının oluşturduğu duyarlılıklara sahip olmalarıdır.

Türkiye özelinde din konusundaki tavır alışın farkını İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam* adlı eserinde uzun uzadıya şerh eder. Kara'ya göre beslenen kaynakların farklılığı tavır alıştaki farklılığın da sebebidir. Geleneksel kodlarla yetişen âlimlerin din anlayışı, bir kozmolojisi de olan *Mızraklı İlmihal, Muhammediye, Ahmediye* gibi kaynaklardır. Bunlardan neşet eden anlayış modernliğin din üzerindeki etkisiyle artık eski, eksik, hurafe görülür. Modern düşüncenin rengini daha baskın olarak taşıyan kurumlarda yetişenler²⁸⁴ eski, eksik ve hurafe olarak görülen geleneksel din anlayışının karşısına sahilik vurgusu yoğun, ilmî, aklî bir dini algıyla yer almışlar ve artık Diyanet'in sözcülüğünde bu anlayış gün geçtikçe daha da kendini belli eder hale gelmiştir. Çalışmamız boyunca sık sık dikkat çektiğimiz, hutbelerdeki dipnotlar, bahsetmeye çalıştığımız yaklaşımın bir göstergesi durumundadır. Bilimsel din anlayışı hutbe metinlerinin görsel düzeninden, akademik şekilde dipnot vermeye özen göstermeye kadar farklı şekillerde izlenebilmektedir. Şekil ile ilgili bu şeylerin yanında Diyanet hutbelerinde, her geçen gün modernliğin, bilimselliğin hayatımızda yer etmesine paralel olarak bilimin, aklın, çağdaşlığın, muasır medeniyet vurgusunun da arttığı çok rahat bir şekilde izlenebilir.

Cumhuriyet, aynı zamanda modernleşme çabalarının ete kemiğe büründüğü modernleşmenin günlük hayatta da izleri görülen, değişikliklerin her alanda etkilerinin izlendiği zamanlardır. Din alanı ve özel olarak bir devlet kurumu olan Diyanet'in bu değişimden payına düşeni fazlasıyla aldığı mücessem bir gerçek olarak hutbelerde kendini göstermektedir. Hutbeler üzerinde, devletin din algısının da yadsınamaz bir etkisi bulunmaktadır. Bahsettiğimiz bu yaklaşım farkının temellerine inmek icap etmektedir.

Mantıkçı- pozitivistlerin işaret ettikleri 'Tanrı' kavramı ile, ahlâkı din ile temellendiren düşünürlerin hakından konuştukları 'Allah' kavramının tam olarak

²⁸⁴ Kara, s.184.

örtüşüp örtüşmediği, birbirlerine eksiksiz tekabül edip etmediğinin sorgulanması gerekir. Başka bir ifadeyle din dilindeki Allah kavramıyla hiç değilse bazı filozofların kullandığı, Tanrı kavramının muhtevasının açıklığa kavuşturulması zorunluluk arz eder (146).²⁸⁵

Toplumsal hayatımızın modernleşmesiyle beraber, din de bu modernleşme ideolojisine göre yorumlanmaya başladı. Geleneksel kodlarla şekillenmiş olan dini anlayış yerini sahilik vurgusu artan bir din anlayışına bıraktı. Sahih din algısı dini argümanları aklileştiren, dinin kaynaklarını özellikle de hadis kaynaklarını irdeleyen bir yaklaşımın adıdır denilebilir. Hutbelerde görülen sebep sonuç zincirleri, akıl, bilim, çalışma, modern aletler, zamanın gerekleri gibi vurgular hutbelerdeki modernlik algısının izini sürmek için anahtar sözcükler olarak takip edilebilir. Örnek olarak 18 Şubat 2011 hutbesindeki: “ [...] aceleciliğin üstesinden gelebilmek için; akla ve tecrübeye müracaat etmek, hakikati iyice araştırmak, sabır ve teenni ile hareket etmek, başkalarıyla istişâre etmek ve ilerisini düşünerek davranmak gibi hasletlere sarılmamız” gibi ifadeler gösterilebilir.

Modern bir Müslüman, kendisini, inancını ve görüşlerini hangi dilde ifade eder? Bu yalnızca dilbilimin sorunu değil, modern sanatta görülen; modern müzikte duyulan ve modern edebiyata yansıyan genel bir tavır, dolayısıyla da hayatın bütün yönlerini içeren bir sorundur.²⁸⁶

13 Mayıs 2011 tarihli “Engelliler- Otizm” adlı hutbe de ilginç detaylar içermektedir. Bu hutbe hastalıklara karşı sabırlı olmak gerektiği ifade edildikten sonra “Yaşanan olumsuzlukları ve güçlükleri aşmak için, sabır tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda, insanî bir çaba ve gayret de gereklidir. Afet, hastalık ve diğer musibetlerin sebeplerini araştırmak, imkân ölçüsünde bunları ortadan kaldırmak ve gereken tedbirleri almak görevimizdir.” Denilmektedir. Bundan sonraki ifadeler, daha çok rasyonel yaklaşımın rengini taşıyan özelliktedir. “Özellikle karşılaştığımız durum bir hastalık ya da engellilik haliyse öncelikle bu durumla ilgili bilgi sahibi olmak gerekir. Zira çoğu zaman, farkındalık ve erken teşhis hayat kurtarmaya vesile olduğu gibi, muhtemel zarar ve kayıpları da asgariye indirir.” denilmektedir. Tırnak içine aldığımız bu ifadeleri minberden bir hatibin değil de bir

²⁸⁵ Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 146.

²⁸⁶ Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri İslam'a Görüngübilimsel Yaklaşım*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 306.

hekimin söylediği de kolaylıkla iddia edilebilir. “Farkındalık, erken teşhis, hayat kurtarma, asgari” gibi kelimeler demek istediğimiz şeyle alakalı misallerdir. Din dilinin, hutbedeki dilin nasıl olması gerektiğine karar verip hutbedeki anlatıma din diline yabancı şeyleri ayıklamak icap etmektedir. Bilginin ne olduğu, bilginin kaynağı, kaynaklık değeri pratik değeri gibi temel felsefi sorunlar ve kafa karışıklıklarının hutbelere kadar sirayet ettiği alıntıladığımız hutbelerdeki ifadelerle gün yüzüne çıkmaktadır.

Dili anlamak için çaba sarf eden düşünürlerden biri olup, dilin bir dil oyunu olduğunu ifade eden Wittgenstein’in dil oyunları fikri anlamdan ziyade kullanımı önceleyen bir yaklaşım olarak özetlenebilir. Bu yaklaşım din dilini analiz edenlere kullanım, fonksiyon ve dilsel maksatların ciddi bir tahlilini yapmalarına olanak sağlamıştır. Bu teorileri savunan çoğu çağdaş çözümleyicinin, bu tür girişimlerde bulunmasının amacı, dinî ifadelerin anlaşılmasını sağlamaktır.²⁸⁷ Biz de burada kelimelerin, metaforların cümlelerin toplamından dini ifadeleri anlamaya özen gösteriyoruz. Hutbeler aracılığıyla bir metin analizinin peşindeyiz. Bu amacımız için çalışmamıza odak olarak aldığımız 1972 ve 2011 yılı Cuma hutbelerinde birçok örnek bulunmaktadır.

Yine ilginç bir örnek olarak “Kur’an Eğitimi” başlıklı 17 Haziran 2011 hutbesine bakılabilir. Kur’an eğitiminden, Yaz Kur’an Kursları özelinde bahseden hutbe “Binlerce din görevlimiz ile bu mekânlarda çağdaş eğitim metotlarına uygun olarak çocuklarımızın Kur’an eğitimini almaları konusunda büyük bir seferberlik başlatıyoruz” denilmektedir. Kur’an eğitimi ile ilgili tüm tarihsel birikimin bu ifadelerle görmezden gelindiği, olumsuzlandığı açıktır. Çağdaş din düşüncesi ve geleneksel dinî düşünce arasında karşıt anlamlar barındıran, birçok anlam yükü bulunan kelimelerden biridir ‘çağdaş’ kelimesi. Din dilinde kullanımı, hutbede bulunması birçok çağrışımı da beraberinde getirecektir. Çağdaş diye tanımlanan her neyse –ki burada eğitimidir- onun bir de geri, çağdışı, yetersiz, terk edilmesi gereken sıfatları ile tavsif edileninin olduğunu ihsas eden bir kelimedir çağdaş kelimesi. Bu ve bunun gibi kelimeleri kullanırken din dilinin, dinin tarihsel birikiminin de hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir. Yine bu ifadedeki “seferberlik” kelimesi de askerî bir terimdir. Savaş halinde tüm imkânların savaşılmaya verilmesi anlamında kullanılan bir

²⁸⁷ Yıldırım, s. 323.

kelimedir. Bu kelimenin burada kullanılması da ilgi çekicidir. “İnsan toplulukları içinde kullanıla kullanıla gelişen dilsel sembollerin eşsizliği, bu sembollerin insan iletişiminde oynadıkları rolle sınırlı değildir.”²⁸⁸

Zaman karşısındaki tutumumuz anlam dünyamızı, zamanın içindeki diğer varlıkları, nesnelere de nasıl anlayıp yorumladığımızla ilintili düşüncelerdir. İnsan başka insanlardan zamana karşı duruşuyla ve bunun sonunda diğer varlıkları nasıl bir kategoriye yerleştirdiğiyle ayrılır. Birey toplum ve doğa ilişkisindeki algı farklılığı insanın tüm algılarını etkiler bir konumdadır. Bu gerçeği *Zaman Üzerine* isimli çalışmasında irdeleyen Norbert Elias şöyle ifade etmektedir:

“Birey, toplum ve doğa ilişkisinin önceki dönemlere göre artık farklı bir tablo sunuyor olması [farklı yaklaşımların sebebidir]. Günümüzde hâlâ, fiziksel, sosyal ve bireysel düzlemler arasına kalın çizgiler çekerek her birini bütünü dışında tutan bir kavramlar aygıtıyla işlem yapıp duruyoruz. Özellikle de tek insanın dünyadaki yeri ve konumu böyle bir tecrit modeli içinde alındığında, bu hâkim tablo, biraz çarpık durmaya başlıyor. Tek kişi, sanki dünyaya karşı bir başına orada duruyormuş ve yalıtılmış bir varlık olarak davranıyormuş izlenimi ediniyoruz bu tablodan. Toplum ile doğa da aynı yalıtımlardan ötürü çoğunlukla kopuk, ayrı dünyalar olarak çıkıyorlar karşımıza. İşte belki zaman konusundaki akıl yürütmelerimiz ve uğraşlarımız, dünyayı yalıtılmış bölmelere ayıran bu tabloyu düzeltmeye de katkıda bulunabilir. Doğanın, toplumun ve bireyin iç içe geçerek bir bütün oluşturduğu ve karşılıklı bağımlılık halini temsil ettikleri gerçeğine gözümüzü yumarsak zaman ile olan bu uğraşımızda da ilerleme kaydedemeyiz.”²⁸⁹

Diyanet hutbelerinde görülen farklı yaklaşımın sebebi Elias’ın da ifade ettiği gibi doğa, toplum ve bireyin içinde oldukları bağlamalardan koparılarak tek tek ele alınmasıdır. Eskinin bunları birlikte değerlendiren bir zaman algısından artık geçmişle, doğayla, yıldızlarla, yaşamın ritmiyle bağları koparılmış bir zaman algısı hutbelere de sirayete etmektedir. Bizim de altını çizdiğimiz bu yaklaşım çok açık bir şekilde ve kolaylıkla hutbelerde yer bulabilmektedir. Burada Ahmet Haşim’in *Müslüman Saati* bizim için iyi bir referans olabilir. Ahmet Haşim zikredilen makalesinde Müslümanların kendilerine has bir zaman algılarının olduğundan

²⁸⁸ Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 35.

²⁸⁹ Elias, s. 29.

bahsederek bunu kaybetmenin, başka duyarlıkların zaman algısının bizim hayatımızda ne kadar eğreti durduğunu edebi bir dille anlatır.²⁹⁰

Hutbelerde zaman algısına, buradan yola çıkarak din algısına dair farklı bir yaklaşım özellikle yılbaşı ile ilgili hutbelerde görülmektedir. Yılbaşı bizim kültürümüze ait olmayan bir ritüeldir. Yılbaşı kutlamaları Batı kültürünün bir parçasıdır. Hutbelerde yılbaşı ile ilgili bir şeyler söylemek bile baskın olan modern yaklaşımın zorlayıcılığı ile hemen herkesin bir kenarından bulaştığı bu şeye karşı Diyanet'in hutbe yoluyla bir şeyler söylemek ihtiyacı içinde olmasını gösterir. Yılbaşına karşı çıkış ya da yılbaşıyla ilgili bir takım önerilerde bulunma çok farklı yaklaşımları doğurmuş, önceki yıllarda yılbaşı kutlamalarının dini ve milli hayatımızda yerinin olmadığını ifade etmekten; muhasebe yapmaya; oradan da kutlamalarda harama düşmemeye doğru evrilen bir çizgi izlenmiştir. Burada başka bir din diline, din algısına ait olan yılbaşı ve onunla ilgili kelimeler bizim din dilimizin sınırları içerisindeki ritüellere karışmaktadır. Yılbaşı ile ilgili nasihatlerde bulunulsa bile, bu söz ediş pagan kültürel öge unsuru olan Noel Baba, onun geyikleri, hediye çuvalı, kılık kıyafeti gibi bir çok şeyi hatırlatmaktadır. Zannımızca bu tarz şeylerin hutbelerde hiç konuşulmaması daha uygun bir yoldur. Baskın bir kültürel tahakküm altındaki zihinlerimiz için yanlış metafor çağrışımlarına kapı aralamamak, tersinden de olsa böyle bir gündemle hutbeleri zayi etmemek daha uygun bir tercih olsa gerektir.

Yılbaşı ile ilgili hutbeler son yıllarda alışkanlık halini alan bir uygulama olmuştur. 1972 yılında gündemde olmayan bu şey 2011 yılının 30 Aralık hutbesinde kendine yer bulmuştur. Hutbenin ismi "Zaman Bilinci"dir. Hutbeye "Zaman bilinci" adını vermekle İslami bir çizgi yakalandığını sanmak asıl İslami bilince zarar verir bir noktadır. Uzun uzun zamanın değerinden bahseden hutbe sonuç kısmında "Birkaç hafta evvel hicrî 1433 yılına girdik; inşallah Pazar günü de milâdî 2012 yılına gireceğiz." demekte; aslında "muhasebe yapılması" gerektiği ikazıyla devam etmektedir. Burada asıl Müslümanların zaman ve tarih algısı ile ilgili olan hicri takvimin, birkaç hafta evvel girilmiş olduğu bilgisi zaman bilincinin ne kadar tahrifata uğradığının bir göstergesidir. Mezkûr hutbenin sonuç kısmının en dikkat

²⁹⁰ Ahmet Haşim, *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, c. I, Sayı:3, 1921, s. 19.

çekici kısmı şudur: “Tam da bu noktada, geçirilen 365 günün ardından bir muhasebe yapılması gerekirken, yeni yıla kavuşmanın sevinç ve heyecanıyla sırf ötekine özenerek ve öykünerek daha ilk geceden zaman öldürmek ne kadar da düşündürücüdür!”

Görüldüğü gibi bir şeyin İslam dinindeki yerinin ölçüsü sayılan haram, helal, mekruh, günah, sevap gibi referans kelimeleri kullanılmaması bir hutbenin dilinin kurgusu açısından anlamlıdır. Buradan yola çıkarak Diyanet’in din algısının zamanın etkisine çok açık olduğu, modernlik eksenli bakışın yıkıcı etkisinin hutbelerde bariz bir şekilde kendini gösterdiği söylenebilir. Yine buradan yola, “Allah hakkında konuşmanın” her zaman betimleyici değil değer yüklü bir konuşma olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerektiği ifade edilebilir.²⁹¹ Burada Ahmet Haşim’in konumuzla alakalı şu dikkat çekici uyarılarını da hatırlamak gerekmektedir:

Gelen yabancılar ise hayatımızı sonu meçhul bir düstura göre yeniden tanzim ettiler ve ruhlarımız için onu tanınmaz bir hale getirdiler. Yeni “ölçü” bir zelzele gibi, zaman manzaralarını etrafımızda darmadağın ederek, eski “gün”ün bütün setlerini harap etti ve geceyi gündüze katarak saadeti az, meşakkati çok, uzun, bulanık renkte bir yeni “gün” vücuda getirdi.²⁹²

2009²⁹³ yılından itibaren 2010²⁹⁴, bizim çalışmamızın da konusu olan 2011²⁹⁵, 2012²⁹⁶, 2013²⁹⁷ ve 2014²⁹⁸ yıllarının son cumalarında hep yılbaşı ile ilgili birer hutbe bulunmaktadır. Bu hutbelerin hepsinde zamandan, zamanı iyi kullanmaktan, nefis muhasebesi yapmaktan bahsedilmektedir.

Bu durumun aksine, 1972 yılı Diyanet Gazetesi’nde yılbaşı ile doğrudan ilişkilendirilebilecek bir hutbe bulunmamaktadır. 1973 yılında Ankara’da basılan Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları’ndan çıkma Hutbeler²⁹⁹ isimli çalışmada Kemal Güran imzalı “Millî ve Dinî An’anelerimize Bağlı Kalalım”³⁰⁰ ismiyle yayınlanan bir

²⁹¹ Kılıç, s. 150.

²⁹² Haşim, s. 19.

²⁹³ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/hutbe-153.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

²⁹⁴ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-151.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

²⁹⁵ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

²⁹⁶ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-398.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

²⁹⁷ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-496.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

²⁹⁸ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-509.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

²⁹⁹ Komisyon, *Hutbeler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

³⁰⁰ Kemal Güran, “Millî ve Dinî An’anelerimize Bağlı Kalalım”, *Hutbeler*, DİB Yayınları, Ankara, 1973, s. 213.

hutbede yılbaşı eğlencelerine değinilmektedir. Hutbenin başında milli ve manevi değerlerin öneminden bahsedilmekte buna muhalif tutumların tehlikelerinden ve sonuçlarından bahsedilmektedir. 70'li yıllar için henüz miladi yılbaşının hutbe gündemine girmediği bellidir. Miladi yılbaşı bir şekilde 1973 yılında yayınlanan Hutbeler isimli eserde hutbeye konu olmuştur ama ikaz yönü ağır basan bu hutbede miladi yılbaşı olumlu alternatif üretilen değil tehlikelerinden bahsedilen bir konudur. Yılbaşını hutbelere konu etmek bile örtük de olsa bir olumlama, normalleştirmez. Gündem belirleyemeyen hutbelerin gündemden sık sık ve kuvvetli bir biçimde etkilendiği gözlenmektedir.

Yılbaşı ile ilgili 1973 yılında yayınlanan kitaptaki mezkur hutbede:

Tamamen bir Hıristiyan inancı, âdet ve an'anesi olan yılbaşı yortuları bunun tipik örneklerinden biridir. Yılbaşı eğlenceleri, yılbaşı yortuları, Noel baba hikâyeleri, yılbaşına âit çeşitli gelenek ve görenekler Hıristiyanlara göre dînî âdet ve geleneklerdir. Müslümanların, bu gibi millî ve İslâmî olmayan âdetlerden uzak kalmaları icâbeder(213),

denilmektedir. Bu hutbe ile 2011 yılında yayınlanan hutbe dilinin farkı açıktır. Yılbaşı burada da dini alanın içine çekilmiş olsa da 1973 yılındaki hutbedeki dil yılbaşından bahsederken başka bir âlemin tasvirini vermektedir. 2011 yılında hutbenin dilinden anlaşıldığına göre yılbaşı kutlamaları, daha da hayatımızın içindedir. 2011 yılında ötekini anlatma yoktur, kutlamanın şekline yapılan bir itiraz bulunmaktadır. Sanki bu kutlamalar için dini bir alternatif önerilmektedir. 1973 yılının hutbesi ise ötekine, başkasına ait bir şeyden bahseder ifadelerle yılbaşı nedeniyle yapılan eğlencelere sert bir şekilde karşı çıkmaktadır. 1970'li yıllardan 2010'lu yıllara gelinen bu nokta gelenek ve gelecekle ilgili düşündürücü bir değişime işaret etmektedir.

Buradaki kırılma bir kültürel iktidar meselesidir. Kültürel iktidarlarda iktidar alanını elinde bulduranın sembolleri, neyin görülmesi neyin görülmemesi gerektiğini de belirleyen bir konumda olduğu bellidir.³⁰¹ Pierre Bourdieu bu kültürel iktidarı manevi iktidar olarak isimlendirmektedir.³⁰²

³⁰¹ <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ismailkilicarslan/maci-nerde-kaybediyoruz-2015845>, Erişim Tarihi: 11.07.2015.

³⁰² David Swartz, *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, Çeviren: Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 110-111.

Modern anlayışın ürünü olarak yılbaşı hutbeleri bir kırılmayı göstermesi açısından manidardır; bunun yanı sıra dikkat çeken başka bir durum da hicri yılbaşının da artık hutbelere konu edilmesidir. 1972 yılında yayınlanan 24 hutbede bu konuya girebilecek bir hutbe bulunmamaktadır. 1973 yılında yayınlanan Hutbeler isimli eserde 61 adet hutbe bulunmaktadır ve bu kitapta da hicri yılbaşı ile ilgili bir hutbe bulunmamaktadır. Ankara Müftülüğü'nün internet adresinden yaptığımız araştırmada da 2008 yılından günümüze kadar hutbelerin içinde 26.12.2008 tarihli İl Müftülüğü Hutbe Komisyonu tarafından hazırlanan "Muharrem Ayı" isimli hutbede "Hicri yılın ilk ayı olan Muharrem" diye bahsedilen Muharrem ayı ile ilgili tarihte bu ayda gerçekleşen bazı elim olaylara değinilmiştir. Muharrem ayından, Kerbela'dan bahsetmek zannımızca Diyanet üzerindeki Alevî inancı temelli eleştirilerden kaynaklanmaktadır. Bu durum Avrupa Birliği tartışmalarının güçlendiği 2000'li yılların genel siyasi ve sosyal tartışmalarına dair bir konudur. Başkanlığın bu konuya bigâne kalamaması kendini bu tartışmalara bir şekilde katılmak durumunda bırakmış gibi gözükmektedir. Bu tartışmalar Alevi inancı tarafından vurgulu bir şekilde tekrarlanan konuların hutbelere konu edilerek bu tartışmalarda lehte argümanlar çoğaltılıp kuvvetlendirilmek istenmiş gibidir.

2009 yılında "Hicret" başlıklı 11.12.2009 tarihini taşıyan metinde "bu olay hicret adıyla anılmış ve Hz. Ömer zamanında 1 Muharrem 622 tarihi hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu yıl Muharrem ayı 17 Aralık 2009 Perşembe gününe rastlamaktadır." denilmektedir. Buradaki ifadelerden pek de bilinmeyen, üst düzey bir ilgiyle bilinebilecek farklı bir dikkat gerektiren hicri yılbaşının hangi gün olduğu bilgisi, cemaate aktarılmakta ve hicri yılbaşının başlangıcı hakkında cemaat bilgilendirilmektedir. Bu yaklaşım, yani hicri yılbaşı hakkında oluşturulan farkındalık hutbeler için yeni bir şeydir. 2010 yılında "Hicret" başlığını taşıyan hutbede hicretin öneminden bahsedilmektedir. Ayrıca yılbaşı ile ilgili yeni sayılabilecek bir şey bulunmamaktadır. Çalışmamızın odağına aldığımız yıl olan 2011'de 30.12.2011 tarihli "Zaman Bilinci" başlıklı hutbede şöyle denilmektedir:

İster hicrî, ister milâdî olsun Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği gibi; 'Allah katında ayların sayısı on ikidir.' Birkaç hafta evvel hicrî 1433 yılına girdik; inşallah Pazar günü de milâdî 2012 yılına gireceğiz. Aslında bu, süresinin ne kadar olduğunu bilemediğimiz ömrümüzden koca bir yılın eksildiği, başka bir ifade ile ölüm gerçeğine bir yıl daha yaklaştığımız anlamına gelmektedir. Tam bu noktada geçirilen

365 günün ardından bir muhasebe yapılması gerekirken, yeni bir yıla kavuşmanın sevinç ve heyecanıyla sırf ötekine özenerek ve öykünerek daha ilk geceden zaman öldürmek ne kadar da düşündürücüdür!(1).³⁰³

Bu paragraf hutbe hazırlanırken çıkış noktasını göstermesi açısından dikkate değerdir. Alıntıdaki ifadeye göre Hicri yılbaşına birkaç hafta önce girilmiştir ama hutbe miladi yılbaşında okunmaktadır. Miladi yılbaşından yola çıkılarak hicri yılbaşı diye bir kutlama şekli günlük hayatta da izlenen yeni bir adettir. Bu anlayışı eleştiren Gökhan Göbel kandil kutlamalarının hayatımıza girişi ile ilgili sert eleştirilerde bulunurken, bizim de burada dikkat çektiğimiz gibi bazı şeylerin bizim olmayan şeylerin karşısına bir “denge unsuru olarak”³⁰⁴ konulduğunu ifade etmektedir. Hutbelerin modernizmin etkisiyle bize de sirayet eden yılbaşı kutlamalarına ayeti de referans göstererek katılması epey düşündürücüdür. Yine hutbedeki alıntıdan anlaşıldığına göre yeni bir yıla kavuşmanın sevinç ve heyecanı makuldür. Hutbe metni, yılbaşında yapılan eğlenceleri makul görmekte, olumlu bir dil kullanmakta tamamen bizim dışımızda referansları olan bir eğlenceye adeta bizden kavramlarla alternatif oluşturmaktadır. Burada yapılan, zamanın rüzgârına kapılmak, güncele yenilmek, popüler olanın savrulmasına maruz kalmaktır. Hutbe alternatif gösterme değil İslamiyet ile olan ünsiyeti, İslam’ın ahlakını, inancını aktarma vesilesidir; bu imkanın böyle, zamanın genel geçer adetleri için heba edilmesi hutbelerin asli fonksiyonu nedir sorusu ve buna verilecek cevabı tekrar gündemimize sokması gerektiğini ayan beyan ortaya koymaktadır.

“Medeniyet Yolculuğu Hicret” hutbesi 16.11.2012 tarihini taşımaktadır. “Muhterem kardeşlerim!” hitabıyla başlayan hutbe,

İslâm âlemi olarak yeni bir hicrî yıla daha kavuşmanın huzur ve mutluluğunu yaşamaktayız. Müslümanlar için bir dönüm noktası olan ve tarihte yeni bir sayfa açan hicret, Hz. Ali’nin teklifiyle Hz. Ömer’in halifeliği döneminde hicrî takvimin başlangıcı sayılmıştır. Bu vesileyle yeni yılınızı tebrik ediyor; hicrî 1434 senesinin ülkemiz, gönül coğrafyamız, İslâm âlemi ve bütün insanlık için hayırlara vesile olmasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum (1)³⁰⁵,

³⁰³ <http://ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, Erişim tarihi: 02.04.2015.

³⁰⁴ Gökhan Göbel, “Mevlidin Miladı Yok”, *Çelimli Çalım*, Sayı: 11, Recep 1416/ 2015, s. 3.

³⁰⁵ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-398.html>, Erişim Tarihi: 02.04.2015.

diyen bir paragrafla hicri yılbaşı ile ilgili miladi yılbaşı tebrikleriyle aynı tonda bir kutlama ve meşrulaştırma argümanı taşımaktadır.

“Rahmet’in Hicreti” gibi şairane bir başlık taşıyan 01.11.2013 tarihli Dr. Yaşar Yiğit tarafından hazırlanan hutbe son paragrafında “4 Kasım Pazartesi günü yeniden idrak edeceğimiz hicri yılbaşı münasebetiyle hicretin anlamını ve mesajlarını daha iyi kavramaya çalışalım.” denilmektedir. Buradaki ifade hicreti hatırlatmaya matuf olsa bile “yılbaşı” olgusuna tersten de olsa meşruiyet kazandırır mahiyettedir. Öneminden bahsetmeye çalıştığımız, hutbede yapıp edilenler, söylenenler, söylenenlerin tonu, tekrarı önemlidir.

Hicri yılbaşına günümüze en yakın son olarak 2014 yılında 24 Kasım’da yayınlanan “Hicret: Fıtrata Yapılan Yolculuk”³⁰⁶ hutbesinde değinilmektedir. Üçüncü paragrafta “Allah’ın izni ile yarın bir kez daha Muharrem ayına kavuşacak olmanın ve yeni bir hicri yıla girmenin heyecanını yaşamaktayız.” denilmekte, yeni bir heyecandan yeni bir neşeden bahsedilmektedir; bu Müslümanların bayramları arasında olmayan, bildiğimiz kadarıyla tarihte de örneklerine rastlayamayacağımız bir ritüeldir. Bunun adı “hicri yılbaşı”dır. Sahih din algısı ile ilgili yoğun vurgusu olan Diyanet’in modernizmin bu âdetini adeta içselleştirmiş görünmektedir. Modern zamanların, modernizmin din algısının izleri yeni yeni metaforların hutbelerde görünmesiyle belli olmaktadır. İşaret etmeye çalıştığımız bu yeni kelimeler, metaforlar, yeni kutlamalarla ilgili ifadeler anlam dünyamızı tahrif etmekte, din algımızı hırpalamaktadır. Modernizmin, çağdaş düşüncenin, küreselleşmenin, dünyevileşmenin etkilerine daha açık ahale gelen zihinler farklı düşünmeyi, kendi din algılarının dışına çıkmakta tekdüze bir varlık alanına doğru kayılmaktadır.

Mezkur hutbede “Yarın Muharremi idrak edeceğiz, birbirimizle tebrikleşeceğiz” denilmekte ve hutbe “hicri yeni yılınızı kutluyorum. Yeni yılın, İslam ve insanlık âleminin huzur ve selametine vesile olmasını Yüce Mevla’dan niyaz ediyorum.” sözleriyle bitirilmektedir. Modern, seküler, hatta pagan izler taşıyan miladi yılbaşı kutlaması adeta mazur veya makul görülerek ‘muhasabe yapmak’ gibi dini renge bulandırılmış argümanlarla dini alanın, caminin, hutbenin, cemaatin gündemi halini alırken, dinimizde yeri olmayan bir kutlamanın dinde alternatifini aramak bunu yine caminin, cemaatin, hutbenin konusu yapmak

³⁰⁶ <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-496.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

modernizmin baskın, tek tipleştirici etkisiyle izah edilebilir ancak. Hutbedeki bu kayma din dilinin, hutbe dilinin belirlenmesine bağlı bir tercihin sonudur. Konuyu, cümleleri, kelimeleri seçerken dikkat gerekmektedir. Hatta üslup dine ait olması gereken bir tavırdan çıkıp başka bir söyleme ait olsa, bu hutbe diline sonuç olarak da din diline zarar veren, onu aşındıran yozlaştıran bir şey haline alabilmektedir.

Burada meşruluğun ölçüsünün ne olduğu bellidir. Meşruiyetin kaynağı dinin iki temel saç ayağıdır. Ayet ve hadis, yani sünnettir. Ne ayetlerde ne de sünnette hicri de olsa bir yılbaşı kutlaması bulunmadığı açıktır. Hatta Muharrem ayı daha çok Kerbela hadisesi gibi elim olaylarla tarihlenen, hatırlanan bir zamandır. Muharrem ayına ve bu aydaki üzücü olaylara yer verilirken bunun yanında yine hicretten bahsederken veya Muharrem'den söz açmışken buradan bir hicri yılbaşı tebrikini gündeme sokmak, hutbeye bu modern tavrı dercetmek izaha muhtaç bir yaklaşımdır. Burada yine Alevîlik etkisinden bahsetmek gerekmektedir. Alevîlik konusu Diyanet odağında da tartışılan çok bileşenli bir meseledir. Alevîlerin Diyanet'te temsili, Alevîlerin Cemevi tartışmaları, Alevîliğin tanımlanması çerçevesinde Alevîlik İslam'a dâhil mi değil mi; ayrı bir din mi yoksa bir tarikat mı, mezhep mi gibi sıcak tartışma konuları aktüel gündeme dair tartışmalardır.

Tüm bunları ifade ederken aktüel durumun hutbelerde hiç söz konusu olmaması gerektiğini söylemiyoruz. Dikkat çekmek istediğimiz şey din dilinin, din algısının sınırlarının iyi belirlenmesi, bir kelime bile olsa hutbede yer alan her bileşenin dikkatle ele alınması gerektiğidir.

Yılbaşı hutbeleri yoluyla gerçekleşen meşrulaştırıcı yaklaşım ile 2003 yılı ortalarından 2010 yılı sonlarına kadar Başkanlık görevinde bulunan Ali Bardakoğlu'nun: "Biz artık ritüel [ibadet] merkezli bir dindarlık değil ahlâk merkezli bir dindarlık üzerinde duruyoruz."³⁰⁷ sözleri arasında bir paralellik de kurulabilir.

Son yılların (2000'li yıllar) Diyanet'inde din, yapıp etmelerden, ibadetten daha çok genel geçer ifadelerle ve ifadelerin keskin olmamasına dikkat edilerek; çoğulcu bir yaklaşımla inşa edilmektedir.³⁰⁸ "Her dinin, yalnızca dinsel olan, yani dinin özüyle ilgili konular dışında, yaşamın bütün önemli sorunları üzerine

³⁰⁷ Kara, s. 80.

³⁰⁸ Halil Arslan, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Algısı: Üç Takvim (2002–2007–2011) - Üç Dönem", *Yüksek Lisans Semineri*, Şanlıurfa, 2011, s. 23.

düşüncelerle, bütün önemli dünyevi olaylara karşı takınılan tavırların bütünü oluşturur zengin bir içeriği vardır.”³⁰⁹ Hutbelerin bu gerçeğe uygun hazırlanması, dinin asıl gündemi dışındaki gündemlere hutbelerde yer vererek hutbeye konu edilen şeye geçerlilik, meşruiyet kazandırmamaya özen gösterilmesi gerekmektedir.

Dini modern çerçevelerle yorumlamak iki farklı yolla olur. Birincisi bu modernleşme eğilimine katılma yoluyla ikinci olarak da modernleşme değişimine direnen dinin direncini kırarak pasifleştirme yoluyla gerçekleşmiştir. Dini anlayışın modernleşmesi farklı şekillerde görünür. Bunlar, dini hakikatten toplum hakikatine gidiş, evrimci bir din anlayışı, bilimci din yorumu ve milliyetçi din yorumu tarzında izlenen şekillerde gerçekleşmiştir.³¹⁰

Modernizmin, dini anlayış üzerindeki etkisi farklı düşünüşlerin farklılıklarının törpülediği, düşünmekten ziyade yapıp etmelerin ön plana çıkarıldığı, farklı meşreplerin tarihten tevarüs ede geldikleri yüklerden kurtulmuş, herkesin aynı seviyede anladığı, yeniden kurgulanılmaya müsait bir din anlayışıdır.³¹¹ Modernizmin yolu tarihten gelen yükler hafifletilmiş, tek tipleşmeye giden bir yoldur. Duyuşlar düşünüşler birbirine benzer, ya da öyle olması gerektiği içselleştirilmiştir. Farklı söyleyen farklı eden rahatsızlık kaynağıdır. Tüm bu dikkat çektiklerimizden başka bir yönü de vardır modernleşme yollarının:

Modernleşmenin içinde, yanında, paralelinde, karşısında oluşan din merkezli tavır alışların hem coğrafî ve kültürel özellikler hem de insan unsurunun ve sosyal tabakaların etkisi altında farklı şekillerde ve çoğunlukla içinde paradokslar taşıyarak tezahür edip geliştiği, çeşitliliğini muhafaza ettiği bir vâkıa olarak hesaba katılmalıdır.

Hutbeler hem bir dini anlayışın eseri ve hem de bir dini anlayış inşa yoludur. Din dili, bir bakıma sembollerin konuşurulması ve konuşlandırılmasıdır. Kullanılan her sembolün bir değeri ve arkasında gizlediği bir anlamı vardır. Anlamın sembolle ifade edilmesi, hem anlamın sürekliliğini hem de genişliği ve canlılığını sağlamak içindir.³¹² Semboller bellekte uzun süre yer eder ve hayata bakışı, hayatı

³⁰⁹ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 63.

³¹⁰ Yıldırım, s. 110-140.

³¹¹ Kara, s.183.

³¹² Yaşar Düzenli, “Sembolizm Açısından İsrâ ve Miraç’a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, Eskişehir, s. 31.

anlamlandırmayı sağlarlar. Hutbelerin toplum hayatına etkisi kendinin de bir başlı başına bir sembol olduğunu gösterir. Mesela Kahramanmaraş'ta yaşanan ve işgal altında Cuma namazı olmaz diye özetlenerek zihinlere kazınan olaydan, yakın tarihte Türk parası kullanma ile ilgili hazırlanan hutbeye³¹³ varana kadar yakın ve uzak, canlı birer örnek olarak bir çırpıda hatırlanan hutbeler, hutbenin başlı başına bir sembol olmasına iki örnektir.

Hutbenin tamamen Arapça olarak okunması, sonradan mevize kısmının Türkçeleştirilmesi; dinin dili olan Arapça yerine Türkçe ibadet tartışmalarının yapılması, bunun için Cumhuriyet'in başında hatta daha evvelden bazı neşriyatlarda Türkçe hutbelerin yayınlanması da hep bu ibadetin nasıl önemli bir sembol olarak görüldüğünün birer işaretidir. Hutbe sadece hutbe değildir; o din dilinin hem taşıyıcısı hem de din dilinin bir eseridir.

³¹³ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=13017>, Erişim Tarihi: 03.03.2014.

SONUÇ

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet alanlarından biri ve cami hizmetlerinin en önemlilerinden sayılan Cuma hutbesi 20 milyona yakın kişi tarafından takip edilen ve her hafta değişen bir gündem belirleme, bir din eğitimi vasıtası, bir din algısı oluşturma aracıdır. Bu hutbeler aynı zamanda güncel durumdan da etkilenmeleri, başka din algılarının duyarlıklarına açık olmaları hasebiyle de ayrı bir önem arz etmektedir.

Çalışmamızda hutbe konusunu daha iyi anlamak adına birinci bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tarihi öncülleri olan Şeyhülislamlık ve Diyanet ve Evkaf Nezareti'nin tarihlerine değinilmiş Diyanet İşleri Başkanlığı ile olan ilgilerine işaret edilmiştir. Tarihi öncüllerinin faaliyet sahası ve teşkilatlanmaları Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre çok geniş bir sahaya yayılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bağlı anayasal bir kurum olup siyasetle, devlet erki ile olan ilişkileri, laik devlet yapılanması içerisindeki konumu ve sınırlarıyla pek çok noktada diğerlerinden ayrılan bir kurumdur.

Tezimizin ikinci bölümü hutbe etrafında şekillenmektedir. Burada "hutbe" birçok açıdan ele alınmıştır. Hutbenin önemi, hutbenin dinleyici, Diyanet, toplum ve devlet açısından ne anlama geldiği izah edilmeye çalışılmıştır. Birinci ve ikinci bölümde yapılan girişler Diyanet İşleri Başkanlığı hutbelerini "anlamak" ve yapılan analizlerin sağlam temellere dayandırma adına gerekli görülmüştür.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din algısına odaklandık. Bu bölümde din felsefesinin kaynaklarından yola çıkarak din algısı nedir, din dili nedir, din dilinin bileşenlerinden hutbe özelinde özellikle semboller, metaforlar gibi kavramlar etrafında bir analiz yapma yoluna gidilmiştir. Bu yöndeki çabamızı daha sistemli ve sağlıklı bir zeminde yürütebilmek ve hutbelerdeki değişimi detaylı bir şekilde inceleyebilmek için bölüm, "Din Algısı ve Hutbeler", "Hutbe

konuları ve Hutbe Konularının Değişmezleri”, “Hutbedeki Ayet ve Hadisler” ve “Hutbede Dil” alt başlıklarına ayrılmıştır.

İlk alt başlığımız olan “Din Algısı ve Hutbeler”de hutbelerin bir din algısı oluşturmadaki rolü din felsefesinin verileri ışığında değerlendirilerek bu hususun ne kadar önemli olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Din algısı din dilinin karar verdiği bir anlayıştır. Din dili, bir din algısı söylemidir. Hutbeler, bir din diliyle kurulan ve bir din algısının hem nedeni, hem de sonucudur.

“Hutbe Konuları ve Hutbe Konularının Değişmezleri” alt başlığında ise, din algısının değişimini göstermesi açısından hutbelerde tekrar edilen konular, hutbelere yeni girmiş konular, bu konuların tekrar sıklığı ve bu tekrarların derecesi incelemeye tabi tutulmuş ve çalışmanın amacı olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın din algısındaki değişim için hutbe konuları üzerinden bir kanıya ulaşılmak istenmiştir. 1972 yılı hutbeleri daha çok geleneksel İslam’ın din algısına yakın dururken 2011 yılı hutbeleri çağdaş din söylemlerinden fazlasıyla etkilenmiş görünmektedir. Bunda iletişim olanaklarının gelişmesi, hutbelerin ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın her uygulamasının daha fazla söz konusu edilir ve sorgulanır hale gelmesinin hayli payı bulunmaktadır. Bunlara ilaveten Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin eğitim durumu ve hangi kanallardan eğitildikleri de önem arz etmektedir. Doğal olarak, 2000’li yılların Diyanet İşleri Başkanlığı personeli daha çok çağdaş eğitim kanallarının eğitimini almış kişilerdir. Bu durumun hutbelerin diline yansımaları kaçınılmazdır. Buna karşın 2000’li yıllara göre 1972 yılının Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin daha çok ilkokul seviyesinde olduğunu biliyoruz.

Üçüncü bölümün diğer alt başlığında hutbelerde yer alan ayet ve hadislerin din algısı ve din dili açısından bir analizini yaptık. Ayet ve hadisler hutbelerin çatısı mesabesinde. Din diline ilişkin konuşurken bu kaynakların nasıl kullanıldığı, bunlardaki metaforlardan, menkıbelerden, kıssalardan faydalanma, ayet ve hadislerin kullanıldığı bağlam, hutbelerin din dili hakkında önemli veri kaynaklarımız olmuşlardır.

Ayet ve hadislerin kullanımında, 1972 yılı hutbelerindeki özensizlik dikkat çekicidir. Bazı hutbelerde hiç ayete yer verilmemesi, bazılarında yer bulan hadislerin kaynaklarına dikkat edilmemesi, dipnot gösteriminde bir standardın oturmaması

olması hemen göze çarpan durumlardandır. 2011 yılı hutbeleri kaynak verme açısından 2006 yılında yayınlanan bir genelgeyle şekil yönünden bir standarta bağlanması böylece uygulama birliğinin sağlanması yerinde bir uygulama olmuştur. Böylece hadis seçimindeki savrukluğun da bir nebze olsun önüne geçilebildiği söylenebilir. 1972 yılında iki örneği bulunan ve tevili mümkün olmayan ayetsiz hutbelerin de 2011 yılı hutbelerinde görülmediğini ifade etmek gerekir.

“Hutbede Dil” olan üçüncü bölümün son alt başlığında hutbedeki din dilinin önemi gösterilmeye çalışılmıştır. 2000’li yıllarda hutbe konusu olarak yeni bir tercih olan yılbaşını konu edinen hutbeler, hicri yılbaşının hutbelerde yer alması, Muharrem ayının hutbelerde söz konusu edilmesi zaman algısı açısından dikkat çekmektedir. Yılbaşı hutbeleri Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hutbeleri hazırlarken bir kafa karışıklığı içinde olduğunu göstermesi açısından ilginç bir yerde durmaktadır. Modernizmin, çağdaş düşüncenin, sekülerizmin hutbe diline, din diline ve elbette din algısına bizim din dilimize yabancı din dillerinin, din algılarının metaforlarıyla girdiği ortadadır. Bu din dili kırılması denilebilecek durum en bariz şekilde yılbaşı hutbelerinde görülmektedir. Tamamen bize ait olan hicretle alakalı bir durumun bizden olmayan bir ritüelle ilişkili bir biçimde anlatılması din dili açısından, metaforların birbirine girmesi açısından sakıncalı bir durumdur. Bu anlatmaya çalıştığımız şeyi daha iyi anlatabilmek için başka bir örneğe bakabiliriz. Benzer olarak vereceğimiz örnek kutlu doğum kutlamalarındaki yanlış uygulamalardır. Kutlu doğum kutlamalarında yaş günü pastalarının kesilmesi, pastalara mum dikilmesi, havai fişekli konserli kutlamaların yapılması anlatmaya çalıştığımız metaforların bir birinin yerine ve yanlış olarak kullanılması birer örnektir. Din dilinin tahrif edilmesi ve sonuç olarak da bize yabancı olduğu belli olan rahatsızlık veren din algılarına sebep olması açısından bu konu ehemmiyet arz etmektedir. Bu yanlışların önüne din dilinin ne olduğu din algısının nasıl kurulduğu ya da tahrif edildiğinin farkında olmakla geçilebilir.

Bunların yanında, merkezilikten vazgeçilerek hutbe metinlerinin yerelde, yani il müftülüklerince, hazırlanması da bir din algısının sonucudur. Merkezi hutbeler devletin dini şekillendirmesi eleştirisini haklı çıkartabilecek bir tercihtir. Bundan 2006 yılı itibari ile vazgeçilmiş olması olumlu olmakla beraber sık sık merkezden gönderilen hutbeler “genel” başlığıyla yayınlanmaktadır. Örneğin, 2014 yılında

Ankara Müftülüğü'nün yayınladığı hutbelerden 39 tanesi “genel” başlığıyla yayınlanmıştır, bu da % 75'lik bir orana tekabül etmektedir. Bu durum, 2006 yılında uygulamaya konulan merkezi hutbenin kaldırılması projesinin akim kaldığının bir göstergesi gibidir. Bu konuda belli bir serbestiyet sağlanmış olsa da DİB din görevlilerinin eğitim durumu, hutbe karşısında takınılan zihniyet henüz herkesin kendi hutbesini hazırlaması hedefinden uzakta bulunmamıza neden olmaktadır. Burada temel bir problem olarak devletin din üzerindeki hakimiyetini kaybetmek istememesini de söylemek icap eder. Çalışmamızda yeri geldikçe zikrettiğimiz gibi asıl problem devletin din ile ilişkisinin sağlıklı olmayan bir zeminden neşet etmesi problemlere de kaynaklık etmektedir. Buradan yola çıkarak sanki hutbeler imamlara bırakılmayacak kadar önemli görülmekte ve meseleye rahatlık getirecek bir tasarruftan imtina edilmektedir.

Elbette hutbelerle ilgili birçok karar alınabilir. Hutbenin merkezden değil de her ilin kendi görevlilerince hazırlanıyor olması kağıt üzerinde de olsa iyi bir başlangıçtır. Hutbelerle ilgili şekilsel de olsa bir standardın sağlanması olumludur. Hutbelerde görülen daha edebi bir dil hutbelerle ilgili rahatsız edici, değişmesi gereken bir şey olduğunu ihsas etmesi açısından iyidir. Fakat konunun önemi günlük tedbirlerden daha fazlasını gerektirmektedir. Bu konu öncelik sıralamasında geriye atılmadan evleviyet içinde ele alınmalı ve tüm bileşenleriyle alakalı çalışmalar yapılmalıdır.

İlk alınacak karar hutbelerde nasıl bir din diline yer verileceği olmalıdır. Din diline özen gösterilmezse bizim de çalışmamız boyunca örneklerini verdiğimiz birçok olumsuz durumla karşılaşılır. Din dilinin nasıl olacağı belli olmadan problemlerin önüne geçmek mümkün olmaz. Hutbe sadece söyleyişten ibaretmiş gibi değerlendirilerek, sadece cümlelerin Türkçe dilinin olanaklarından faydalanarak daha vurucu şekilde hazırlanmasıyla sağlam bir hutbe elde edilmiş olmaz. Asıl olan nasıl bir din dilinde karar kılınacağıdır. Her konuda aynı duyarlılığı gösteren, her konuda aynı değer ölçülerine sahip hutbeler elzemdir. Genel geçer akımlardan etkilenen değil, ancak hutbenin ne olduğu ile ilgili tarihi birikimi göz ardı etmeyen, cemaatin bilgi durumunun ne olduğunu, neye ihtiyaç duyduğunu önceleyen hutbeler hutbe fikrine istinat olabilir. İmam hatiplerin hutbeden ne anladıkları, nasıl yaklaştıkları

ciddiyetle ele alınmadan hutbe konusundaki savrukluğun önüne geçmek mümkün gözükmemektedir. Fakat merkezileştikçe de modernizm etkisi artmaktadır.

Çalışma boyunca vurguladığımız gibi hutbeler her hafta yenilenen ve 20 milyona yakın insanın bile isteye gelip dinlediği bir iletişim mecrasıdır. Bu mecradan en azami şekilde yararlanmak dini konularda milletimizi aydınlatma göreviyle muvazzaf olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın önemli bir başarı kriteri durumundadır.

Tüm bu söylediklerimizin yanında hutbeleri hazırlayan kişilerin de bir kafa karışıklığı içinde oldukları unutulmamalıdır. Sonuçta onlarda modern zihniyetin tasallutu altındaki bir çevrede yaşamaktadırlar. Belki de asıl yapılması gereken din dili anlamında neyin dilini kullandığımızı dikkat kesilmek, tahakkümü altında olduğumuz zorlayıcı fikirlerin karşısında bir bilinç halini muhafaza etmek ve ısrarla kendi din dilimize uygun bir din algısının peşine düşen bir uğraşı içinde olmak bizi bu konuda başka düşüncelerin din diline mahkûm olmaktan kurtaracaktır.

Her ne kadar itirazlar olsa da, Diyanet İşleri Başkanlığı büyük bir tarihi geçmişin üzerinde bulunmaktadır. Cuma hutbeleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın en önemli hizmet alanlarından biridir. Böyle olmasına rağmen hutbelerin din dili din algısı oluşturma işlevi ya yanlış, özensiz bir biçimde zayi edilmekte ya da bu imkan başka din dillerinin etkisine açık bir şekilde icra edilmektedir. Günümüze yaklaştıkça şekil olarak daha tutarlı ve iyi bir noktaya taşınmış olsa da hutbeler üzerindeki problemleri bir din dili kullanımı özellikle kendini yılbaşı hutbeleri ile açığa çıkarmış durumdadır. Problemleri gördüğümüz bu hutbelere başka, İslam dini modernizm yaklaşımıyla yorumlanmakta, modernizmin din diline, din algısına zarar verecek yaklaşımları hutbelere kolayca yer bulmaktadır. Mantıkçı rasyonalizm hayatımızın hemen her alanına sızdığı gibi hutbelerimizde de bu düşüncenin izleri kolayca görülmektedir.

Bu olumsuzlukların yanında hutbelere okunmak üzere tercih edilen konularda da bir problem olduğu açıkça görülmüştür. Hutbeler gündem belirleyen değil gündemden etkilenen bir noktada durmaktadır. Her hafta farklı bir konuyla Müslüman cemaatin din algılarını tamir edecek, onları dini anlamda bilgilendirip dinlerine olan rağbetlerini arttıracak bir tutumun benimsenmesi zaruret halindedir.

Vaaz seminerleri, hizmet içi eğitim seminerleri yapan, vaaz kılavuzu hazırlayan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbe konusunda da özel çalışmalar yapması gerekmektedir. Bazı küçük girişimlerin varlığından tezimizin sonucunu yazarken haberdar olmuş olsak bile hutbe konusunda genel tabloyu değiştirmek, zihniyetle ilgili duruşu etkileyecek harekete geçişler henüz görülmemektedir.

KAYNAKÇA

Akın, Ahmet, “Osmanlı’da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8.

Akseki, Ahmet Hamdi, *Yeni Hutbelerim*, İstanbul: DİB Yayınları, 1936.

Akşit, Mehmet, “Ara Bozuculuk”, *DG*, Sayı 47, s. 5.

Aliy, Abdurrahman, “Wittgenstein Felsefesinde Din Dili ve Dinî İman [Bir Rekonstrüksiyon Denemesi]”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran 2005, 157-175.

Alpyağıl, Recep, *Türkiye’de Otantik felsefe Yapabilmenin İmkânı ve Din Felsefesi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Altıkulaç, Tayyar, “İbadete ve Camiye Hazırlanma”, *DG*, Sayı 35, s. 5.

Altıkulaç, Tayyar, *Zorlukları Aşarken*, 1. Cilt, İstanbul: Ufuk Yayınları, , 2011, s. 180.

Anar, *Kur’an’ın Anlamıyla Buluşmak Araştırması*, Ankara: Zinde Sosyal Gelişim Derneği, 2007.

Arslan, Halil, “Diyaret İşleri Başkanlığı’nın Din Algısı: Üç Takvim (2002–2007–2011) - Üç Dönem”, *Yüksek Lisans Semineri*, Şanlıurfa, 2011.

Ay, Yusuf, “Diyaret İşleri Başkanlığı’nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadîslerin Tahrîci ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Aydın, Ali Arslan, “Gıybet ve Sû’i Zanda Bulunmak”, *DG*, Sayı 55,s. 5.

Aydın, Ali Arslan, “Hased İslamiyetin Kötülediği Bir Huydur”, *DG*, Sayı 41, s. 5.

Aydın, Mehmet S., “Avrupa Birliği, Din ve Diyanet”, *İslâmiyat Dergisi*, IV. Cilt, Sayı 1, s. 17, Ankara, 2001.

- Ayık, Hasan, "Düşünceden Dile Felsefe ve Metafor", *Milel ve Nihal*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2009, 55-73.
- Ayvalılı, Ramazan, "Ramazan Ayı", *DG*, Sayı 51, s. 5.
- Baktır, Mustafa, "Hutbe", *DİA*, c. 18, s. 423.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Beydilli, Kemal, "Osmanlı Devletinde İmamlık", *DİA*, Cilt 22, İstanbul, 2000, s.181-187.
- Bila, Hikmet, *Almanak*, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1986.
- Bozan, İrfan, *Devlet ile Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*, Tesev, 2007.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, İstanbul 1401/1981.
- Bulut, Mehmet, "Atatürk'ün TBMM'yi Açış Konuşmalarında Din ve Din Hizmetlerine İlişkin Sözleri", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 179, 2005, 50-59.
- Bulut, Mehmet, "Din Görevlileri Üzerine Bazı Tespitler", *Diyanet İlmi Dergi*, Sayı: 41/3, 2005, 24-32.
- Buyrukçu, Ramazan, *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, , 1995, s. 269.
- Cıgaloğlu, Musa, "İslam'da Ağaç", *DG*, Sayı 38, s. 5.
- Cilacı, Osman, "Ana Baba Hakkı", *DG*, Sayı 46, s. 5.
- Coşar, İsmail, "Kadir Gecesi ve Fazileti", *DG*, Sayı 53, s. 5.
- Cündioğlu, Düccane, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Dini Hitabet*, Ankara: Kuşak Yayınları, 1977.
- Çakır, Ruşen ve İrfan Bozan, *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?*, İstanbul: Tesev Yayınları, 2005.
- Çarkoğlu, Ali ve Binnaz Toprak, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tesev, 2000.

Çelik, M. Halil, “Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2013, 18-34.

Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşat*, Bursa: Emin Yayınları, 2008.

Dalkılıç, Bayram, “Daru’l Fünûn İlahiyat Fakültesi’nde Din Felsefesi”, *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Bayrampaşa Belediyesi, 2010, 353-356.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen I-II*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.

Deniz, Önder, “Cumhuriyet Döneminde Tatil Kavramı ve 1935 Tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Kanunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XI/23, 2011/Güz.

DİB (SGB), *2012 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 2013.

DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (DHGM), *Din Hizmetleri Raporu (2011)*, Ankara, 2012.

DİB Strateji Geliştirme Başkanlığı SGB, *2013 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 2014.

DİB ve TÜİK, *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara, 2014.

DİB ve TÜİK, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, Ankara, 2014.

DİB, “Başlarken”, 2015 *Diyanet Takvimi*, Ankara, 2015.

DİB, “Donanmamızı Güçlendirelim” *DG*, Sayı 50, 5.

Doğan, Lütfi (Dr.), “Cumhuriyet Bayramı Münasebetiyle” *DG*, Sayı 52, 5.

Doğan, Lütfi (Dr.), “Merhamet Duyguların En Güzelidir”, *DG*, Sayı 44, 5.

Doğan, Recai, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIX, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999, 491-533.

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.

Durmuş, Zülfikar, “Bilgi Edin(dir)me Aracı Olarak Hutbe”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: DİB Yayınları, 2009, 77-95.

Düzenli, Yaşar, “Sembolizm Açısından İsrâ ve Miraç’a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, 31-48.

- Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Riyâd,
- Ekmen, M. Faik, *DG*, Sayı 34, 5.
- Elias, Norbert, *Zaman Üzerine*, (çev. Veysel Atayman), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- es-Sâğirci, Esad Muhammed Sâid, *Delilleriyle Hanefî Fıkhu*, (çev. Halil Aldemir), Polen Yayınları, İstanbul, 2010, s. 250.
- Eyicil, Ahmet, *Makaleler*, Kahramanmaraş, 2009.
- Ez-Zebidî, “Kitab -ul Cum'a”, *Tecrid-i Sarîh*, Dimeşk, Dar-Al Yemame, 2005.
- Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Göbel, Gökhan, “Mevlidin Miladı Yok”, *Çelimli Çalım*, Sayı: 11, Recep 1416/ 2015.
- Göçeri, Nebahat, “Din Anlayışının Din Öğretimi Üzerindeki Belirleyici Etkisi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Temmuz- Aralık 2001, s. 50-66.
- Gökâlþ, Murat, “Bir Hatip Olarak Hz. Peygamber”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 6, C: 6, Sayı: 11, Ocak – Haziran 2013/1, s. 243-259.
- Görgün, Tahsin, “Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu”, *Din Dili*, İstanbul: Kuramer, 2015.
- Gözaydın, İştar, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Greisch, Jean, “Basit Dilin Sınırları İçinde Din”, (Çev. Zeki Özcan), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, 1998, 601-641.
- Güler, Özlem, “Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *AÜİFD*, Sayı 48, 123-133.
- Güran, Kemal, “Milli ve Dinî An'anelerimize Bağlı Kalalım”, *Hutbeler*, DİB Yayınları, Ankara, 1973.

Güran, Kemal, “Müslüman Bir Toplumun Aydınlatılmasında Cuma ve Bayram Hutbelerinin Önemi”, *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: DİB Yayınları, 2003.

Gürsoy, Şahin ve İhsan Çapcıoğlu, “Din- Kimlik İlişkisi Üzerine”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak- Haziran 2006-2009, 115-120.

Hâkim en-Nisâburî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Zehebî“nin *Telhîs*“i ile birlikte, Beyrut, Dâru“l-Kütübi“l-İlmiyye, 1990.

Haşim, Ahmet, *Dergâh*, c. I, Sayı:3, 1921.

Hatipoğlu, Mehmet Sait, “Diyanet Meselemiz”, *İslâmiyat Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, 2001, 7-10.

Hökekleli, Hayati, “Din Hizmetlerinde Yöntemle İlgili Sorunlar”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı: 41/3, Yıl: 2005, s. 93–104.

<http://ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-257.html>, Erişim Tarihi: 14.07.2014.

<http://diyanet.gov.tr/tr/kategori/temel-ilke-ve-hedefler/23>, (22.10.2013).

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=13017>, Erişim Tarihi: 03.03.2014.

http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_yasgr.RDF&p_yil=2013&p_dil=1&desformat=html, Erişim Tarihi: 29.09.2014.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Okuryazarl%C4%B1k>, Erişim Tarihi: 13.01.2015.

http://tr.wikipedia.org/wiki/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9F, Erişim Tarihi: 31.01.2015.

http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Silahl%C4%B1_Kuvvetlerini_G%C3%BC%C3%A7lendirme_Vakf%C4%B1, Erişim Tarihi: 31.01.2015.

http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Silahl%C4%B1_Kuvvetlerini_G%C3%BC%C3%A7lendirme_Vakf%C4%B1, Erişim Tarihi: 31.01.2015.

<http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/hutbe-153.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

<http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-151.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

<http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-398.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

<http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-496.html>, Erişim Tarihi: 04.03.2015.

<http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-509.html>, Erişim Tarihi: 09.04.2014.

<http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/diyamet-isleri-baskanlari/2373>, (12 .01.2015)

<http://www.diyamet.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136>, Erişim Tarihi: 13.01.2015.

<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-8221.aspx>,
Erişim Tarihi: 18.5.2011.

<http://www.medyatava.com/tiraj>, Erişim Tarihi: 29.09. 2014.

<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/leylaipekci/resmi-din-algisiyla-kalbin-anadilini-konusmak-mumkun-mu/57905>, Erişim Tarihi: 11.11.2014.

<http://www.yenisafak.com/yazarlar/ismailkilicarslan/maci-nerde-kaybediyoruz-2015845>, 11.07.2015.

<http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/GoruntuluHutbeler.aspx>, Erişim Tarihi: 19.09.2014.

Hudson, Donald, *Wittgenstein'in Din Felsefesi*, (Çev. Ramazan Ertürk), Ankara: A Yayınevi, 2000, s. 20.

İzzetbegoviç, Ali, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Çev. Salih Şaban, İstanbul: Nehir Yayınları, 1993.

Kara, İsmail, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

Karaçizmeli, M. Talat, "İslam Dininin Askerliğe Verdiği Önem ve 30 Ağustos Zaferi", *DG*, Sayı 48, 5.

Karaçizmeli, M. Talat, "Orduyu Techiz", *DG*, 1 Haziran 1972, Ankara, 1972, 5.

Karaçizmeli, M. Talat, "Orduyu Techiz", *DG*, Sayı 43, 5.

Karaman, Fikret, "Dini Hizmetlerin Dünü Ve Bugünü", *Diyamet Avrupa Aylık Dergi*, S. 11, 2000, s. 26-30.

Kaydu, Ekrem, "Osmanlı Devletinde Şeyhu'l-İslâm Müessesinin Ortaya Çıkışı", *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı II, 1977, 201-209.

- Kenar, Ceren, “Bargaining between Islam and Kemalism: An Investigation of Official Islam through Friday Sermons”, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Kılıç, Recep, *Ahlakın Dinî Temeli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Koç, Turan, *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Koç, Turan, *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Komisyon, *Hutbeler*, Ankara: DİB Yayınları, 1973.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “İmam”, *DİA*, Cilt 22, İstanbul, 2000, s.178- 180.
- Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî, *Sahîhu Müslim*, I-III, nşr. M. Zihni Efendi, İst., Çağrı Yay., 1981.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, (*Sünenü Kübra*), (I-XII).
- Nesterova, Svitlana, “Mevlânâ'nın “Mesnevî” İsimli Eserinde Metaforik Anlatımın Metafizik Boyutu”, Doktora Tezi, Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Niyazi, Mehmet, *Türk Tarih Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türkler Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Onay, Ahmet, “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 17, S.1, 1-13.
- Önkâl, Ahmet, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara: DİB Yayınları, 1995.
- Özay, İl Han, “Bir ‘Dinayet’ Hikâyesi”, *İslâmiyat Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, Ankara, 2001, s. 51–54.
- Özay, İl Han, “Cumhuriyetin Dini”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İHİD)*, Aralık 1981, Sayı 3, s. 79–83.
- Özbolet, Abdullah, “Hutbelerde Söylem Değişimi –Diyanet Hutbeleri Örneği-“, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 29, 662-679.
- Özler, İbrahim, “Camilerin Zihniyet Değişimindeki Yeri”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 2007.

Paçacı, İbrahim, “Cuma Namazı”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları, 2006, 106.

Paçacı, İbrahim, “Hutbe”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları, 2006, 272.

Prötor, Sabine, “Bugünkü Türkiye’de İslâm Eğitimi ve Cuma Hutbeleri”, (çev. Mustafa Tavukçuoğlu) , *İlim ve Sanat*, İstanbul, 1996, sayı 41, s. 96-107.

Rıdvanoğlu, Mahmud, “İbadet ve Ahlak”, *DG*, Sayı 56, 5.

RTÜK, *Tanıtım Kitapçığı*, Ankara, Tarih Yok, 5.

Schimmel, Annemarie, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri İslam'a Görüngübilimsel Yaklaşım*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2002.

Sezgül, Halit, “Selamın Fazileti”, *DG*, Sayı 37, 5.

Swartz, David, *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, Çeviren: Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Şahiner, Mevlüt, “Camilerde Hutbe ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri İl Müftülüğü Hutbelerinde Kullanılan Hadislerin Tahric ve Tahlili”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Şen, İsmail Hakkı, “İslam ve San’at”, *DG*, Sayı 54, 5.

Şentürk, Lütfi, “Haya İmandandır”, *DG*, 1 Temmuz 1972, Ankara, 5.

Şentürk, Lütfi, “Doğruluk ve Ahlak Faziletin Başıdır”, *DG*, Sayı 49, 5.

Şentürk, Lütfi, “Emanet ve Emanete İhanet Etmek”, *DG*, Sayı 42, 5.

Şentürk, Lütfi, “Hayâ İmandandır”, *DG*, Sayı 45, 5.

Şimşir, Mehmet, “T.C. Diyanet İşleri Başkanlığına Geliş Sürecinde Osmanlı Devletinde Şeyhu'l- İslâmlık Müessesesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 43, Sayı 4, 2007, 83-100.

Taş, Kemalettin, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Tatlı, Bekir, “Hutbe Mecmualarında Hadis Kullanımı”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s.357-378.

Tavukçuoğlu, Mustafa, “Cuma Hutbeleri ile İlgili Bir Araştırma Üzerine İncelemeler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, sayı 48, 1997, s. 97-107.

Tayob, Abdulkader, “*The Sermon in Islam: A Discursive and Religious Symbol in History*” in *Islam in Africa Mosques, Imams, and Sermons*, University of Florida, 1999.

Tillich, Paul, “Din Dilinin Doğası”, (çev. Aliye Çınar), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, sayı 2, 227-236.

Tokat, Latif, *Anlam Sorunu*, Ankara: Elis Yayınları, 2014.

Topal, Şevket (2009). Lafız-Mana İlişkisi Bağlamında Fıkıh Dili ve Mitolojik Anlatı, *Milel ve Nihal*, 6 (1), 245-259.

Tüik, *Haber Bülteni*, Sayı: 10894, 1.

Uslu, Sami, “Ahlaklı Olmak” *DG*, Sayı 36, 5.

Uslu, Sami, “Hac Nasıl Yapılır?”, *DG*, Sayı 33, 5.

Uslu, Sami, “Haddi Aşmak”, *DG*, Sayı 39, 5.

Uslu, Sami, “Mevlid Kandili”, *DG*, Sayı 40, 5.

Usta, Niyazi, “Yaygın Din Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme)”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Ankara: DİB, 2008, 468-469.

Vico, Giambatiista, *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal, Ankara: Doğubatı, 2007.

www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-496.html, Erişim tarihi: 02.04.2015.

Yar, Erkan, “Dinin Siyasallaşması ve Dinsel Bürokrasi”, *İslâmiyat Dergisi*, IV. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2001,41-49.

Yaran, Cafer Sadık, *Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.

Yardım, Ali, *Hadis I-II*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1997.

Yaşar, Mehmet, “İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, Ankara: DİB, 2008.

Yavuzer, Hasan, “Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizleri”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Kayseri: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Yazıcıoğlu, Sait, “Soruşturma”, *İslâmiyat Dergisi*, c. IV, S.1, Ankara, 2001,117-124.

Yıldırım, Ali, “Çağdaş İngiliz Felsefesinde Din Dilinin Fonksiyonel Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt.1, Sayı:2, 2012.

Yıldırım, Ergün, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Yayınları, 1999.

Yıldız, İlhan, “Ahmet Hamdi Akseki’ye Göre Cami Hizmetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt 43, sayı 4, 2007, 48-60.

Yıldız, Mustafa, “Farabi’de Dil-Mantık ve Kültür İlişkisi”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2012 Güz, sayı: 14, s. 93-120.